

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNIVERSİTETİNİN ELMİ XƏBƏRLƏRİ

AZERBAIJAN STATE UNIVERSITY OF ECONOMICS
SCIENTIFIC REVIEWS

ELMİ, RESENZİYALI, RÜBLÜK/ SCIENTIFIC, REFEREED, QUARTERLY

İl 14, Cild 14, aprel-iyun 2026
Year 14, Volume 14, April-June 2026

ISSN 2306-8426
e-ISSN 3105-076X

MÜNDƏRİCAT - CONTENT

- Qeyri-neft sektorunun inkişafı və postneft dövrünə keçid
..... *Ümüdvar Əliyev, Sevinc Hüseynli*
- Süni intellekt savadlılığı və iş mühitinə təsiri: Azərbaycanın Şimal-Qərb
regionu üzrə tədqiqat *Ceyhun Rzayev, Rəqif Qasımov*
- Müasir şəraitdə müəssisələrdə maliyyə uçotunun təşkilinin praktik problemləri
..... *Rauf Allahyarov*
- Kiçik və orta sahibkarlığın iqtisadi sistemdə rolu və inkişaf perspektivləri
..... *Vasif Əhədov, Camal Hacıyev, Səyyar Hüseynov*
- Davamlı artımın sosial aspektlərinin tədqiqinin prioritet istiqamətləri
..... *Aysel Quliyeva*
- An empirical assessment of the permanent income hypothesis in Azerbaijan's
resource-rich economy (2005–2024)..... *Lala Valiyeva*
- Bankların restrukturizasiyasında beynəlxalq təcrübə və Azərbaycan modelinin
müqayisəli təhlili *Sahil Murtuzayev*
- Qeyri-neft sektoru, investisiya axınları və ticarət dövriyyəsinin real
ÜDM-ə təsirinin ekonometrik təhlili (1995–2024) *Həbib Həbibli*
- Beyond transit: Strategies for transforming Azerbaijan into a regional logistics
hub *Aybeniz Hashimli*
- Müxtəlif iqtisadi məktəblərə görə gəlirin mühasibat uçotunda qəbul edilən
anlayışlarının müqayisəli təhlili *Aqşin Xudiyev*

Elmi, Resenziyalı, Rüblük

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)
İl 14, Cild 14, aprel-iyun 2026

www.unec.edu.az

ISSN 2306-8426

e-ISSN 3105-076X

www.journals.unec.edu.az/sr

Nəşr edən təşkilat:	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)
Baş redaktor:	i.e.d., prof. Ə.C.Muradov
Redaktor:	i.e.d., prof. Y.H.Həsənlı
Məsul icraçı:	i.e.n., dos. N.Ö.Hacıyev
Jurnalın adı:	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Elmi Xəbərləri
Jurnalın növü:	Dövri
Dövriyyə və dili:	Rüblük; azərbaycan, ingilis, rus
Hüquqi ünvanı:	AZ 1001, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC), Bakı, Tel: (+994 12) 4927870
Mətbəə:	AZ 1001, Bakı, Azərbaycan Respublikası, İstiqlaliyyət 6, UNEC Nəşriyyatı, Tel:(+994 12) 4925337
Çap yeri və tarixi:	Bakı, Azərbaycan Respublikası, 10.07.2026

Redaksiya heyəti

i.e.d., prof. Natiq Əhmədov	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
prof. Dr. Mehmet Yüce	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.n., Murad Bağırzadə	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
t.e.n., dos. Sərdar Şabanov	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.n., dos. Elman İbişov	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.n., dos. Fərhad Mikayılov	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.n. Rəşad Hüseynov	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.f.d. Salman Nəcəfov	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.f.d. dos. Xətai Aliyev	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.f.d. dos. Suqra Hümətov	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.n. dos. Aida Quliyeva	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.n. dos. Hafiz Hacıyev	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.e.n. dos. İlqar Seyfullayev	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.f.d. Nurkhodzha Akbulaev	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
i.f.d. dos Elçin Eyvazov	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Beynəlxalq Redaksiya Heyəti

prof. Dr. İsmixan Bayramoğlu	İzmir İqtisadiyyat Universiteti, Türkiyə
dosent, Dr. Fəxri Həsənov	Kral Abdullah Neft Tədqiqatları və Araşdırma Mərkəzi, Səudiyyə Ərəbistanı
dosent, Dr. Elxan Rıçard Sadiq-Zadə	Boxum Rur Universiteti, Almaniya
prof. Dr. İqor Mantsurov	Statistik Tədqiqatlar Elmi-Tədqiqat İnstitutu, Ukrayna
prof. Dr. Rafayıl Qasımbəyli	Əskişəhər Texniki Universiteti, Türkiyə
prof. Dr. Qorxmaz İmanov	İdarəetmə Sistemləri İnstitutu, Azərbaycan
Dr. Fateh Belaid	Kral Abdullah Neft Tədqiqatları və Araşdırma Mərkəzi, Səudiyyə Ərəbistanı
Dr. Andrea Gatto	Kean Universiteti, ABŞ
dosent Dr. Halima Begum	Utara Universiteti, Malayziya
dosent Dr. S. M. Ferdous Azam	Malayziya İdarəetmə və Elm Universiteti, Malayziya
prof. Dr. Şərif E. Hüseynov	Liepāja Universiteti, Latviya
prof. Dr. Adil Bağirov	Avstraliya Federasiya Universiteti, Avstraliya
prof. Dr. Cem İşık	Anadolu Universiteti, Türkiyə
dosent Dr. Uğur Korkut Pata	Osmaniye Korkut Ata Universiteti, Türkiyə
prof. Dr. Kollins Ntim	Southampton Universiteti, Böyük Britaniya
prof. Hasan Tutar	Anadolu Universiteti, Türkiyə
prof. Dr. Cemal Zehir	Yıldız Texniki Universiteti, Türkiyə
prof. Dr. Hasan Dinçer	İstanbul Medipol Universiteti, Türkiyə
Dr. Ojonugma Usman	İstanbul Ticarət Universiteti, Türkiyə-Nigeriya
dosent Dr. Mücahit Aydın	Sakarya Universiteti, Türkiyə
dosent Dr. Godvin Olasehinde-Villiams	İstanbul Ticarət Universiteti, Türkiyə

* Bu jurnal Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunmasını tövsiyə etdiyi dövrü elmi nəşrlər siyahısındadır və **Google Scholar** beynəlxalq elmi bazasında indeksləşdirilir.

* Этот журнал находится в списке научных периодических изданий, рекомендованных Высшей аттестационной комиссией при Президенте Азербайджанской Республики для публикации основных результатов диссертаций, а также индексируется в международной научной базе данных **Google Scholar**.

<i>Mündəricat/Contents</i>	<i>Səh./Pp.</i>
Qeyri-neft sektorunun inkişafı və postneft dövrünə keçid <i>Ümüdvar Əliyev, Sevinc Hüseynli</i>	8-24
Süni intellekt savadlılığı və iş mühitinə təsiri: Azərbaycanın Şimal-Qərb regionu üzrə tədqiqat <i>Ceyhun Rzayev, Rəqif Qasımov</i>	25-35
Müasir şəraitdə müəssisələrdə maliyyə uçotunun təşkilinin praktik problemləri <i>Rauf Allahyarov</i>	36-46
Kiçik və orta sahibkarlığın iqtisadi sistemdə rolu və inkişaf perspektivləri <i>Vasif Əhədov, Camal Hacıyev, Səyyar Hüseynov</i>	47-67
Davamlı artımın sosial aspektlərinin tədqiqinin prioritet istiqamətləri <i>Aysel Quliyeva</i>	68-85
An empirical assessment of the permanent income hypothesis in Azerbaijan's resource-rich economy (2005–2024)..... <i>Lala Valiyeva</i>	86-107
Bankların restrukturizasiyasında beynəlxalq təcrübə və Azərbaycan modelinin müqayisəli təhlili <i>Sahil Murtuzayev</i>	108-118
Qeyri-neft sektoru, investisiya axınları və ticarət dövriyyəsinin real ÜDM-ə təsirinin ekonometrik təhlili (1995–2024) <i>Həbib Həbibli</i>	119-129
Beyond transit: Strategies for transforming Azerbaijan into a regional logistics hub <i>Aybeniz Hashimli</i>	130-149
Müxtəlif iqtisadi məktəblərə görə gəlirin mühasibat uçotunda qəbul edilən anlayışlarının müqayisəli təhlili <i>Aqşin Xudiyev</i>	150-160

Scientific, Refereed, Quarterly
Azerbaijan State University of Economics (UNEC)
Year 14, Volume 14, April-June 2026

www.unec.edu.az
www.journals.unec.edu.az/sr

ISSN 2306-8426 e-ISSN 3105-076X

Publisher: Azerbaijan State University of Economics (UNEC)
Editor-in-chief: Prof. Dr. A. J. Muradov
Deputy editor-in-chief: Prof. Dr. Y. H. Hasanli
Managing Editor: Assoc. Prof., PhD, N. O. Hajiyev
Title Journal: Scientific reviews of Azerbaijan State University of Economics
Type of Journal: Periodical
Time Period and Language: Quarterly; Azerbaijani, English, Russian
Directorial Address: AZ 1001, Baku, Azerbaijan Republic, Istiglaliyyat st. 6, room 424, Tel: (+994 12) 4927870
Printing House: AZ 1001, Baku, Azerbaijan Republic, Istiglaliyyat st. 6, UNEC Publishing house, Tel: (+994 12) 4925337
Place and Date of Print: Baku, Azerbaijan Republic, 10.07.2026

Editorial Board

Prof. Dr. Natig Ahmedov	Azerbaijan State University of Economics
Prof. Dr. Mehmet Yuce	Azerbaijan State University of Economics
Ph.D. Murad Bagirzadeh	Azerbaijan State University of Economics
Assoc. Prof. Sardar Shabanov	Azerbaijan State University of Economics
Assoc. Prof. Elman Ibishov	Azerbaijan State University of Economics
Ass Prof. Farhad Mikayilov	Azerbaijan State University of Economics
Ph.D. Rashad Huseynov	Azerbaijan State University of Economics
Ph.D. Salman Nadjafov	Azerbaijan State University of Economics
Ass Prof. Xatai Aliyev	Azerbaijan State University of Economics
Ass Prof. Sugra Humatova	Azerbaijan State University of Economics
Ass Prof. Aida Guliyeva	Azerbaijan State University of Economics
Ass Prof. Hafiz Hajiyev	Azerbaijan State University of Economics
Ass Prof. Ilgar Seyfullayev	Azerbaijan State University of Economics
Ph.D. Nurkhodzha Akbulaev	Azerbaijan State University of Economics
Ass. Prof. Elchin Eyvazov	Azerbaijan State University of Economics

International Editorial Board

Prof., Dr. Ismihan Bayramoglu	Izmir University of Economics, Türkiye
Assoc. Prof., Dr. Fakhri Hasanov	King Abdullah Petroleum Studies and Research Center, Saudi Arabia
Assoc. Prof., Dr. Elkhan Richard Sadik-Zada	Ruhr Universität Bochum, Germany
Prof., Dr. Igor Mantsurov	Research Institute for System Statistical Studies, Ukraine
Prof., Dr. Rafayıl Gasimbeyli	Eskisehir Technical University, Türkiye
Prof., Dr. Korkmaz İmanov	Institute of Control Systems, Azerbaijan
Dr. Fateh Belaid	King Abdullah Petroleum Studies and Research Center, Saudi Arabia
Dr. Andrea Gatto	Kean University, United States
Assoc. Prof., Dr. Halima Begum	Universiti Utara Malaysia, Malaysia
Assoc. Prof., Dr. S. M. Ferdous Azam	Management&Science University Malaysia, Malaysia
Prof., Dr. Sharif Guseynov	Liepaja University, Latvia
Prof., Dr. Adil Bagirov	Federation University Australia, Australia
Prof., Dr. Cem İshik	Anadolu University, Türkiye
Assoc. prof., Dr. Ugur Korkut Pata	Osmaniye Korkut Ata University, Türkiye
Prof., Dr. Collins Ntim	Southampton University, Great Britain
Prof. Hasan Tutar	Anadolu University, Türkiye
Prof., Dr. Cemal Zehir	Yildiz Technical University, Türkiye
Prof., Dr. Hasan Dincer	Istanbul Medipol University, Türkiye
Dr. Ojonugma Usman	Istanbul Ticaret University, Türkiye-Nigeria
Assoc. Prof., Dr. Mucahit Aydın	Sakarya University, Türkiye
Assoc. Prof., Dr. Godwin Olasehinde-Williams	Istanbul Ticaret University, Türkiye

* This journal is included in the list of scientific periodicals recommended by the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Azerbaijan for publishing the main results of dissertations and also indexed in the international scientific database **Google Scholar**.

QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN İNKİŞAFI VƏ POSTNEFT DÖVRÜNƏ KEÇİD

Daxil olub: 30 aprel 2026-cı il
Qəbul olunub: 2 iyun 2026-cı il

Received: 30 April 2026
Accepted: 2 June 2026

Ümüdvar Əliyev¹, Sevinc Hüseynli²

¹ i.e.d., professor, UNEC,

² magistr, UNEC

¹ u.aliyev@unec.edu.az,

² bagirlisevinc19@gmail.com

¹ <https://orcid.org/0000-0002-5483-8306>

² <https://orcid.org/0009-0004-3163-3203>

DOI: <https://doi.org/10.30546/UNECSR.2026.02.315>

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi Azərbaycanın iqtisadi inkişafında qeyri-neft sektorunun rolunu, neftdən asılılığın yaratdığı iqtisadi və maliyyə risklərini, həmçinin postneft dövrünə keçidin əsas istiqamətlərini kompleks şəkildə müəyyən etməkdir. Bu çərçivədə global enerji bazarındakı dəyişkənlik, neft qiymətlərinin qeyri-sabitliyi, iqtisadi sabitliyin qorunması və uzunmüddətli dayanıqlı inkişaf strategiyalarının formalaşdırılması məsələləri xüsusi diqqət mərkəzində saxlanılır.

Tədqiqat metodları statistik, müqayisəli və təcrübi yanaşmalara əsaslanaraq iqtisadi siyasətlərin, struktur islahatların və müxtəlif sektorlar üzrə inkişaf göstəricilərinin sistemli və çoxşaxəli təhlilini əhatə edir. Bu prosesdə kənd təsərrüfatı, sənaye, turizm, İKT, nəqliyyat-logistika və xidmət sahələrinin inkişaf xüsusiyyətləri, onların iqtisadi artıma töhfəsi, eləcə də biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, investisiya cəlbediciliyinin artırılması, insan kapitalının inkişafı və institusional islahatların rolu kompleks şəkildə qiymətləndirilir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti qeyri-neft sektorunun sürətli və davamlı inkişafını təmin edən effektiv iqtisadi strategiyaların müəyyənəndirilməsi, ixrac- yönümlü istehsalın genişləndirilməsi, regionların sosial-iqtisadi inkişafının stimullaşdırılması və dövlət-özəl sektor əməkdaşlığının gücləndirilməsi üzrə əsaslandırılmış tövsiyələrin hazırlanması ilə bağlıdır.

Açar sözlər: qeyri-neft sektoru, postneft dövrü, dayanıqlı inkişaf, qeyri-neft sənayesi.

DEVELOPMENT OF THE NON-OIL SECTOR AND TRANSITION TO THE POST-OIL ERA

Umudvar Aliyev¹, Sevinc Huseynli²

¹ i.e.d., professor, UNEC

² master, UNEC

Abstract

The purpose of the study is to comprehensively determine the role of the non-oil sector in the economic development of Azerbaijan, the economic and financial risks caused by oil dependence, as well as the main directions of the transition to the post-oil era. In this context, the issues of volatility in the global energy market, instability of oil prices, protection of economic stability and formation of long-term sustainable development strategies are kept in the spotlight.

The research methods include a systematic and multidisciplinary analysis of economic policies, structural reforms and development indicators in various sectors based on statistical, comparative and empirical approaches. In this process, the development characteristics of agriculture, industry, tourism, ICT, transport-logistics and service sectors, their contribution to economic growth, as well as the role of improving the business environment, increasing investment attractiveness, human capital development and institutional reforms are comprehensively assessed.

The practical significance of the research is related to the development of substantiated recommendations for determining effective economic strategies that ensure rapid and sustainable development of the non-oil sector, expanding export-oriented production, stimulating the socio-economic development of regions, and strengthening public-private sector cooperation.

Keywords: *non-oil sector, post-oil era, sustainable development, non-oil industry.*

РАЗВИТИЕ НЕНЕФТЯНОГО СЕКТОРА И ПЕРЕХОД К ПОСТНЕФТЯНОЙ ЭРЕ

Умудвар Алиев¹, Севиндж Гусейнли²

¹ д.ф.н.э., профессор, UNEC

² магистр, UNEC

Резюме

Цель исследования – всестороннее определение роли ненефтяного сектора в экономическом развитии Азербайджана, экономических и финансовых рисков, обусловленных нефтяной зависимостью, а также основных направлений перехода к постнефтяной эпохе. В этом контексте особое внимание уделяется вопросам волатильности на мировом энергетическом рынке, нестабильности цен на нефть, обеспечению экономической стабильности и формированию долгосрочных стратегий устойчивого развития.

Методы исследования включают систематический и междисциплинарный анализ экономической политики, структурных реформ и показателей развития в различных секторах на основе статистического, сравнительного и эмпирического подходов. В этом процессе всесторонне оцениваются особенности развития сельского хозяйства, промышленности, туризма, ИКТ, транспортно-логистического и сервисного секторов, их вклад в экономический рост, а также роль улучшения деловой среды, повышения инвестиционной привлекательности, развития человеческого капитала и институциональных реформ.

Практическая значимость исследования связана с разработкой обоснованных рекомендаций по определению эффективных экономических стратегий, обеспечивающих быстрое и устойчивое развитие несырьевого сектора, расширение экспортно-ориентированного производства, стимулирование социально-экономического развития регионов и укрепление сотрудничества между государственным и частным секторами.

Ключевые слова: *ненефтяной сектор, постнефтяная эпоха, устойчивое развитие, ненефтяная промышленность.*

Giriş

Müasir dövrdə qlobal iqtisadi sistemdə baş verən sürətli dəyişikliklər və enerji bazarlarında müşahidə olunan qeyri-sabitlik resurslardan asılı olan ölkələr üçün yeni çağırışlar formalaşdırır. Neft amili ölkənin iqtisadi yüksəlişində mühüm rol oynamış olsa da, bu sahədən yüksək asılılıq iqtisadi sabitlik baxımından müəyyən risklər yaratmış, xüsusilə qlobal enerji qiymətlərinin dəyişkənliyi fonunda dayanıqlı inkişafın təmin olunmasını çətinləşdirmişdir. Bu şəraitdə qeyri-neft sektorunun inkişafı yalnız alternativ gəlir mənbələrinin formalaşdırılması deyil, həm də iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması, məşğulluğun genişləndirilməsi və regionların balanslı inkişafının təmin olunması baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Ölkənin iqtisadi inkişaf tendensiyaları və diversifikasiya məsələləri ilə bağlı araşdırma materiallarına əsasən, 2019-2021-ci illərdə pandemiya dövründə Azərbaycanın ixrac həcmının əhəmiyyətli dərəcədə azalması narahatlıq doğuran əsas səbəbdir. Biz bəyan edirik ki, qarşıdakı illərdə xalqımızın qarşısında duran ən mühüm strateji problem qeyri-neft ixracının strukturunu genişləndirməkdir, çünki bu azalma xam neft ixracının azalması ilə birbaşa bağlıdır. Qeyri-neft sektorunun ixrac potensialı neft gəlirləri və geniş dövlət mexanizmləri hesabına artsa da, ölkədəki işlərin faktiki vəziyyətini dəqiq əks etdirmir [3].

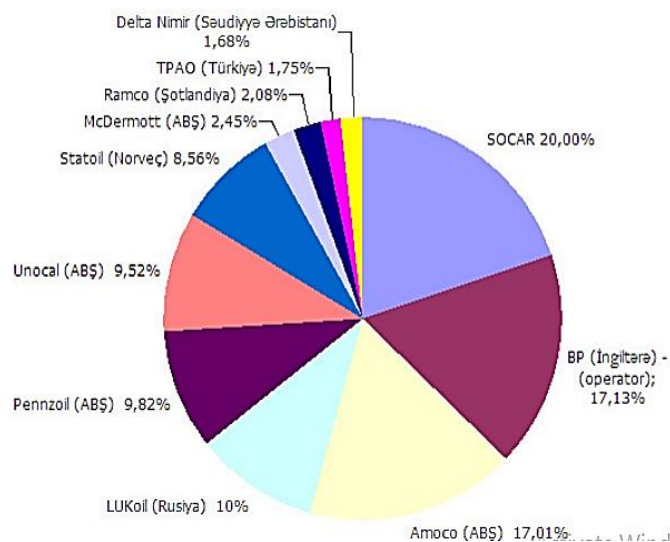
Postneft dövrünə keçid isə yalnız iqtisadi deyil, həm də sosial baxımdan əhəmiyyətli bir mərhələ kimi xarakterizə olunur. Bu keçid dövründə dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi, ixracçılıqlı istehsalın genişləndirilməsi və milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması əsas prioritetlər kimi çıxış edir. Bu baxımdan, qeyri-neft sektorunun inkişafı və effektiv iqtisadi strategiyaların tətbiqi Azərbaycanın uzunmüddətli inkişaf perspektivlərinin müəyyənəşdirilməsində həlledici rol oynayır.

Beləliklə, təqdim olunan mövzu çərçivəsində Azərbaycan iqtisadiyyatında neft amilinin təsiri, qeyri-neft sektorunun inkişaf istiqamətləri, innovasiya və bilik iqtisadiyyatının rolu, dövlət siyasəti və postneft dövrünə keçid prosesinin əsas xüsusiyyətləri kompleks şəkildə araşdırılır və qiymətləndirilir.

Azərbaycan iqtisadiyyatında neft amili və asılılıq problemləri

Azərbaycan zəngin neft və qaz ehtiyatlarına malikdir və yataqlar əsasən Abşeron-Qobustan, Xəzər şelfi, Zirə, Gürgən və ətraf bölgələrdə yerləşir. Neft əsasən kraynozoy çöküntülərində yayılmışdır, lakin bəzi yataqlarda daha qədim süxurlarda da tapılır. Xəzərdə “Azəri”, “Çıraq”, “Günəşli” kimi iri yataqlar mövcuddur, Naftalan isə dünyada yeganə müalicəvi neft yatağıdır. Neft və qaz həm quruda, həm də dənizdə hasil olunur və iqtisadi baxımdan mühüm əhəmiyyət daşıyaraq yanacaq, sürtkü yağları və kimya sənayesi üçün əsas xammal rolunu oynayır. Neft hasilatı zamanı səmt qazı da əldə olunur və onun həcmi qaz amili ilə ölçülür [2].

Heydər Əliyevin Respublika hakimiyyətinə qayıdışından sonra mühüm iqtisadi islahatlar həyata keçirildi. Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının yüksəldilməsi və onun müstəqilliyinin bütün aspektlərdə qorunub saxlanması təmin edilməsi üçün diqqətlə düşünülmüş planda neft komponentinə üstünlük verilmişdir. Azərbaycan Respublikası və dünyanın ən böyük neft şirkətləri 1994-cü ildə “Əsrin müqaviləsi”ni imzaladılar. Bu, xalqın çətin vəziyyətdən xilas olmaq üçün yeganə şansı idi. Müstəqil Azərbaycan neft hasil edən digər ölkələrin getdiyi marşrutdan daha çox özünəməxsus inkişaf strategiyasını seçdi [2].

Şəkil 1. Əsrin müqaviləsini imzalayanlar və onların payı
Mənbə: [7, s.28-29].

Şəkil “Əsrin müqaviləsi”ndə iştirak edən xarici neft şirkətlərinin pay bölgüsünü göstərir. Diaqramdan görünür ki, ən böyük pay SOCAR-a məxsus olmuşdur — 20%. Xarici şirkətlər arasında isə BP 17,13% və Amoco 17,01% payla əsas tərəfdaşlar olmuşdur. Bundan əlavə, LUKoil, Pennzoil və Unocal kimi iri şirkətlərin iştirakı müqavilənin beynəlxalq əhəmiyyətini artırmışdır. Bu bölgü Azərbaycanın zəngin neft ehtiyatlarının dünya şirkətlərinin diqqət mərkəzində olduğunu və ölkənin beynəlxalq iqtisadi əlaqələrinin genişləndiyini göstərir.

Müqaviləyə əsasən Azərbaycana 300 milyon ABŞ dolları məbləğində bonus ödənilməsi, ilk neftin 18 ay ərzində əldə olunması, ilkin yataqlarda hasilata 48 ayda başlanılması və ixrac kəmərinin 54 ay ərzində tamamlanması nəzərdə tutulmuşdur. “Əsrin müqaviləsi”nin icrası nəticəsində Azərbaycan neftinin Avropa bazarına çıxışı təmin edilmiş, ölkənin beynəlxalq investisiya mühitində etibarlılığı artmış və iri layihələr üçün daha əlverişli şərait yaranmışdır. Bununla yanaşı, neft sənayesinə kapital qoyuluşları genişlənmiş, ölkənin qlobal iqtisadi sistemə inteqrasiyası sürətlənmiş və texnoloji inkişaf səviyyəsi yüksəlmişdir. Lakin neft gəlirlərinin sürətli artımı iqtisadi inkişafı təmin etsə də, zamanla ölkənin neft sektorundan asılılığını daha da artırmış və iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafında müəyyən balanssızlıqlar yaratmışdır.

Azərbaycan iqtisadiyyatının neftdən asılılığı ölkənin sosial və iqtisadi inkişafına həm imkanlar, həm də ciddi risklər yaradır. Neftdən əldə olunan böyük gəlirlər qısa müddətdə dövlət büdcəsini gücləndirsə də, uzunmüddətli perspektivdə iqtisadiyyatın

digər sahələrinin inkişafını zəiflədə bilər. Bu vəziyyət iqtisadiyyatın şaxələndirilməsini çətinləşdirir və ölkəni əsasən bir gəlir mənbəyindən asılı vəziyyətə salır.

Təbii resurslardan böyük gəlir əldə edən ölkələrdə milli valyutanın möhkəmlənməsi digər ixrac sahələrinin rəqabət qabiliyyətini azaldır (“Holland xəstəliyi”). Eyni zamanda, “resurs lənəti”nə görə bu cür ölkələrdə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi zəifləyir, idarəetmə və korrupsiya problemləri artır, əmək bazarında isə neft sektoruna yönəlmə digər sahələrin inkişafını ləngidir.

Eyni zamanda, neft hasilatı və emalı ətraf mühitə də mənfi təsir göstərir. Torpaq və su ehtiyatlarının çirklənməsi, ekoloji balansın pozulması həm insan sağlamlığına, həm də kənd təsərrüfatının inkişafına zərər vurur. Nəticə olaraq, Azərbaycanın neftdən asılılığı iqtisadi, sosial və ekoloji baxımdan bir sıra problemlər yaradır. Bu asılılığın azaldılması üçün iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, qeyri-neft sektorunun gücləndirilməsi, innovasiyaların inkişafı və uzunmüddətli struktur islahatları mühüm əhəmiyyət daşıyır. Məhz bu səbəblərdən Azərbaycanda iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və qeyri-neft sektorunun inkişafı dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir.

Qeyri-neft sektorunun inkişaf istiqamətləri və potensial sahələr

Müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan iqtisadiyyatı keçid dövrünün çətinlikləri, əvvəlki təsərrüfat əlaqələrinin pozulması, aqrar böhran, qaçqın problemi və ərəzilərin işğalı kimi amillərin təsiri ilə ciddi tənəzzülə uğramışdır. 1990–1994-cü illərdə ÜDM-in 55%, sənayenin 52% və kənd təsərrüfatının 44% azalması iqtisadi geriləmənin miqyasını aydın şəkildə göstərir və ölkənin bir çox regionlarında istehsalın kəskin zəifləməsi ilə müşayiət olunmuşdur.

Son illərdə isə qeyri-neft sektorunda mühüm inkişaf müşahidə edilsə də, davamlı və balanslı iqtisadi artımın təmin edilməsi üçün qeyri-mərkəzi regionların iqtisadi proseslərdə rolunun artırılması hələ də prioritet məsələlərdən biri olaraq qalır. 2012-ci ildən bəri qeyri-neft sənayesinin ümumi sektor payı əhəmiyyətli dərəcədə dəyişməyib (Cədvəl 1).

Arzu olunan nəticələrə çatmaq xeyli dərəcədə yerli işlərin fəaliyyət motivasiyasından asılıdır; bunun üçün maliyyə dəstəyi, əlverişli iqtisadi vəziyyət və təhlükəsizliyin təmin edilməsi, bürokratik maneələrin aradan qaldırılması və qeyri-mərkəzi bölgələrdə (kənd əhalisinin çoxluq təşkil etdiyi yerlərdə) xarici investisiyanın artırılması vacibdir.

Cədvəl 1. Azərbaycanca neft və qeyri-neft sənayesinin ümumi sektorda payı

İl	Qeyri-neft (%)	Neft (%)
2012	49.1	50.9
2013	56.1	44.1
2015	66.9	33.1
2015(ümumi)	64	36
2018	58.5	41.5
2019	59.7	40.3
2021	62.2	37.8
2024	68	32
2025	69.4	30.6

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəlliflər tərəfindən hazırlanmışdır.

2015–2025-ci illərin müqayisəli təhlili göstərir ki, Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun payı davamlı şəkildə artmış, neft sektorunun payı isə azalmışdır. 2015-ci ildə qeyri-neft sektorunun payı 66,9%, neft sektorunun payı isə 33,1% olmuşdur. 2025-ci ildə isə qeyri-neft sektorunun payı 69,4%-ə yüksəlmiş, neft sektorunun payı 30,6%-ə enmişdir. Bu dəyişikliklərin əsas iqtisadi səbəbi ölkədə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi siyasətinin gücləndirilməsi olmuşdur. Dövlət neftdən asılılığı azaltmaq üçün kənd təsərrüfatı, sənaye, turizm, informasiya texnologiyaları, logistika və xidmət sahələrinə böyük investisiyalar yönəltmişdir. 2015-ci ildə dünya bazarında neftin qiymətinin kəskin aşağı düşməsi Azərbaycanın neft gəlirlərinin azalmasına səbəb olmuşdur. Nəticədə manatın devalvasiyası baş vermiş, iqtisadiyyatda qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi əsas prioritetə çevrilmişdir. Bu dövrdə dövlət tərəfindən sahibkarlığa güzəştli kreditlər verilmiş, sənaye parkları və aqroparklar yaradılmışdır. Bunun nəticəsində qeyri-neft məhsullarının istehsalı və ixracı artmağa başlamışdır.

2018-ci ildə qeyri-neft sektorunun payı 58,5%-ə düşmüş, neft sektorunun payı isə 41,5%-ə yüksəlmişdir. Bunun əsas səbəbi dünya bazarında neft qiymətlərinin yenidən artması olmuşdur. Neft ixracından gələn gəlirlərin çoxalması neft sektorunun iqtisadiyyatda payını artırmışdır. Lakin bu artım uzunmüddətli olmamışdır, çünki dövlət qeyri-neft sahələrinin inkişafını davam etdirmişdir.

2019-cu ildən sonra qeyri-neft sektorunda yenidən artım müşahidə olunmuşdur. 2019-cu ildə qeyri-neft sektorunun payı 59,7%, 2021-ci ildə isə 62,2% olmuşdur. Bu artımın əsas səbəbləri sənaye istehsalının genişlənməsi, kənd təsərrüfatında məhsuldarlığın artması, tranzit və logistika imkanlarının inkişafı, həmçinin xidmət sektorunun böyüməsi olmuşdur. 2021-ci ildə pandemiya sonrakı iqtisadi bərpa da qeyri-neft sektorunun inkişafına müsbət təsir göstərmişdir. Eyni zamanda OPEC+

çərçivəsində neft hasilatının məhdudlaşdırılması neft sektorunun payının azalmasına səbəb olmuşdur. 2024 və 2025-ci illərdə qeyri-neft sektorunun payının 68%-dən 69,4%-ə qədər yüksəlməsi iqtisadiyyatın artıq daha çox qeyri-neft sahələrinə əsaslandığını göstərir. Bu dövrdə Qarabağ bölgəsində aparılan bərpa-quruculuq işləri, yeni nəqliyyat dəhlizləri, yaşıl enerji layihələri və rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı qeyri-neft sektorunun artım tempini sürətləndirmişdir. Beləliklə, əsas iqtisadi səbəblər dünya neft qiymətlərinin dəyişməsi, dövlətin diversifikasiya siyasəti, qeyri-neft sahələrinə investisiyaların artırılması və neftdən asılılığın azaldılması olmuşdur. Qeyri-neft sektorunun artımı yalnız daxili iqtisadi sabitlik baxımından deyil, həm də ixrac imkanlarının genişləndirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun, xüsusilə sənayenin inkişafı üçün rəqabət-qabiliyyətli və ixrac yönümlü məhsul istehsalının artırılması vacibdir. Bunun üçün perspektivli sahələr müəyyənləşdirilməli, beynəlxalq təcrübədən istifadə olunmalı və effektiv xarici ticarət mexanizmləri yaradılmalıdır. Ümumilikdə, iqtisadiyyatın davamlı inkişafı ixrac potensialının genişləndirilməsi və xarici ticarətin səmərəli idarə olunmasından asılıdır; bu da ölkəyə yeni texnologiyaların və müasir idarəetmə üsullarının daxil olmasını təmin edir. Həmçinin, bu, ölkənin iqtisadi və biznes subyektlərinə beynəlxalq bazarlara çıxış imkanı verir və ölkələr arasında məhsul və texnologiyaların mübadiləsini sürətləndirir [10].

Əlavə olaraq, ixraca yönəlmiş məhsul çeşidinin genişləndirilməsi ölkənin xaricdəki nüfuzunu artırır, onun dünya mal bazarlarındakı mövqeyini möhkəmləndirir, ölkəyə gətirilən valyuta resurslarının miqdarını artırır, iqtisadi müxtəlifliyi təşviq edir və buna əlverişli mühit yaradır. Cari vəziyyəti nəzərə alaraq, müşahidə etmək olar ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının qeyri-neft sektoru son zamanlar müəyyən irəliləyişlər əldə edib. 2024-cü ildə Azərbaycanın qeyri-neft-qaz sektoru artım nümayiş etdirib. Büdcə daxilolmaları proqnozu aşaraq 19,2 mlrd. manat təşkil edib. 2025-ci ildə qeyri-neft sektorunda sənaye ÜDM-in 33%-ni, kənd, meşə və balıqçılıq sahəsi 5,9%-ni, tikinti 6,5%-ni, nəqliyyat və rabitə 7,1%-ni, digər sahələr 21,7%-ni təşkil edir (Cədvəl 2) [5].

Cədvəl 2. Qeyri-neft sektorunun sahələri üzrə ümumi daxili məhsul (%)

<i>İl</i>	Qeyri-neft sənayesi	Kənd, meşə və balıqçılıq	Tikinti	Nəqliyyat və rabitə	Digər sahələr
2015	32.9	6.2	12	8	32
2016	37.1	5.6	10.5	8.5	30.2
2017	40.1	5.6	9.6	8.3	29.3
2018	44.5	5.2	7.7	7.8	27.1

2019	41.4	5.7	7.4	7.7	28.8
2020	34.1	6.7	7.9	9.2	32.7
2021	42.9	5.7	5.9	8.7	28.7
2022	51.3	4.6	4.8	7.5	24.4
2023	39.6	5.5	6.3	8.1	31.3
2024	35.9	5.7	6.7	8.9	33
2025	33	5.9	6.5	7.1	21.7

*Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəlliflər tərəfindən hazırlanıb
(<https://www.stat.gov.az/source/agriculture/az/1.8.xls>,
<https://www.stat.gov.az/news/index.php?lang=az&id=6579>).*

2015–2025-ci illər üzrə cədvəlin təhlili göstərir ki, qeyri-neft iqtisadiyyatında ən çox inkişaf edən sahə qeyri-neft sənayesi olmuşdur. Bu sahənin payı 2015-ci ildə 32,9% olduğu halda, 2022-ci ildə 51,3%-ə yüksəlmişdir. Artımın əsas iqtisadi səbəbləri sənaye parklarının yaradılması, dövlət investisiyalarının artırılması, yerli istehsalın və qeyri-neft ixracının genişlənməsi olmuşdur. Sonrakı illərdə müəyyən azalma müşahidə edilsə də, qeyri-neft sənayesi əsas sahə olaraq qalmışdır.

Kənd təsərrüfatı sahəsində göstəricilər əsasən sabit qalmışdır. Bunun səbəbi bu sahənin daha çox daxili tələbatı ödəməsi və iqtisadiyyatda sənaye ilə xidmət sektorlarının daha sürətli inkişaf etməsidir. 2020-ci ildə pandemiya dövründə ərzaq təhlükəsizliyinə diqqətin artması kənd təsərrüfatının payını yüksəltmişdir. Tikinti sektorunun payı 2015-ci ildə 12%-dən sonrakı illərdə 5–7% aralığına düşmüşdür. Bunun əsas səbəbi 2015-ci il devalvasiyasından sonra investisiyaların azalması olmuşdur. Lakin Qarabağda aparılan quruculuq işləri son illərdə tikinti sahəsində müəyyən artım yaratmışdır. Nəqliyyat və rabitə sahəsində pay əsasən sabit qalmışdır. Burada əsas iqtisadi səbəb tranzit layihələrinin, logistikanın və rəqəmsal xidmətlərin inkişafı olmuşdur. Xüsusilə pandemiya dövründə onlayn xidmətlərin artması bu sahənin inkişafına təsir etmişdir.

Ümumilikdə, əsas iqtisadi səbəblər dövlətin iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi siyasəti, qeyri-neft sektoruna investisiyaların artırılması, dünya neft qiymətlərinin dəyişməsi, pandemiya təsirləri və Qarabağda aparılan bərpa-quruculuq işləri olmuşdur. Respublikanın qeyri-neft sənayesi 2020-ci ildə 3 822,9 milyon manat dəyərində məhsul istehsal edib ki, bu da əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 12% artım deməkdir. 2025-ci ildə istehsal olunan sənaye məhsulunun əsas hissəsi — 59,6 faizi mədənçıxarma sənayesinin payına düşmüşdür. Emal sənayesi ümumi istehsalın 33,9 faizini təşkil etmiş, elektrik enerjisi, qaz və buxarın istehsalı, paylanması və təchizatı sahəsinin payı 5,5 faiz olmuşdur. Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sektoru isə sənaye məhsulunun 1,0 faizini formalaşdırmışdır. 2024-cü ildə ölkədə

126,0 milyard manatlıq, 2025-ci ildə ölkədə 129,1 milyard manatlıq və ya əvvəlki illə müqayisədə 1,4 faiz çox ümumi daxili məhsul istehsal olunmuşdur.

Cədvəl 3. Tikintidə neft-qaz və qeyri neft-qaz sektorları üzrə əsas kapitala yönəldilmiş daxili və xarici investisiyalar

İl	Əsas kapitala investisiyalar, min manat	O cümlədən			
		Neft-qaz sektoru		Qeyri neft-qaz sektoru	
		Min manat	əvvəlki ilə nisbətən (müqayisəli qiymətlərlə), faizlə	Min manat	əvvəlki ilə nisbətən (müqayisəli qiymətlərlə), faizlə
2020					
Cəmi	17.226.110,7	5.987.590,7	102,2	11.238.520,0	88,4
daxili	12.070.798,9	2.302.992,6	95,6	9.767.806,3	93,2
xarici	5.155.311,8	3.684.598,1	106,8	1.470.713,7	65,9
2021					
Cəmi	16.815.459,0	5.813.463,9	95,0	11.001.995,1	95,8
daxili	12.561.850,5	2.728.447,6	115,9	9.833.402,9	98,5
xarici	4.253.608,5	3.085.016,3	81,9	1.168.592,2	77,7
2022					
Cəmi	17.878.165,1	5.464.883,7	91,4	12.413.281,4	109,6
daxili	14.255.846,5	2.631.326,0	93,7	11.624.520,5	114,9
xarici	3.622.318,6	2.833.557,7	89,3	788.760,9	65,6
2023					
Cəmi	21.310.705,5	6.306.842,4	111,5	15.003.863,1	116,8
daxili	17.409.733,9	3.030.908,6	111,3	14.378.825,3	119,5
xarici	3.900.971,6	3.275.933,8	111,7	625.037,8	76,6
2024					
Cəmi	22.106.334,2	5.852.061,5	91,6	16.254.272,7	106,9
daxili	18.774.696,4	3.018.138,0	98,3	15.756.558,4	8,2
xarici	3.331.637,8	2.833.923,5	85,4	497.714,3	78,6

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi
(<https://www.stat.gov.az/source/construction/az/8.1.xls>).

2020–2024-cü illərin müqayisəli təhlili göstərir ki, Azərbaycanda əsas kapitala investisiyalar tədricən artmış və əsas üstünlük qeyri-neft-qaz sektoruna verilmişdir. 2020-ci ildə ümumi investisiya 17,2 milyard manat olduğu halda, 2024-cü ildə bu göstərici 22,1 milyard manata yüksəlmişdir. Eyni dövrdə qeyri-neft sektoruna investisiyalar 11,2 milyard manatdan 16,2 milyard manata qədər artmışdır. Bu artım dövlətin iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi siyasəti, sənaye və infrastruktur layihə-

lərinin genişləndirilməsi ilə bağlı olmuşdur. 2020-ci ildə pandemiyanın təsiri nəticəsində qeyri-neft sektorunda investisiyalar 88,4%-ə düşmüş, xüsusilə xarici investisiyalarda azalma müşahidə edilmişdir. 2021-ci ildə isə ümumi investisiyalar bir qədər azalsa da, daxili investisiyaların artması dövlətin postpandemiya iqtisadi dəstək tədbirləri ilə əlaqədar olmuşdur.

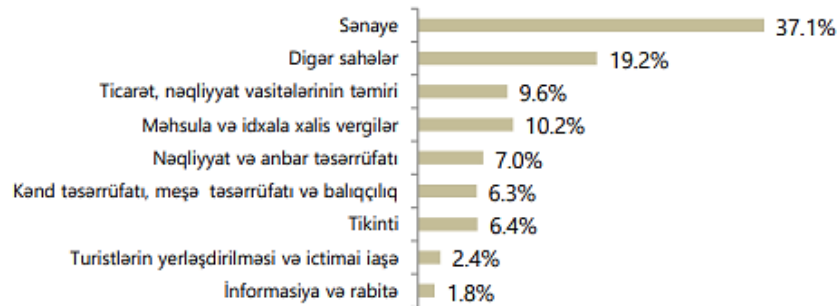
2022-2023-cü illərdə investisiyalarda daha sürətli artım müşahidə edilmişdir. 2023-cü ildə ümumi investisiya 21,3 milyard manata, qeyri-neft sektoruna investisiyalar isə 15 milyard manata çatmışdır. Bu artımın əsas səbəbləri Qarabağda aparılan bərpa-quruculuq işləri, nəqliyyat-logistika layihələri, sənaye parklarının inkişafı və qeyri-neft ixracının genişlənməsi olmuşdur.

Müqayisəli olaraq neft-qaz sektorunda investisiyalar daha zəif artmış, bəzi illərdə isə azalma müşahidə edilmişdir. Məsələn, 2024-cü ildə neft-qaz sektorunda artım tempi 91,6%-ə düşmüşdür. Bu isə dövlətin neftdən asılılığı azaltmaq və qeyri-neft sektorunu prioritet istiqamət kimi inkişaf etdirmək siyasətini göstərir. Cari qiymətlərlə kənd təsərrüfatı məhsullarının ümumi dəyəri, qeyri-neft sektorlarının əsas sahələrindən biri olan, 8,428.9 milyon manat təşkil edib ki, bunun 4,028.4 milyonu bitkiçilikdən, 4 400,5 milyonu isə heyvandarlıqdan əldə olunub [5].

Respublikanın tikinti sənayesi son zamanlar sürətli şəkildə inkişaf edir. Bütün maliyyə mənbələri 2024-cü ildə ölkənin sosial və iqtisadi sektorlarının inkişafı üçün sabit kapitalla 22 106,3 milyon manat kömək edib ki, bu da əvvəlki ilə nisbətən 796 min azalma deməkdir. Neft-qaz sektoruna yönəldilmiş investisiyaların həcmi 19,9%, qeyri-neft-qaz sektoruna yönəldilən məbləğ isə 9,9% azalmışdır (Cədvəl 3) [5]. 2025-ci ilin yanvar ayında ölkənin iqtisadi və sosial sahələrinin inkişafı məqsədilə bütün maliyyə mənbələri hesabına əsas kapitalla 787,0 milyon manat investisiya yatırılmışdır ki, bu da 2024-cü ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 50,0 faiz azalma deməkdir. Həmin dövrdə neft-qaz sektoruna yönəldilən investisiyalar 40,5 faiz, qeyri-neft-qaz sektoruna yönəldilən investisiyalar isə 54,8 faiz azalmışdır.

2025-ci il ərzində ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə məhsul istehsalı qeyri-neft emal sənayesinin əksər bölmələrində, o cümlədən toxuculuq sənayesində, geyim istehsalında, dəri və dəridən məmulatların, ayaqqabıların istehsalında, mebeldən başqa ağacın emalı və ağacdən məmulatların istehsalında, kağız və karton istehsalında, kimya sənayesində, əczaçılıq məhsullarının istehsalında, rezin və plastik kütlə məmulatlarının istehsalında, metallurgiya sənayesində, kompüter, elektron və optik məhsulların istehsalında, avtomobil, qoşqu və yarımqoşquların istehsalında, sair nəqliyyat vasitələrinin istehsalı və s. sahələrdə artmışdır.

Şəkil 2. Emal sənayesində ÜDM-in strukturu

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi

(<https://economy.gov.az/storage/files/files/8493/rsy7kEY1RajjAFjl5cAdssy7vcw0C7xMP36JGiiW.pdf>).

Bildirmək lazımdır ki, koronavirus (COVID-19) epidemiyasının nəticəsi olaraq 2020-ci ildə yük və sərnişin daşımaları müvafiq olaraq 19,8% və 42,7% azalıb. 2020-ci ildə 1 177,6 milyon sərnişinə xidmət göstərilib. 2024-cü ildə 2088,1 milyon sərnişinə xidmət göstərilmişdir. 2025-ci ilin yanvarında 157,2 milyon sərnişinə xidmət göstərilib. Sərnişinlərin 87,9 faizi avtomobil nəqliyyatı, 11,4 faizi metro, digər hissəsi isə başqa nəqliyyat vasitələri ilə daşınmışdır.

Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin məlumatına görə, 2024-cü il yanvar-sentyabr ayları ərzində turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə sahəsində yaradılmış əlavə dəyər 821,1 milyon manat olmuş və qeyri-neft ÜDM-də bu sahənin xüsusi çəkisi 2.4 faiz təşkil etmişdir. (Şəkil 2). 2025-ci ildə isə ictimai iaşə sahəsinin dövriyyəsi 187.9 milyon manat olmuşdur.

Dövlət Sərhəd Xidmətinin məlumatına əsasən, 2020-ci ildə Azərbaycana dünyanın 155 ölkəsindən 795,7 min və ya 2019-cu illə müqayisədə 4,0 dəfə az əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxs gəlmişdir. 2025-ci ildə isə 183 ölkədən 1948,2 min və ya əvvəlki ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 1,8 faiz az əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxs gəlmişdir. COVID-19 pandemiyası nəticəsində turizm və nəqliyyat sektorlarında ciddi azalma müşahidə edilmiş, lakin sonrakı illərdə bu sahələrdə bərpa prosesi başlamışdır.

Bütün dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, insan kapitalının miqdarı və keyfiyyəti artıq milli iqtisadiyyatların dayanıqlı inkişaf modelinə keçməsinə təmin etmək üçün çox vacibdir. Digər diqqət mərkəzi maliyyə-bank və İKT sektoru üzrə inkişafdır. Ticarət və logistikanın inkişafı da Strateji Yol Xəritəsində əsas məqsədlərdən biridir [11].

Tədqiqat bizə göstərir ki, Azərbaycan bir çox rəqabətqabiliyyətli kənd təsərrüfatı və aqrar sektor məhsullarının istehsal potensialından kifayət qədər istifadə etməyib.

Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda Azərbaycanda becərilməsi, saxlanması və ixracı üçün əlverişli şəraitə malik olan bir sıra kənd təsərrüfatı və aqrar sektor məhsulları, məsələn, təzə tərəvəzlər, təzə meyvələr, kartof, çay, yağlar və piylər, şərab, bitki yağları və s. ixtisaslı şəkildə ixrac həcmi artırmaq üçün çox az imkanlara malikdir. Hələ də bu sahədə ixrac potensialını daha obyektiv qiymətləndirmək və ən yaxşı ixrac yollarını tapmaq məsələləri qalmaqdadır.

İnstitusional islahatlar və gələcək planlar

Qeyri-neft sektorunun inkişafı Azərbaycanın iqtisadi gücünün artırılmasında əsas rol oynayır. Son illərdə həyata keçirilən dövlət proqramları nəticəsində bu sahədə sabit artım təmin olunmuş, sahibkarlıq mühiti yaxşılaşmış, investisiyalar artmış və yeni müəssisələrdə iş yerləri yaradılmışdır. Ölkə rəhbərliyi iqtisadiyyatın neftdən asılılığını azaltmağı prioritet kimi müəyyənləşdirərək qeyri-neft sektoruna yönəlmiş layihələrin sayını davamlı artırır.

Müasir dövrdə iqtisadi inkişafda qabaqcıl texnologiyalar, xüsusilə informasiya-kommunikasiya texnologiyaları mühüm rol oynayır. Bu sahədə global inkişaf meyilləri Azərbaycanın da sosial-iqtisadi həyatına təsir göstərmiş və ölkə İKT sahəsində sürətlə inkişaf edən dövlətlər sırasında yer almışdır. Eyni zamanda, regionların sosial-iqtisadi inkişafına yönəlmiş proqramlar və iqtisadi islahatlar nəticəsində bölgələrdə sahibkarlıq genişlənmiş, məşğulluq səviyyəsi yüksəlmişdir. Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən kompleks islahatlar, strateji proqramlar və beynəlxalq layihələr ölkənin iqtisadi inkişafını sürətləndirmiş və ölkənin beynəlxalq mövqeyinin möhkəmlənməsinə şərait yaratmışdır.

Qeyri-neft sektorunun inkişafı “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” Dövlət Proqramında prioritet istiqamət kimi müəyyənləşdirilmiş və bu çərçivədə resurslardan səmərəli istifadə, alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrinin genişləndirilməsi, institusional və elmi-texniki potensialın gücləndirilməsi əsas hədəflər kimi irəli sürülmüşdür. Eyni zamanda, ixtisaslı kadr hazırlığının inkişafı, dövlət və özəl sektor əməkdaşlığının dərinləşdirilməsi və enerji siyasətində çevik tənzimləmə mexanizmlərinin tətbiqi nəzərdə tutulur. Bununla yanaşı, istehsal və infrastrukturun modernləşdirilməsi, eləcə də müasir idarəetmə metodlarının tətbiqi iqtisadi səmərəliliyin artırılmasına xidmət edir [11].

Bunun davamı olaraq, “Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” sənədində də iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, qeyri-neft ixracının artırılması, rəqabətqabiliyyətli insan kapitalının formalaşdırılması və dayanıqlı iqtisadi artım əsas məqsədlər kimi müəyyən edilmişdir. Sənəddə xüsusilə innovasiya

əsaslı iqtisadiyyatın qurulması, regionların balanslı inkişafı, özəl sektorun gücləndirilməsi və beynəlxalq bazarlara integrasiyanın genişləndirilməsi prioritet istiqamətlər kimi göstərilmişdir. Bu strategiya Azərbaycanın post-neft dövrünə hazırlığında mühüm rol oynayır[3].

2008–2011-ci illəri əhatə edən Dövlət İnvestisiya Proqramı “Neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə Uzunmüddətli Strategiya”ya uyğun şəkildə icra olunmuş, maliyyə resursları əsasən insan kapitalının inkişafına, qeyri-neft sektorunun möhkəmləndirilməsinə, infrastrukturun yenilənməsinə və innovativ texnologiyaların tətbiqinə yönəldilmişdir. Nəticə etibarilə, ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlılığının artırılmasında qeyri-neft sektorunun ixrac imkanlarının mühüm rol oynadığı nəzərə alınaraq, bu sahənin kompleks şəkildə inkişaf etdirilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu məqsədlə “Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişafa dair milli prioritetlər” sənədində ölkə iqtisadiyyatının beynəlxalq integrasiyası çərçivəsində qeyri-neft məhsullarının dünya bazarlarına çıxışını təmin edən iri beynəlxalq layihələrin hazırlanması, beynəlxalq şirkətlərin formalaşdırılması, ixrac potensialına malik məhsulların global bazarlarda mövqeyinin gücləndirilməsi, həmçinin müxtəlif ölkələrlə əməkdaşlığın genişləndirilməsi və bu əlaqələrdən ixrac imkanlarının artırılması istiqamətində daha fəal istifadə olunmasının zəruriliyi vurğulanır [3].

Həyata keçirilən bu islahatlar Azərbaycanın post-neft dövrünə keçid strategiyasının formalaşmasına və iqtisadiyyatın yeni inkişaf modelinə uyğunlaşdırılmasına zəmin yaratmışdır.

Post-neft dövrünə keçid və dayanıqlı inkişaf strategiyaları

“Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişafa dair milli prioritetlər” adlı Dövlət Proqramında qeyd olunub ki, “İqtisadi artımın davamlı olması, milli iqtisadiyyatın dərin şaxələnməsi, mallar və xidmətlər üzrə ixrac potensialının tam reallaşdırılması üçün yeni ‘hərəkətverici qüvvələr’ tapılmalıdır”. Neft sektoru sosial-iqtisadi inkişafın dayaqlarından biri olsa da, qeyri-neft iqtisadiyyatı inkişafın mərkəzinə çevrilməlidir.” [3]. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün iqtisadiyyatın strukturunda köklü dəyişikliklərin aparılması və qeyri-neft sektorunun rəqabət qabiliyyətinin artırılması xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Dövlət tərəfindən həyata keçirilən sənayeləşmə siyasəti, investisiya təşviqləri və regional inkişaf proqramları bu istiqamətdə mühüm rol oynayır. Xüsusilə emal sənayesinin inkişafı postneft dövründə iqtisadi dayanıqlılığın təmin olunmasının əsas vasitələrindən biri hesab edilir.

Postneft dövrünə keçid emal sənayesinin inkişafı ilə sıx bağlı olub, bu proses neft amilinin tam aradan qaldırılması deyil, əksinə, mövcud resurslardan daha səmərəli

istifadə əsasında iqtisadi transformasiyanı nəzərdə tutur. 2015-ci ildən etibarən bu istiqamətdə atılan addımlar çərçivəsində qeyri-neft sektorunun əsas dayağı kimi sənaye inkişaf etdirilmiş, regionlarda yaradılan sənaye zonaları və məhəllələri vasitəsilə yeni müəssisələr formalaşdırılmış, iqtisadi artıma töhfə verməyə başlamışdır.

Hazırda Azərbaycanın sənaye zonalarına Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı, Balaxanı, Qaradağ, Mingəçevir, Pirallahı sənaye parkları, həmçinin Neftçala, Masallı, Hacıqabul və Sabirabad daxildir. Belə sənaye zonaları tezliklə ölkənin digər yerlərində də yaradılacaq. İndi İqtisadiyyat Nazirliyi bu sahədə konkret araşdırmalar aparır. Ümumiyyətlə, nazirliyin ölkə iqtisadiyyatının inkişafı üçün nəzərdə tutulan dövlət təşəbbüslərinin yaradılması və həyata keçirilməsində iştirakına böyük diqqət yetirilməlidir [1].

Neft və neft-qaz məhsullarının ixracı ümumi ixracın 90-92%-ni təşkil edir. Yaxın gələcəkdə xam neft ixracının 60%-ə qədər, neft-qaz məhsullarının ixracının isə 75-80%-ə qədər azaldılması proqnozlaşdırılır.

Postneft dövründə Azərbaycanın iqtisadi inkişafı daha çox aşağıdakı istiqamətlərdə gedəcək:

1. Qeyri-neft sənayesi (neft-kimya, polad, alüminium, yeyinti, hərbi və s.)
2. Kənd təsərrüfatı (pambıqçılıq, tütünçülük, kartof, meyvə-tərəvəzçilik, üzümçülük və s.)
3. Xidmətlər (turizm, nəqliyyat, logistika, İKT, kosmik xidmətlər və s.)
4. Tikinti.

Digər tərəfdən, Azərbaycanın iqtisadiyyatında yüksək texnologiyalı məhsul və xidmətlərin ixracının və idxalının məhdud olması narahatlıq doğurur. Bu, ölkədə texnoloji və innovasiya proseslərini məhdudlaşdırır və iqtisadiyyatın digər sektorlarının global tendensiyalarla uyğun şəkildə inkişaf etməsinin qarşısını alır. Buna görə də, xarici ticarət prioritetləri ilə bağlı dövlət siyasəti Azərbaycan milli iqtisadi standartlarının beynəlxalq tələblərə uyğunluğunu artırmaq üçün yenidən nəzərdən keçirilməlidir. Gələcək araşdırmalar postneft dövründə iqtisadiyyatın struktur islahatları və milli antiinflasiya siyasətlərinin adaptasiyasının ölkələrarası təhlilini aparmaq olacaq. Həmçinin, neft sənayesinin funksionallığı ilə innovasiya yönümlü iqtisadiyyata keçid imkanları arasındakı ötürmə əlaqələrinin müəyyən edilməsi vacibdir [1].

Nəticə

Aparılmış tədqiqat göstərir ki, Azərbaycan iqtisadiyyatında neft sektoru uzun illər əsas inkişaf mənbəyi olsa da, dünya enerji bazarındakı qeyri-sabitlik və neft qiymətlərinin dəyişkənliyi iqtisadiyyatın neftdən yüksək asılılığının risklərini daha aydın şəkildə

ortaya çıxarmışdır. Təhlillər nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, 2015–2025-ci illərdə qeyri-neft sektorunun ÜDM-də payı 66,9%-dən 69,4%-ə qədər yüksəlmiş, neft sektorunun payı isə 33,1%-dən 30,6%-ə enmişdir. Bu göstəricilər ölkədə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi siyasətinin müəyyən nəticələr verdiyini sübut edir.

Tədqiqatın əsas elmi nəticələrindən biri ondan ibarətdir ki, qeyri-neft sektorunun inkişafı birbaşa dövlət investisiyaları, sənaye parklarının yaradılması, regionların sosial-iqtisadi inkişaf proqramları və ixracyönümlü istehsalın genişləndirilməsi ilə bağlı olmuşdur. Xüsusilə 2020–2024-cü illərdə qeyri-neft sektoruna yönələn investisiyaların 11,2 milyard manatdan 16,2 milyard manata yüksəlməsi bu sahənin prioritet istiqamətə çevrildiyini göstərmişdir.

Araşdırma nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, qeyri-neft sənayesi post-neft dövründə iqtisadi artımın əsas hərəkətverici qüvvəsinə çevrilə bilər. 2022-ci ildə qeyri-neft sənayesinin ÜDM-də payının 51,3%-ə çatması sənaye parklarının, logistika layihələrinin və dövlət dəstəyinin effektivliyini təsdiq edir. Eyni zamanda kənd təsərrüfatı, turizm, nəqliyyat-logistika və İKT sektorlarının inkişafı iqtisadi sabitliyin təmin edilməsində mühüm rol oynayır.

Tədqiqat çərçivəsində müəllif tərəfindən belə bir yanaşma əsaslandırılmışdır ki, postneft dövrünə keçid yalnız neft gəlirlərinin azalması deyil, iqtisadiyyatın innovasiya və yüksək texnologiyalar əsasında yenidən qurulması prosesi kimi qiymətləndirilməlidir. Bu baxımdan insan kapitalının inkişafı, rəqəmsal iqtisadiyyatın genişləndirilməsi və yaşıl enerji layihələrinin artırılması əsas prioritet istiqamətlər hesab olunmalıdır.

Praktik tövsiyə kimi qeyri-neft ixracının artırılması məqsədilə kənd təsərrüfatı və emal sənayesində ixracyönümlü müəssisələrin sayının artırılması, regionlarda yeni sənaye zonalarının yaradılması, xarici investisiyalar üçün vergi və gömrük güzəştlərinin genişləndirilməsi, həmçinin yüksək texnologiyalar üzrə ixtisaslı kadrlar hazırlığının gücləndirilməsi təklif olunur. Bununla yanaşı, dövlət-özəl sektor əməkdaşlığının genişləndirilməsi və rəqəmsal idarəetmə mexanizmlərinin tətbiqi qeyri-neft sektorunun rəqabət qabiliyyətini daha da artıracaqdır.

Beləliklə, aparılmış tədqiqat göstərir ki, Azərbaycanın uzunmüddətli iqtisadi dayanıqlığının təmin olunması üçün əsas istiqamət qeyri-neft sektorunun sistemli inkişafı, innovasiya əsaslı iqtisadi modelin formalaşdırılması və postneft dövrünə uyğun davamlı inkişaf strategiyalarının həyata keçirilməsidir.

Ədəbiyyat

1. Aliyeva, A. (2022, 30 İyun). *Post-oil period in Azerbaijan: Economic transformations, anti-inflation policy and innovations management*. <https://doi.org/10.21272/mmi.2022.2-24>
2. Aslanlı, O. (2016). *Milli iqtisadiyyatın inkişafında neft amili və ondan səmərəli istifadənin dövlət mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri*. Bakı: Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti.
3. Azərbaycan Respublikası. (2021, 2 fevral). *Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər*. Bakı.
4. Azərbaycan Respublikası. *Regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair dövlət proqramları*.
5. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. <https://www.stat.gov.az>
6. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi. <https://economy.gov.az/storage/files/files/8493/rsy7kEY1RajjAFjl5cAdssy7vcw0C7xMP36JGiiW.pdf>
7. Babayev, B. N. O. (2021). *Main directions of the non-oil export sector in Azerbaijan*.
8. Cahangirov, X. (2023, noyabr). *Heydər Əliyevin iqtisadi siyasəti və onun qeyri-neft sektorunun inkişafına təsirləri* (s. 29–43).
9. Hekalov, V. (2015). *Azərbaycanın neft sənayesi və onun inkişaf mərhələləri* (s. 28–29).
10. *İqtisadiyyatın və ixracın diversifikasiyasının qiymətləndirilməsi*. <http://www.freeeconomy.az>
11. Şəkərləyeva, Z. (2022). *Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafı və onun qiymətləndirilməsi. İqtisadi islahatlar elmi-analitik jurnal*, 3(4), 43–48.

SÜNİİNTELLEKT SAVADLILIĞI VƏ İŞ MÜHİTİNƏ TƏSİRİ: AZƏRBAYCANIN ŞİMAL-QƏRB REGIONU ÜZRƏ TƏDQIQAT

Daxil olub: 21 aprel 2026-cı il
Qəbul olunub: 20 may 2026-cı il

Received: 21 April 2026
Accepted: 19 May 2026

Ceyhun Rzayev¹, Raqif Qasimov²
¹ *Tədqiqatçı, UNEC Zaqatala filialı*
² *i.ü.f.d., dosent, UNEC Zaqatala filialının*
direktoru,
¹ *jrzayev0@gmail.com,*
² *raqif.qasimov@unec.edu.az,*
¹ <https://orcid.org/0009-0006-0766-2391>
² <https://orcid.org/0000-0001-9493-5955>

DOI: <https://doi.org/10.30546/UNEC.SR.2026.02.319>

Xülasə

Bu tədqiqat Azərbaycanın Şimal-Qərb regionunda süni intellektin (Sİ) peşəkar mühitə integrasiyasını və əməkdaşların bu texnologiyalara münasibətini araşdırır. Tədqiqatın məqsədi Sİ alətlərinin istifadə səviyyəsini, iş proseslərinə təsirini və peşə təhlükəsizliyi ilə bağlı mövcud yanaşmaları müəyyən etməkdir. Tədqiqat 2026-cı ilin fevral ayında qarışıq metod və təsviri dizayn əsasında həyata keçirilmişdir. Məlumatlar müxtəlif iqtisadi sahələri təmsil edən 47 iştirakçıdan üzbəüz sorğu vasitəsilə toplanmışdır. Kəmiyyət məlumatları təsviri statistika ilə, açıq tipli cavablar isə induktiv tematik təhlil yolu ilə analiz edilmişdir. Nəticələr göstərir ki, respondentlərin əksəriyyəti Sİ-ni əməliyyat səmərəliliyini və iş keyfiyyətini artıran vasitə kimi qiymətləndirir. Bununla yanaşı, iş yerinin itirilməsi və uzunmüddətli bacarıq zəifləməsi ilə bağlı müəyyən narahatlıqlar da mövcuddur. Tədqiqat göstərir ki, regionda Sİ istifadəsi əsasən fərdi təşəbbüs əsasında inkişaf edir və institusional dəstəyin səviyyəsi sahələr üzrə fərqlənir. Əldə olunan nəticələr Sİ-nin daha sistemli və davamlı integrasiyası üçün təşkilati strategiyaların və struktur dəstəyin əhəmiyyətini vurğulayır.

Açar sözlər: *süni intellekt, Sİ savadlılığı, iş mühiti, məhsuldarlıq, rəqəmsal transformasiya, Şimal-Qərb regionu.*

ARTIFICIAL INTELLIGENCE LITERACY AND ITS IMPACT ON THE WORK ENVIRONMENT: A STUDY OF THE NORTH-WEST REGION OF AZERBAIJAN

Jeyhun Rzayev¹, Ragif Gasimov²
¹ *Researcher, UNEC Zaqatala branch*
² *PhD, Assoc. Professor, UNEC Zaqatala branch*

Abstract

This research examines the integration of Artificial Intelligence (AI) into the professional environment and employees' attitudes toward these technologies in the North-West region of Azerbaijan. The study aims to determine the level of AI tool usage, its impact on work processes, and current approaches regarding occupational security. The research was conducted in February 2026 using a mixed-methods and descriptive design. Data were collected through face-to-face surveys from 47 participants representing various economic sectors. Quantitative data were analyzed using descriptive statistics, while open-ended responses were analyzed through inductive thematic analysis. The results indicate that the majority of respondents perceive AI as a tool that increases operational efficiency and work quality. However, there are certain concerns regarding job loss and long-term skill degradation. The study reveals that AI usage in the region develops primarily through individual initiative, and the level of institutional support varies across sectors. The findings emphasize the importance of organizational strategies and structural support for a more systematic and sustainable integration of AI.

Keywords: *artificial intelligence, AI literacy, work environment, productivity, digital transformation, North-West region.*

ГРАМОТНОСТЬ В ОБЛАСТИ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА РАБОЧУЮ СРЕДУ: ИССЛЕДОВАНИЕ СЕВЕРО-ЗАПАДНОГО РЕГИОНА АЗЕРБАЙДЖАНА

Джейхун Рзаев¹, Рагиф Гасымов²

¹ *исследователь, Загатальский филиал UNEC*

² *д.ф.э., доцент, Загатальского филиал UNEC*

Резюме

Данное исследование изучает интеграцию искусственного интеллекта (ИИ) в профессиональную среду и отношение сотрудников к этим технологиям в Северо-Западном регионе Азербайджана. Цель исследования — определить уровень использования инструментов ИИ, их влияние на рабочие процессы и существующие подходы к профессиональной безопасности. Исследование было проведено в феврале 2026 года с использованием смешанных методов и описательного дизайна. Данные были собраны посредством очных опросов среди 47 участников, представляющих различные секторы экономики. Количественные данные анализировались с помощью описательной статистики, а открытые ответы — методом индуктивного тематического анализа. Результаты показывают, что большинство респондентов оценивают ИИ как инструмент, повышающий оперативную эффективность и качество работы. Наряду с этим, существуют определенные опасения относительно потери рабочих мест и долгосрочного снижения профессиональных навыков. Иссле-

дование показывает, что использование ИИ в регионе развивается в основном за счет индивидуальной инициативы, а уровень институциональной поддержки различается по секторам. Полученные результаты подчеркивают важность организационных стратегий и структурной поддержки для более системной и устойчивой интеграции ИИ.

Ключевые слова: *искусственный интеллект, грамотность в сфере ИИ, рабочая среда, производительность, цифровая трансформация, Северо-Западный регион.*

Giriş

Sİ və digər texnoloji innovasiyalar son illərdə iş yerlərində məhsuldarlığın artırılması və əməyin effektivliyinin yüksəldilməsi baxımından böyük əhəmiyyət qazanmışdır (Brynjolfsson & McAfee, 2014). Bununla belə, Azərbaycanın Şimal-Qərb regionunda Sİ texnologiyalarının iş mühitinə inteqrasiyası və əməkdaşların bu texnologiyalardan istifadə səviyyəsi hələ geniş şəkildə araşdırılmamışdır. Bu tədqiqatın məqsədi işçilərin Sİ-dən istifadə səviyyəsini, onun iş fəaliyyətinə nə dərəcədə faydalı olduğunu və gündəlik iş proseslərinə təsirini müəyyən etməkdir. Tədqiqatın nəticələri Sİ-nin idarə olunan və sistemli şəkildə tətbiqi regionda innovasiyaların həm təhlükəsiz, həm də effektiv şəkildə mənimsənilməsinə imkan verəcəyini xüsusilə qeyd edir.

Tədqiqatda müxtəlif innovasiya mərhələlərinin insan inkişafına təsiri, texnoloji transformasiyaların iqtisadi fəaliyyətə, məhsuldarlığa və gündəlik həyata göstərdiyi təsirlər araşdırılır. Xüsusilə sənaye inqilablarının tarixi inkişafı və hər bir mərhələnin insan inkişafına verdiyi töhfələrə diqqət yetirilir (Smil, 2005).

Bundan əlavə, bu bölmədə hazırda davam edən dördüncü sənaye inqilabının potensial təsirləri, xüsusilə Sİ-nin iqtisadi və sosial sistemlərdə artan rolu təhlil olunur. Bu nəzəri çərçivə Sİ texnologiyalarının müasir əmək mühitinə mümkün təsirlərini anlamağa imkan yaradır (Castells, 2010).

Nəhayət, tədqiqat sorğu nəticələrinə əsaslanaraq regionda Sİ texnologiyalarından istifadə səviyyəsini təhlil edir və bu texnologiyaların daha səmərəli və balanslı şəkildə tətbiqini dəstəkləyə biləcək mümkün tədbirlərin və strategiyaların müəyyən edilməsinə yönəlmişdir.

İnsan kapitalının formalaşmasında innovasiyanın rolu

İnsan tarixinin başlanğıcından etibarən innovasiya insan inkişafının əsas hərəkətverici qüvvələrindən biri olmuşdur. Yeni üsulların, alətlərin və texnologiyaların yaradılması

insanların daha az vaxt və resurs sərf etməklə daha səmərəli nəticələr əldə etməsinə imkan vermişdir. İnsan inkişafında baş verən əsas sıçrayışlar isə çox vaxt sənaye inqilabları ilə əlaqələndirilir. Bu texnoloji transformasiyalar istehsal üsullarını, əmək bölgüsünü və sosial strukturları köklü şəkildə dəyişdirərək insan inkişafının daha sürətli və qeyri-xətti xarakter almasına səbəb olmuşdur (Maddison, 2007).

Tarix boyu baş vermiş sənaye inqilabları insan imkanlarını mərhələli şəkildə genişləndirmişdir. Birinci sənaye inqilabı mexanikləşməni tətbiq edərək insanın fiziki məhdudiyyətlərini aşmış və məhsuldarlığı əhəmiyyətli dərəcədə artırmışdır. İkinci sənaye inqilabı kütləvi istehsal, elektrik enerjisinin tətbiqi və texnoloji standartlaşdırma vasitəsilə səmərəliliyi yüksəltmiş, istehsal miqyasını genişləndirmiş və yaşayış səviyyəsinin yaxşılaşmasına töhfə vermişdir (Smil, 2005). Üçüncü sənaye inqilabı isə rəqəmsal texnologiyaların inkişafı sayəsində qlobal informasiya axını və ünsiyyəti mümkün etmiş, cəmiyyətlərarası koordinasiyanı fundamental şəkildə dəyişdirmişdir. Hazırda davam edən dördüncü sənaye inqilabı süni intellekt və avtomatlaşdırma vasitəsilə rutin işlərin getdikcə maşınlar tərəfindən yerinə yetirilməsini təmin edərək, insan əməyinin daha çox yaradıcı, analitik və innovativ fəaliyyətlərə yönəlməsi üçün şərait yaradır (Castells, 2010; Schwab, 2017).

İnnovasiyalar yalnız icad edildikdən sonra deyil, cəmiyyət tərəfindən geniş şəkildə qəbul edilib tətbiq edildikdən sonra real təsir gücünə malik olur. Texnoloji yeniliklərin integrasiyası hər bir mərhələdə insan fəaliyyətinin miqyasını və sürətini artırmışdır. Mexanikləşmə məhsuldarlığı yüksəltmiş, sənaye miqyasında istehsal ticarətin genişlənməsinə şərait yaratmış, rəqəmsallaşma isə məlumatın sürətli ötürülməsi və kollektiv qərarvermə imkanlarını artırmışdır (Maddison, 2007).

Müasir dövrdə süni intellektə əsaslanan texnologiyalar qərarvermə proseslərini sürətləndirməklə və rutin yükləri azaltmaqla insan resurslarının daha səmərəli istifadəsinə imkan yarada bilər. Bu proses öz növbəsində yeni innovasiyaların yaranmasını stimullaşdıraraq insan inkişafının daha da sürətlənməsinə gətirib çıxara bilər. Lakin bu təsirin miqyası texnologiyaların müxtəlif sahələrdə nə dərəcədə məqsədyönlü və balanslı şəkildə integrasiya olunmasından asılıdır (Castells, 2010), (Autor, 2015).

İnnovasiyaların geniş şəkildə qəbul olunması onların konkret problemlərə praktik həllər təqdim etməsi ilə birbaşa əlaqəlidir. Tarixi baxımdan hər bir sənaye inqilabı mövcud istehsal və təşkilati modellərin əsas məhdudiyyətlərini aradan qaldırmışdır. Fiziki əməyin məhdudluğu mexanikləşmə ilə, miqyas və səmərəlilik problemləri

kütləvi istehsal ilə, məsafə və informasiya çatışmazlığı isə rəqəmsal kommunikasiya texnologiyaları ilə həll edilmişdir (Smil, 2005).

Bu baxımdan, dördüncü sənaye inqilabı əsasən rutin və təkrarlanan idraki fəaliyyətlərin avtomatlaşdırılmasına yönəlmişdir. Süni intellekt sistemləri bu cür tapşırıqları üzərinə götürməklə insanlara daha mürəkkəb, yaradıcı və strateji problemlərə fokuslanmaq imkanı yarada bilər. Beləliklə, innovasiyanın praktik faydalılığı onun gündəlik fəaliyyətlərdə effektiv tətbiqi ilə daha da güclənir və bu amil texnologiyanın sosial qəbulunu sürətləndirir (Autor, 2015).

Süni intellekt innovasiyalarının potensial riskləri və mənfi təsirləri

Tarix göstərir ki, istifadəçilər yeni texnologiyaların imkanlarını və məhdudiyyətlərini dərk edəne qədər müəyyən vaxt tələb olunur. Bu vəziyyət süni intellekt texnologiyalarına da aiddir. İnsanların yeni və tanış olmayan sistemlərə qarşı ehtiyatlı yanaşması, xüsusilə həmin texnologiyalar zərurətə çevrilməyəne və gündəlik praktikada normallaşmayanadək, təbii bir reaksiyadır (Frey & Osborne, 2017). Süni intellektə qarşı ən geniş yayılmış narahatlıqlardan biri iş yerlərinin itirilməsi qorxusudur. Bu narahatlıq irrasional deyil, əksinə, real iqtisadi və sosial dəyişikliklərə əsaslanan məntiqli bir reaksiyadır. Süni intellekt bütöv peşələri tamamilə aradan qaldırmasa da, əsasən rutin və təkrarlanan bacarıqlara əsaslanan vəzifələr avtomatlaşdırmaya daha həssasdır. Məhz bu qeyri-müəyyənlik amili cəmiyyət daxilində süni intellektə qarşı ehtiyatlı və bəzən mənfi münasibətlərin formalaşmasına səbəb olur (Autor, 2015).

Ədəbiyyat icmalı və aparılan nəzəri təhlillər əsasında Azərbaycanın şimal-qərb regionunda Sİ-nin iş mühitinə təsirini qiymətləndirmək üçün aşağıdakı hipotezlər irəli sürülmüşdür:

H1: Süni intellekt alətlərinin iş proseslərinə inteqrasiyası əməliyyat effektivliyinin və fərdi məhsuldarlığın artmasına müsbət təsir göstərir.

H2: Regiondakı müəssisələrdə rəsmi institusional təlimin olmaması işçilər arasında texnoloji qeyri-müəyyənlik və iş yerini itirmə narahatlığı yaradır.

H3: Sİ-nin tətbiqi və mənimsənilməsi dərəcəsi sektorlar üzrə əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir.

H4: Respondentlərin Sİ-yə qarşı mənfi münasibəti onların texniki bilik səviyyəsi və fərdi təşəbbüskarlığı ilə tərs mütənəsbidir.

Metodologiya

Bu tədqiqatda Sİ savadlılığının səviyyəsi və onun iş mühitinə təsirini öyrənmək üçün qarışıq metodlu təsviri tədqiqat dizaynından istifadə edilmişdir. Tədqiqat Azərbaycanın şimal-qərb regionunda rəqəmsal transformasiyanın mövcud vəziyyətini müəyyən etmək məqsədi daşıyır. Strukturlaşdırılmış sorğu suallarından əldə edilən kəmiyyət məlumatları ilə açıq tipli suallardan alınan keyfiyyət anlayışları birləşdirilərək məsələyə kompleks yanaşma təmin edilmişdir.

Tədqiqatın seçmə qrupu Şimal-Qərb regionunda müxtəlif sahələrdə fəaliyyət göstərən 47 mütəxəssisdən ($n=47$) ibarət olmuşdur. İştirakçıların cəlb edilməsində məqsədyönlü seçmə üsulundan istifadə edilmişdir; belə ki, respondentlər tədqiqatçının sahə səfərləri zamanı əlçatan olan və sorğuda könüllü iştirak etmək istəyən şəxslər arasından seçilmişdir. Nümunə qrupu dövlət və özəl sektorlarını əhatə etmişdir. Bu siyahıya bank və maliyyə qurumları, səhiyyə sektoru, təhsil sektoru və mikro müəssisələr daxil edilmişdir.

Məlumatların toplanması üçün “Süni intellekt savadlılığı və iş mühitinə təsiri sorğusu” adlı strukturlaşdırılmış anketdən istifadə edilmişdir. Anket üç əsas blokdan ibarətdir:

I blok: Yaş, təhsil səviyyəsi, iş təcrübəsi və sektor məlumatları.

II blok: İstifadə olunan konkret Sİ alətləri (məsələn: ChatGPT, Copilot, Gemini) və alınmış təlimlərin xarakteri.

III blok (qiymətləndirmə bloku): Sİ-nin iş effektivliyi, iş yükü, keyfiyyət və iş təhlükəsizliyinə təsirini ölçmək üçün 5 ballıq Likert şkalasından (1 – Tam razı deyiləm, 5 – Tam razıyam) istifadə edilmişdir.

Məlumatların toplanması UNEC Zaqatala filialının tədqiqatçısı tərəfindən birbaşa və fərdi şəkildə həyata keçirilmişdir. Tədqiqatçı regiondakı müxtəlif müəssisələrə şəxsən gedərək anketləri kağız formatda paylamış və iştirakçılara tədqiqatın məqsədi barədə məlumat vermişdir. Bu üsul respondentlərin sualları tam anlamasını təmin etmək və cavablandırma faizini yüksəltmək üçün seçilmişdir.

Məlumatın təhlili

Toplanmış məlumatlar təsviri statistika metodları ilə emal edilmişdir. Analiz prosesi aşağıdakı mərhələləri əhatə edir:

I Mərhələ: Demografik məlumatların və Sİ alətlərinin istifadə tezliyinin kateqoriyalar üzrə təhlili.

II Mərhələ: Likert şkalası üzrə verilən cavabların ümumi meylini (effektivlik, iş yükü və s.) müəyyən etmək üçün orta balların hesablanması.

III Mərhələ: Açıq tipli suallara verilən cavablar.

Tədqiqat nümunəsi Azərbaycanın şimal-qərb regionunda müxtəlif sahələrdə fəaliyyət göstərən 47 mütəxəssisdən ibarət olmuşdur. Demografik təhlil göstərir ki, iştirakçıların əksəriyyəti gənc və orta yaşlı peşəkarlar mərhələsindədir; ən yüksək pay 26–35 yaş (38.3%) və 36–45 yaş (27.7%) qruplarına aiddir. Respondentlərin əksəriyyəti ali təhsillidir: iştirakçıların 57.4%-i bakalavr, 19.1%-i isə magistr dərəcəsinə malikdir. Sektor üzrə bölgü müxtəlif olsa da, respondentlərin əhəmiyyətli hissəsi Bankçılıq/Maliyyə (34%) və Səhiyyə (23.4%) sahələrində çalışır.

Cədvəl 1. Respondentlərin ümumi xüsusiyyətləri

<i>Göstəricilər</i>	<i>Kateqoriyalar</i>	<i>Tezlik</i>	<i>Faiz</i>
<i>Yaş aralığı</i>	18–25	8	17.0%
	26–35	18	38.3%
	36–45	13	27.7%
	46+	8	17.0%
<i>Təhsil səviyyəsi</i>	Orta və orta ixtisas	11	23.4%
	Bakalavr	27	57.4%
	Magistr və doktorantura	9	19.1%
<i>Fəaliyyət sahəsi</i>	Bankçılıq və maliyyə	16	34.0%
	Səhiyyə	11	23.4%
	Təhsil, turizm və ticarət	20	42.6%
<i>Sİ təlimi</i>	Rəsmi təlim alanlar	4	8.5%
	Özü öyrənənlər və təlimsiz	43	91.5%

Mənbə: Sorğu əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Sİ iş proseslərinə inteqrasiyası ilə bağlı nəticələr “aktiv istifadəçilər” və “istifadə etməyənlər” arasında aydın fərqi göstərir. Respondentlərin təxminən 55%-i əsasən DeepSeek, ChatGPT və Google Sİ alətləri kimi generativ platformalardan istifadə etdiyini bildirmişdir. Daha kiçik bir qrup isə CRM, Proseslərin avtomatlaşdırılması alətləri və Copilot kimi ixtisaslaşmış sistemlərdən yararlanır. Digər tərəfdən, nümunənin 31.9%-i Sİ alətlərindən istifadə etmədiyini qeyd etmişdir.

Texniki bacarıqlar üzrə məlumatlarda mühüm nəticə “təlim boşluğu”nın mövcudluğudur. Alətlərin yüksək faydalılığına baxmayaraq, respondentlərin yalnız 8.5%-i rəsmi institusional təlim aldığını bildirmişdir. Sİ istifadəçilərinin əksəriyyəti özünü müstəqil şəkildə öyrənən (25.5%) və ya heç bir rəsmi təlim olmadan istifadə edən (44.7%) kimi xarakterizə etmişdir. Bu göstəricilər Sİ tətbiqinin daha çox fərdi

təşəbbüs əsasında inkişaf etdiyini, təşkilati strategiya səviyyəsində isə sistemli yanaşmanın məhdud olduğunu göstərir. Texnologiya əsasən bank sektorunda sistemli şəkildə integrasiya edilmişdir; lakin hətta bu müəssisələrdə belə bilik ötürülməsi daha çox rəhbər səviyyədə cəmlənmişdir. Formal təlim və konkret sistemlər haqqında dəqiq məlumat əsasən idarəetmə heyəti tərəfindən əldə edilmişdir.

Cədvəl 2. Sİ alətlərindən istifadə səviyyəsi

Sİ aləti	İstifadə sayı (f)	Faiz (%)
ChatGPT / Gemini / DeepSeek	26	55.3%
CRM / Avtomatlaşdırma sistemləri	6	12.8%
Heç birindən istifadə etməyənlər	15	31.9%

Mənbə: Sorğu əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Sİ-yə münasibətin kəmiyyət təhlili

Sorğuda Sİ-nin təsirini dörd əsas ölçü üzrə qiymətləndirmək üçün 5 ballıq Likert şkalasından istifadə edilmişdir: effektivlik, iş yükü, keyfiyyət və iş təhlükəsizliyi.

Effektivlik: Respondentlər Sİ-nin iş proseslərini sadələşdirdiyini güclü şəkildə təsdiqləmişdir (Orta göstərici: 4.1/5).

İş yükü: Sİ-nin iş yükünü artırdığı ilə bağlı qiymətləndirmə olduqca aşağı olmuşdur (Orta göstərici: 1.4/5). Bu nəticə göstərir ki, iştirakçılar Sİ-ni daha çox əməyə qənaət edən və işi asanlaşdıran vasitə kimi qiymətləndirirlər.

Keyfiyyət: Respondentlərin əksəriyyəti Sİ-nin peşəkar fəaliyyətin keyfiyyətini artırdığını bildirmişdir (Orta göstərici: 4.0/5). Lakin bu göstərici yaş qrupları üzrə fərqlənir.

İş təhlükəsizliyi: İş riski barədə münasibət fərqli istiqamətlərdə dəyişmişdir. Ümumi orta göstərici 2.4/5 olmuşdur. Xüsusilə Bankçılıq və Turizm sektorlarında çalışan bəzi respondentlər yüksək səviyyədə iş riski hiss etdiklərini bildirmişdir.

Açıq tipli suallara verilən cavabların təhlili Sİ-nin inkişafı ilə bağlı üç əsas tematik istiqaməti üzə çıxarmışdır.

I İstiqamət: Respondentlərin 27.6%-i Sİ-nin “tənbəlliyə səbəb ola biləcəyi”, “müstəqil araşdırma qabiliyyətini azalda biləcəyi” və uzunmüddətli perspektivdə “insan düşüncə qabiliyyətində zəifləmə” yarada biləcəyi ilə bağlı narahatlıq ifadə etmişdir.

II İstiqamət: Respondentlər Sİ-nin “şəxsi inamı azalda biləcəyi”, “xidmət sahəsində insan toxunuşunu zəiflədə biləcəyi” və “ənənəvi ailə və gənclik dünyagörüşünə təsir göstərə biləcəyi” fikirlərini bildirmişdir. Bir respondent Sİ-nin fərdiləşdirilmiş

xüsusiyyətlərini “qəribə” kimi xarakterizə edərək, “məni tanıyır” ifadəsi ilə narahatlığını qeyd etmişdir.

III İstiqamət: Xüsusilə səhiyyə sektorunda ön plana çıxmışdır. Respondentlər “məlumatın dəqiqliyi” və “yanlış informasiyanın” peşəkar qərarverməyə mənfi təsir göstərə biləcəyi riskini vurğulamışdır. Bununla yanaşı, respondentlərin kiçik bir hissəsi (12.8%) Sİ-nin inkişafı ilə bağlı heç bir narahatlıq daşmadığını bildirmişdir.

Nəticə

Tədqiqatın əsas müzakirə mövzularından biri bank sektorunda Sİ-nin sistemli şəkildə tətbiqi ilə regionun digər sahələrində onun fərdi səviyyədə və parçalanmış formada istifadəsi arasında kəskin fərqlərin mövcud olmasıdır. Bu fərq Azərbaycanın şimal-qərb regionunun iqtisadi və institusional xüsusiyyətləri ilə izah olunur. Bank sektoru yüksək mərkəzləşmiş idarəetmə modelinə malikdir və texnoloji yeniliklər əsasən paytaxtdakı baş ofislər tərəfindən müəyyən edilir. Regional filiallar isə müstəqil innovasiya təşəbbüskarları kimi deyil, artıq formalaşdırılmış texnoloji həllərin icraçıları kimi fəaliyyət göstərirlər. Bu model innovasiyanın yuxarıdan-aşağıya ötürülməsi mexanizmini nümayiş etdirir.

Digər tərəfdən, regionun özəl sektoru iri və innovasiya yönümlü müəssisələrin yetərli sıxlığına malik deyil. Yerli bizneslər daha çox sabit və ənənəvi inkişaf trayektoriyası üzrə fəaliyyət göstərir və mövcud bazar mühiti müəssisələri məcburi texnoloji transformasiyaya sövq edəcək dərəcədə rəqabətli deyil. Bu səbəbdən Süni intellekt əksər hallarda institusional strategiyanın elementi kimi deyil, fərdi təşəbbüs əsasında istifadə olunan alət kimi qalır. Bu vəziyyət təşkilati inkişafdan daha çox psixoloji və peşəvi narahatlıqların formalaşmasına gətirib çıxarır və texnologiyanın əmək bazarında yaratdığı transformasiyalar fonunda xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Bank sektorunda sistemli integrasiya müşahidə olunsada, təlim və texniki məlumatların əsasən rəhbər heyət arasında cəmləşməsi məlumat asimetriyası yaradır. Rəhbər şəxslər sistemlərin funksionallığı barədə daha geniş məlumata malik olduqları halda, ön xətt əməkdaşları texnologiyadan əsasən müəyyən edilmiş prosedurlar çərçivəsində istifadə edirlər. Bu isə bəzi əməkdaşlarda qeyri-müəyyənlik yaradır və iş yerlərinin təhlükəsizliyi ilə bağlı narahatlığı artırır.

Keyfiyyətli analiz nəticəsində üç əsas narahatlıq müəyyən edilmişdir: düşünmə qabiliyyətinin zəifləməsi riski, insan faktorunun azalması və texniki səhv ehtimalı. Bu narahatlıqların əhəmiyyətli hissəsi texnologiyanın özündən deyil, onun qeyri-sistemli integrasiyasından qaynaqlanır. Rəsmi təlim proqramlarının olmaması

istifadəçilərin Süni intellekti analitik tərəfdaş kimi deyil, hazır cavab mənbəyi kimi qəbul etməsinə səbəb olur. Sistemli təlim mexanizmləri tətbiq edildikdə isə texnologiya peşəkar bacarıqları gücləndirən vasitəyə çevrilə bilər.

Texniki səhvlərlə bağlı narahatlıqlar əsasən ümumi təyinatlı dil modellərinin istifadəsi ilə əlaqədardır. Sahəvi ixtisaslaşmış sistemlərin tətbiqi bu riski azalda və istifadəçi etibarını artırmağa bilər. Bu baxımdan, regionda müşahidə olunan müqavimət texnologiyaya qarşı prinsipial etiraz deyil, daha çox qeyri-strukturlaşdırılmış tətbiq prosesinə verilən rəşional reaksiyadır.

Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, Sİ-nin qadağan edilməsi və ya qeyri-rəşmi mühitə yönləndirilməsi qeyri-effektiv yanaşmadır. Əksinə, bu hal nəzarətsiz istifadə nəticəsində məlumat təhlükəsizliyi və qərarvermə keyfiyyəti baxımından daha yüksək risklər yarada bilər. Bu səbəbdən təşkilatlarda rəşmi inteqrasiya siyasətinin formalaşdırılması və strukturlaşdırılmış təlim proqramlarının tətbiqi zəruri hesab olunur.

Təkliflər

- Sİ-nin tətbiqindən yaranan neqativ təsirlərin azaldılması üçün təşkilat daxilində sistemli təlim və maarifləndirmə proqramları həyata keçirilməlidir;
- müəssisələrdə Sİ istifadəsi ilə bağlı aydın qaydalar və etik çərçivə formalaşdırılmalıdır;
- ümumi təyinatlı alətlərdən əlavə, sahəvi ixtisaslaşmış Sİ sistemlərinin tətbiqi genişləndirilməlidir;
- tədqiqatın gələcək mərhələlərində istehsal sektoru üzrə fəaliyyət göstərən respondentlərin də cəlb edilməsi nəticələrin daha geniş iqtisadi kontekstdə qiymətləndirilməsinə imkan verə bilər;
- əldə olunmuş empirik məlumatlar əsasında statistik və ekonometrik modellərin qurulması Sİ-nin iş mühitinə təsirinin daha dəqiq ölçülməsinə şərait yaradar.

Nəticə etibarilə, Sİ-nin idarə olunan və sistemli şəkildə tətbiqi regionda innovasiyaların həm təhlükəsiz, həm də effektiv şəkildə mənimsənilməsinə imkan verəcəkdir. Bu yanaşma qlobal əmək bazarındakı dəyişikliklər və gələcəyin bacarıqları ilə bağlı beynəlxalq proqnozlarla da uyğunluq təşkil edir.

Ədəbiyyat

1. Maddison, A. (2007). *Contours of the World Economy 1-2030 AD: Essays in Macro-Economic History*. Oxford University Press.

2. Smil, V. (2005). *Creating the Twentieth Century: Technical Innovations of 1867-1914 and Their Lasting Impact*. Oxford University Press.
3. Castells, M. (2010). *The Rise of the Network Society*. Wiley-Blackwell.
4. Autor, D. H. (2015). Why Are There Still So Many Jobs? The History and Future of Workplace Automation. *Journal of Economic Perspectives*, 29(3), 3-30
5. Rogers, E. M. (2003). *Diffusion of innovations* (5th ed.). Free Press.
6. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*. W. W. Norton & Company.
7. Frey, C. B., & Osborne, M. A. (2017). The future of employment: How susceptible are jobs to computerisation? *Technological Forecasting and Social Change*, 114, 254-280.
8. Acemoglu, D., & Restrepo, P. (2019). Automation and New Tasks: How Technology Displaces and Reinstates Labor. *Journal of Economic Perspectives*, 33(2), 3-30.
9. Schwab, K. (2017). *The Fourth Industrial Revolution*. Portfolio Penguin.
10. World Economic Forum. (2023). *The Future of Jobs Report 2023*. Geneva, Switzerland.

MÜASİR ŞƏRAİTDƏ MÜƏSSİSƏLƏRDƏ MALİYYƏ UÇOTUNUN TƏŞKİLİNİN PRAKTİK PROBLEMLƏRİ

Daxil olub: 10 dekabr 2025-ci il

Qəbul olunub: 6 may 2026-cı il

Received: 10 December 2025

Accepted: 6 May 2026

Rauf Allahyarov

i.ü.f.d., doktorant, UNEC

allahyarovrauf53@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6295-1563>

DOI: <https://doi.org/10.30546/UNECSR.2026.02.333>

Xülasə

Məqalə müasir şəraitdə müəssisələrdə maliyyə-uçotunun təşkili zamanı ortaya çıxan praktiki problemlərin, xüsusilə də uyğunluq tələbləri və texnoloji innovasiyaların təsirinin araşdırılmasına həsr edilmişdir. Tədqiqatın məqsədi müxtəlif ölçülü müəssisələrdə vergi və mühasibatlıq standartlarına uyğunluğun, informasiya texnologiyalarının tətbiqinin, həmçinin beynəlxalq hesabatlıq tələblərinə riayət olunmasının fərqlənmə xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməkdir. Bu amillərin müəssisələrin rəqabətqabiliyyətinə və idarəetmənin səmərəliliyinə təsiri xüsusi olaraq təhlil edilmişdir.

Tədqiqatın elmi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, müəssisə idarəçiliyində uyğunluq mexanizmləri ilə texnoloji innovasiyaların qarşılıqlı təsiri araşdırılır və bu istiqamətdə mövcud ədəbiyyata yeni yanaşmalar əlavə olunur. Məqalədə sistemli yanaşma, ümumiləşdirmə və müqayisəli təhlil metodlarından istifadə edilməklə kiçik, orta və böyük müəssisələr arasında uyğunluq səviyyələri, informasiya texnologiyalarının tətbiqi imkanları və beynəlxalq hesabatlığa hazırlıq dərəcələri təhlil olunmuşdur. Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, müəssisə növü dəyişdikcə vergi və mühasibatlıq standartlarına uyğunluğun səviyyəsi də fərqlənir, informasiya texnologiyalarının tətbiqi istehsal, idarəetmə və hesabatlılıq proseslərinin səmərəliliyini artırır, kiçik və böyük müəssisələr arasında beynəlxalq hesabatlıq tələblərinə riayətmə imkanları baxımından nəzərə çarpan fərqlər mövcuddur. Texnoloji yeniliklərin tətbiqi idarəetmə performansını yüksəldir, proseslərin optimallaşdırılmasına şərait yaradır, müəssisələrin yerli və beynəlxalq tələblərə uyğunlaşma qabiliyyətinin formalaşmasında təşkilati strukturlar, resurs potensialı və rəqəmsal hazırlıq səviyyəsi kimi amillərin həlledici rol oynadığını ortaya qoyur. Aparılmış təhlillər ümumilikdə göstərir ki, texnoloji innovasiyaların geniş tətbiqi və uyğunluq tələblərinə riayət edilməsi müəssisələrin effektiv idarə olunması, şəffaflığı və rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Açar sözlər: *müəssisə, maliyyə, uçot, innovasiya, idarəetmə, nəzarət.*

PRACTICAL PROBLEMS OF ORGANIZING FINANCIAL ACCOUNTING IN ENTERPRISES UNDER MODERN CONDITIONS

Rauf Allahyarov
PhD, Doctoral Student UNEC

Abstract

The article is devoted to examining the practical problems that arise in the organization of financial accounting in enterprises under modern conditions, particularly the impact of compliance requirements and technological innovations. The aim of the study is to identify the distinguishing features of tax and accounting standard compliance, the application of information technologies, and adherence to international reporting requirements in enterprises of different sizes. The influence of these factors on the competitiveness of enterprises and the efficiency of management is specifically analyzed.

The scientific significance of the study lies in exploring the interaction between compliance mechanisms and technological innovations in enterprise management, thereby contributing new perspectives to the existing literature. Using a systematic approach, generalization, and comparative analysis methods, the article consistently examines the levels of compliance, opportunities for applying information technologies, and degrees of preparedness for international reporting among small, medium, and large enterprises.

The research results show that as the type of enterprise changes, the level of compliance with tax and accounting standards also varies; the application of information technologies increases the efficiency of production, management, and reporting processes; and noticeable differences exist between small and large enterprises in terms of their capacity to meet international reporting requirements. The implementation of technological innovations enhances managerial performance, facilitates process optimization, and demonstrates that organizational structures, resource potential, and the level of digital readiness play a decisive role in shaping enterprises' ability to adapt to local and international requirements. Overall, the analysis indicates that the broad application of technological innovations and adherence to compliance requirements are crucial for effective management, transparency, and increased competitiveness of enterprises.

Keywords: *enterprise, finance, accounting, innovation, management, control.*

ПРАКТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ОРГАНИЗАЦИИ ФИНАНСОВОГО УЧЁТА НА ПРЕДПРИЯТИЯХ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Рauf Аллаxяров
д.ф.н.э., докторант, UNEC

Резюме

Статья посвящена исследованию практических проблем, возникающих при организации финансового учёта на предприятиях в современных условиях, в частности влияния требований соответствия и технологических инноваций. Цель исследования заключается в выявлении особенностей соблюдения налоговых и бухгалтерских стандартов, применения информационных технологий, а также выполнения международных требований к отчётности на предприятиях различного размера. Особое внимание уделено анализу влияния этих факторов на конкурентоспособность предприятий и эффективность управления.

Научная значимость исследования состоит в изучении взаимного влияния механизмов соответствия и технологических инноваций в управлении предприятиями, что дополняет существующую литературу новыми подходами. В статье с использованием системного подхода, методов обобщения и сравнительного анализа последовательно рассмотрены уровни соответствия, возможности применения информационных технологий и степень готовности к международной отчётности на малых, средних и крупных предприятиях.

Результаты исследования показывают, что по мере изменения типа предприятия изменяется и уровень соблюдения налоговых и бухгалтерских стандартов; применение информационных технологий повышает эффективность производственных, управленческих и отчётных процессов; кроме того, между малыми и крупными предприятиями существуют заметные различия в возможности выполнения международных требований к отчётности. Внедрение технологических инноваций повышает управленческую результативность, способствует оптимизации процессов и демонстрирует решающую роль таких факторов как организационная структура, ресурсный потенциал и уровень цифровой готовности, в формировании способности предприятий адаптироваться к местным и международным требованиям.

Проведённый анализ в целом показывает, что широкое применение технологических новшеств и соблюдение требований соответствия имеют важное значение для эффективного управления предприятиями, повышения прозрачности и конкурентоспособности.

Ключевые слова: предприятие, финансы, учёт, инновация, управление, контроль.

Giriş

Müasir şəraitdə müəssisələrdə maliyyə uçotunun təşkili mühüm əhəmiyyət kəsb edən və iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafını təmin etmək üçün əsas rol oynayan sahələrdən biridir. Bu sahə dövlət büdcəsinin, həm də özəl sektordakı müəssisələrin maliyyə resurslarının effektiv idarə olunmasında, iqtisadi qərarların qəbulunda və resursların bölüşdürülməsində əhəmiyyətli bir yer tutur. Lakin bu sahənin tətbiqi ilə bağlı bir sıra praktiki problemlər mövcuddur. Bunlardan bəziləri müasir texnologiyaların və rəqəmsal vasitələrin tətbiqinin maliyyə uçotuna integrasiyasını təmin etməkdə çətinliklər yaratması, habelə vergi və hesabatlılıq sistemlərinin mürəkkəbliyi və müxtəlif normativ-hüquqi tələblərdir. Eyni zamanda müəssisələr arasında maliyyə uçotunun standartlaşdırılması məsələsi də aktualdır, çünki qeyri-dəqiq məlumatların və uçot sistemlərinin uyğunsuzluğu maliyyə hesabatlarının etibarlılığını zədələyə bilər. Maliyyə uçotunun düzgün təşkili, müəssisənin maliyyə vəziyyətinin düzgün qiymətləndirilməsini və gələcək inkişaf üçün strateji qərarların qəbul edilməsini mümkün edir. Bununla belə, praktikada bu prosesin qarşısında duran çətinliklər, məsələn, məlumatların düzgünlüyünün təmin edilməsi, avtomatlaşdırılmış sistemlərin tətbiqi və peşəkar kadrların yetişdirilməsi kimi məsələlər hər zaman önəmli olaraq qalır [1, s. 9]. Müəssisələrdə maliyyə uçotunun düzgün təşkilinin təmin edilməsi yalnız mühasibatlıq sahəsi işçilərinin peşəkar bacarıqlarına deyil, həm də müvafiq qanunvericilik, texnoloji infrastruktur və müəssisə daxilindəki idarəetmə strukturlarının düzgün qurulmasına əsaslanır. Bu sahədə qarşıya çıxan bir sıra praktiki problemlərdən biri də müasir mühasibatlıq proqram təminatlarının müəssisələrə integrasiyasıdır. İnformasiyaların toplanması və işlənməsi üçün ən müasir texnologiyaların tətbiqi, müəssisələrin maliyyə uçotunun effektivliyini artırırsa da, bəzi müəssisələrdə bu texnologiyaların tətbiqində çətinliklər yaranır. Xüsusilə kiçik və orta müəssisələr üçün bu integrasiya yüksək maliyyə və vaxt sərfini tələb edir [5, s. 40].

Bir digər ciddi problem isə vergi və digər dövlət orqanları tərəfindən təyin edilmiş hesabatlılıq tələblərinin mürəkkəbliyidir. Hər bir ölkənin vergi qanunvericiliyi və maliyyə hesabatlılığı ilə bağlı tələbləri fərqli olduğu üçün, müasir müəssisələr müxtəlif standartlara uyğun fəaliyyət göstərməlidir. Bu da xüsusilə beynəlxalq əməliyyatlar həyata keçirən müəssisələr üçün çətinliklər yaradır, çünki müxtəlif ölkələrdəki mühasibatlıq və vergi siyasətləri arasında uyğunluq təmin etmək bəzən çətin olur. Əlavə olaraq, müəssisələr arasında maliyyə uçotunun standartlaşdırılmasının olmaması, ümumilikdə müəssisənin maliyyə hesabatlarının keyfiyyətinə mənfi təsir göstərə bilər. Standartlaşdırılmamış uçot sistemləri nəticəsində

mühasibat məlumatlarının etibarlılığı və keyfiyyəti zəifləyir ki, bu da rəhbərliyə və digər maraqlı tərəflərə yanlış maliyyə qərarlarının qəbul edilməsi riskini artırır. Eyni zamanda müəssisələrdə maliyyə uçotunun səmərəli və effektiv aparılması üçün yüksəkixtisaslı mütəxəssislərin hazırlanması məsələsi də əhəmiyyətlidir [6, s. 53]. Təcrübəli və bilikli mühasiblər yerli və beynəlxalq hesabatlıq tələblərinə uyğun olaraq mühasibat məlumatlarını düzgün idarə edə bilirlər. Lakin bu sahədə mütəxəssislərin sayının az olması və onların davamlı təlim-tədris proqramlarına cəlb edilməməsi bu növ problemlərin daha da dərinləşməsinə səbəb olur. Bütün bu çətinliklər müəssisələrin maliyyə uçotunu düzgün və səmərəli şəkildə təşkil etməsi üçün əlavə resurslar tələb edir. Təcrübə göstərir ki, müasir mühasibatlıq sistemləri və texnologiyalarının tətbiqi mühasibatlıq sahəsindəki ənənəvi problemləri həll edə və yeni problemlərin ortaya çıxmasına səbəb ola bilər. Bu baxımdan, müəssisələr üçün maliyyə uçotunun müasir tələblərə uyğunlaşdırılması, müvafiq qanunvericiliklə uyğunluq, peşəkar hazırlığın artırılması və texnoloji yeniliklərin tətbiqi məsələləri daim təkmilləşdirilməli və diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır [2].

Müasir şəraitdə müəssisələrdə maliyyə uçotunun təşkilinin praktik problemləri və həlli yolları

Müasir iqtisadi mühitdə müəssisələrin maliyyə uçotunun düzgün təşkili iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafı və müəssisənin maliyyə sağlamlığının təmin edilməsi üçün olduqca vacibdir. Bu sahə dövlət və özəl sektorda, xüsusilə kiçik və orta müəssisələrdə geniş miqyasda maliyyə qərarlarının qəbul edilməsinə, resursların optimallaşdırılmasına və vergi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə təsir göstərir. Lakin bu sahənin tətbiqi zamanı bir sıra praktiki problemlər ortaya çıxır. Müasir dövrdə maliyyə uçotunun effektiv təşkilinin qarşısında duran əsas çətinliklərdən biri texnoloji infrastrukturun tətbiqi və müasir mühasibat proqram təminatlarının inteqrasiyası ilə bağlıdır [4].

Müxtəlif mühasibatlıq standartlarının və vergi tələblərinin mürəkkəbliyi, xüsusilə beynəlxalq əməliyyatlar aparan müəssisələr üçün əlavə çətinliklər yaradır. Bu problemlər müəssisələrin maliyyə uçotunun keyfiyyətinə və dəqiqliyinə mənfi təsir göstərə bilər. Maliyyə uçotunun düzgün təşkilinin təmin edilməsi yüksəkixtisaslı mütəxəssislərin yetişdirilməsi və müəssisələrin mühasibat sistemlərinin müasir tələblərə uyğunlaşdırılması ilə sıx əlaqəlidir. Bununla yanaşı, mühasibat məlumatlarının standartlaşdırılmaması və doğru məlumatın əldə edilməməsi müəssisələrin düzgün maliyyə qərarları qəbul etməsini əngəlləyir [5, s. 42].

Müəssisələrdə maliyyə uçotunun düzgün təşkili yalnız hüquqi və texnoloji aspektləri deyil, idarəetmə və strateji qərar qəbulətmə proseslərinə də birbaşa təsir edir. Maliyyə məlumatlarının düzgün işlənməsi və təqdim edilməsi müəssisə rəhbərliyinə qısa və uzunmüddətli qərarlar üçün vacib məlumatlar verir.

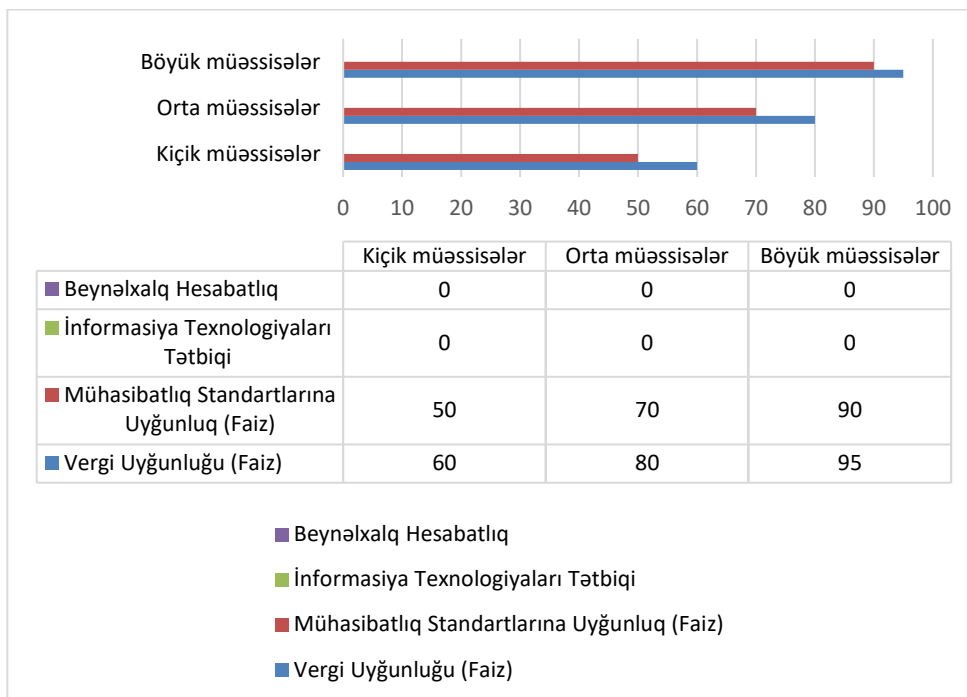
Düzgün təşkil edilmiş maliyyə uçotu müəssisənin performansını və bazar vəziyyətini doğru qiymətləndirməyə imkan verir, bu da onun iqtisadi sabitliyini və inkişafını təmin etməyə kömək edir. Müasir iqtisadi şəraitdə, xüsusən də rəqəmsal transformasiya dövründə mühasibatlıq sahəsində yeni texnologiyaların tətbiqi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Elektron mühasibat sistemləri bulud texnologiyaları və avtomatlaşdırılmış maliyyə proqramları müəssisələrin əməliyyatlarını asanlaşdıraraq, məlumatların dəqiqliyini və etibarlılığını artırır. Eyni zamanda beynəlxalq ticarət və sərhəddüsti əməliyyatlar həyata keçirən müəssisələr üçün maliyyə uçotunun təşkilində əlavə çətinliklər mövcuddur. Fərqli ölkələrin vergi qanunvericiliyi və mühasibatlıq standartları arasında qarşıdurmalar müəssisələrin maliyyə hesabatlarını doğru və vaxtında təqdim etmələrini çətinləşdirir [2, s. 7]. Bu, xüsusilə çoxmillətli şirkətlərdə, müxtəlif hüquqi və vergi sistemləri ilə uyğunluğun təmin edilməsini tələb edir. Bundan əlavə, müəssisə daxilində maliyyə uçotunun təşkilinin effektivliyini artırmaq üçün müvafiq təlim proqramlarının keçirilməsi, peşəkar mühasiblərin yetişdirilməsi və onların biliklərinin mütəmadi olaraq yenilənməsi vacibdir. Mühasibatlıq peşəsinin daima inkişaf edən bir sahə olduğunu nəzərə alaraq mühasiblərin yeni qanunvericilik dəyişiklikləri, texnoloji yeniliklər və maliyyə hesabatlığı ilə bağlı global trendlərlə tanış olmaları tələb olunur [9, s. 7].

Cədvəl 1. Müəssisələrin maliyyə uçotunun doğruluğu və etibarlılığı

Müəssisə növü	Uçotda xətlər (faiz)	Məlumatın əldə edilməsi (saat/hafta)	Mühasibatlıq avadanlıqlarının təkmilləşdirilməsi	İnteqrasiya problemləri (faiz)
Kiçik müəssisələr	15%	5	Az	40%
Orta müəssisələr	10%	3	Orta	30%
Böyük müəssisələr	3%	1	Yüksək	10%

Mənbə: V.Mehdiyev (2024) [5].

Cədvəl 1-də müxtəlif müəssisə növlərində maliyyə uçotunun doğruluğu və etibarlılığı göstərilir. "Uçotda xətlər" sütunu hər bir müəssisə növündəki uçot sistemlərində rast gəlinən səhvlərin faiz nisbətini göstərir. Eyni zamanda "Məlumatın əldə edilməsi" və "İnteqrasiya problemləri" göstərilən saatlar və faizlər, müəssisələrin məlumatları əldə etmə sürətini və yeni texnologiyaların tətbiqindəki problemləri əks etdirir.

Qrafik 1. Müəssisə növlərinə görə uyğunluq və tətbiq səviyyələri

Mənbə: E.O.Cəfərov, F.Ə.Abdullayeva (2018) [12].

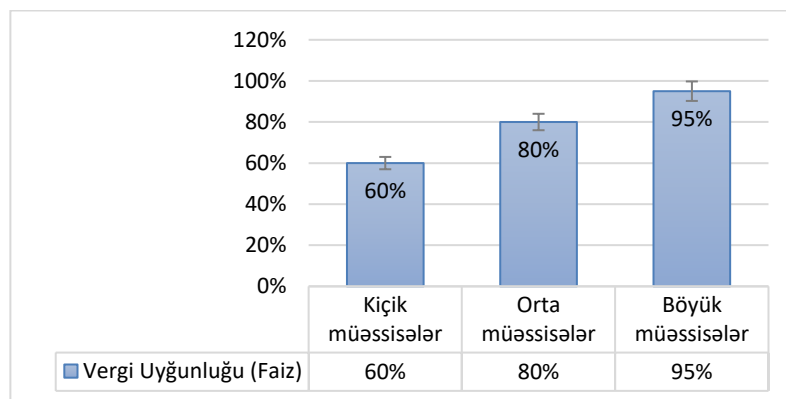
Qrafik 1-də təqdim olunan məlumatlar müəssisələrin müxtəlif xüsusiyyətlərini əks etdirir. Müəssisə növləri üç kateqoriyaya bölünür: kiçik, orta və böyük müəssisələr. Kiçik müəssisələrdə vergi uyğunluğu 60%, mühasibatlıq standartlarına uyğunluq 50%, informasiya texnologiyalarının tətbiqi az, beynəlxalq hesabatlıq isə yüksək səviyyədədir. Orta müəssisələrdə vergi uyğunluğu 80%, mühasibatlıq standartlarına uyğunluq 70%, informasiya texnologiyalarının tətbiqi orta, beynəlxalq hesabatlıq isə orta səviyyədədir. Böyük müəssisələrdə isə vergi uyğunluğu 95%, mühasibatlıq standartlarına uyğunluq 90%, informasiya texnologiyalarının tətbiqi yüksək, beynəlxalq hesabatlıq isə aşağıdır. Bu statistikalar müəssisələrin inkişaf səviyyəsini və qanunlara uyğunluğunu göstərir.

Müəssisə idarəçiliyində uyğunluq və texnoloji innovasiyaların rolunun araşdırılması

Müəssisə idarəçiliyi müasir dövrün ən dinamik və mürəkkəb sahələrindən biridir. Bu sahə müəssisələrin fəaliyyətlərini ən optimal şəkildə təşkil etmək, resurslardan səmərəli istifadə etmək və təşkilati məqsədlərə çatmaq üçün vacibdir. Müəssisə idarəçiliyinin effektivliyi, təşkilatın strateji qərarlarını, strukturunu və daxili proseslərini doğru şəkildə qurmağa və izləməyə bağlıdır. Bu baxımdan, müəssisələrin

daxili və xarici mühitə uyğunluq səviyyələri mühüm rol oynayır. [10, s. 12]. Son illərdə texnoloji innovasiyalar müəssisə idarəçiliyinin təkcə strateji, maliyyə və mühasibatlıq sahələrinə deyil, həm də təşkilati struktura, əməliyyatlara və iş mühitinə təsir göstərmişdir. Rəqəmsal transformasiya, süni intellekt, məlumat analitikası, avtomatlaşdırma və digər yeni texnologiyalar, müəssisə idarəçiliyinin təkmilləşdirilməsi və sürətləndirilməsi üçün böyük imkanlar yaradır. Bu innovasiyalar müəssisələrin bazar tələblərinə uyğunlaşmasını asanlaşdırır, resursların daha səmərəli istifadəsinə kömək edir və strateji qərarların daha sürətli və düzgün alınmasını təmin edir. Müəssisə idarəçiliyində uyğunluq yalnız daxili əməliyyatlarla əlaqəli deyil, həm də beynəlxalq standartlara və qanunvericiliyə uyğunluğun təmin edilməsini tələb edir. Bu uyğunluq müəssisənin maliyyə hesabatları, vergi öhdəlikləri və digər mühasibatlıq standartlarına riayət etməsini əhatə edir. Həmçinin müəssisələr texnoloji yenilikləri tətbiq edərək öz fəaliyyətlərini beynəlxalq rəqabət mühitinə uyğun şəkildə inkişaf etdirirlər. Bu araşdırma, müəssisə idarəçiliyində uyğunluğun və texnoloji innovasiyaların rolu arasında əlaqəni, eləcə də bu iki sahənin müəssisə fəaliyyətlərinin səmərəliliyinə necə təsir etdiyini analiz etməyi məqsəd qoyur. Müəssisələrin bu yenilikləri necə qəbul etdikləri və tətbiq etdikləri, onların ümumi idarəetmə performansını necə yaxşılaşdırdığı, eləcə də qlobal iqtisadiyyatdakı dəyişikliklərə necə cavab verdikləri mövzusunun əsas tədqiqat sahələrindən olacaqdır [12, s. 6].

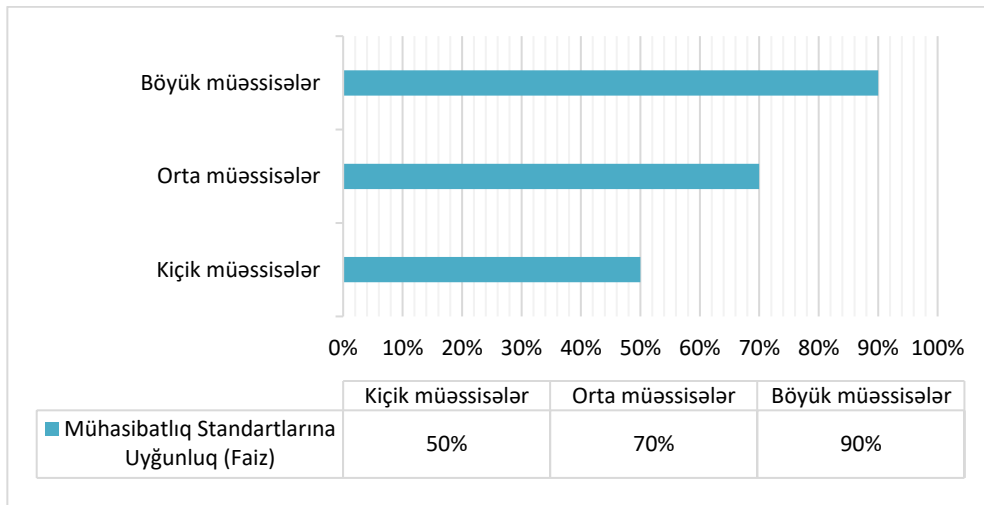
Müəssisə idarəçiliyində uyğunluq və texnoloji innovasiyaların təsirini daha ətraflı şəkildə təhlil etmək üçün müxtəlif statistik cədvəllər və qrafiklər istifadə edilə bilər. Aşağıda, müəssisələrin vergi uyğunluğu, mühasibatlıq standartlarına uyğunluq, informasiya texnologiyaları tətbiqi və beynəlxalq hesabatlıq üzrə vəziyyətlərini əks etdirən bu mövzuya aid bəzi statistik cədvəllər təqdim olunur.

Qrafik 2. Müəssisələrin vergi uyğunluğunun faiz göstəriciləri

Mənbə: S.Y.Muslumov (2020) [6].

Qrafik 2-də müəssisələrin vergi qanunlarına uyğunluq faizlərini göstərir. Kiçik müəssisələrdə vergi uyğunluğu aşağı səviyyədə olsa da, böyük müəssisələrdə bu faiz yüksəkdir. Bu, müəssisə ölçüsünə görə vergi uyğunluğunun artdığını göstərir.

Qrafik 3. Mühasibatlıq standartlarına uyğunluq

Mənbə: Q.R.Rzayev (2006) [4].

Mühasibatlıq standartlarına uyğunluq da müəssisə növünə görə dəyişir. Kiçik müəssisələrdə bu faiz 50%-ə qədər enir, orta müəssisələrdə 70%-ə, böyük müəssisələrdə isə 90%-ə yüksəlir. Bu, müəssisə ölçüsünün mühasibatlıq uyğunluğuna təsir etdiyini göstərir [11, s. 11].

Müəssisə idarəçiliyində uyğunluq və texnoloji innovasiyaların rolu, müəssisələrin ümumi fəaliyyətinin səmərəliliyini artıran əsas amillərdən biridir. Bu xüsusiyyətlər arasında mövcud əlaqə müəssisələrin strateji qərarlarını və gündəlik əməliyyatlarını necə təşkil etdiklərini müəyyən edir. Yuxarıdakı cədvəllər müəssisə növünə görə müxtəlif sahələrdə uyğunluq səviyyələrinin fərqliliklərini və texnoloji yeniliklərin təsirini açıq şəkildə göstərir.

Böyük müəssisələr geniş resurslara malik olmaları sayəsində həm vergi uyğunluğunda, həm də mühasibatlıq standartlarına riayətdə yüksək nəticələr əldə edirlər. Bununla yanaşı, böyük müəssisələrdə informasiya texnologiyalarının tətbiqi yüksəkdir və bu, onların əməliyyatlarını daha səmərəli idarə etmələrinə imkan verir. Beynəlxalq hesabatlıq məsələsində isə böyük müəssisələrin yerli və daxili tələblərə önəm vermələri səbəbindən bu sahədə daha aşağı göstəricilər əldə edilir. Bu da onların beynəlxalq səviyyədə standartlara uyğunluqlarını daha az prioritet etmələrini göstərir [8, s. 10].

Orta müəssisələr isə texnoloji yenilikləri daha çox tətbiq etməyə başlayır, lakin hələ də bu sahədə böyük müəssisələrə nisbətən bir qədər geridə qalırlar. Mühəsibatlıq və vergi uyğunluğu səviyyələri orta səviyyədədir və informasiya texnologiyalarının tətbiqi də orta səviyyədədir. Bu müəssisələr üçün texnoloji yeniliklər müsbət təsir göstərir, amma onların resursları hələ də bu yenilikləri ən yüksək səviyyədə tətbiq etməyə imkan vermir [7, s. 5].

Kiçik müəssisələrdə isə texnoloji yeniliklərin tətbiqi və beynəlxalq hesabatlıq tələblərinə uyğunluq ən aşağı səviyyədədir. Bu müəssisələr resurs baxımından məhduddurlar, vergi və mühəsibatlıq standartlarına uyğunluqları daha aşağıdır. Bu səbəbdən kiçik müəssisələrdə texnoloji inkişafın tətbiqi məhdud və tədricən həyata keçirilir. Bununla yanaşı, kiçik müəssisələrin vergi uyğunluğu və mühəsibatlıq standartlarına uyğunluğu da nisbətən daha azdır, çünki onlar maliyyə və resurs baxımından daha məhdud imkanlara sahibdirlər. Ümumilikdə müəssisələrin ölçüsü və mövcud resursları onların texnoloji yeniliklərə uyğunluğunu və müxtəlif sahələrdəki uyğunluq səviyyələrini müəyyən edir. Böyük müəssisələr daha çox texnologiyaları tətbiq edərək, beynəlxalq və yerli qanunvericiliklərlə uyğunluqlarını artırır, amma kiçik və orta müəssisələrdə bu proses daha az inkişaf etmişdir. Müəssisələr üçün texnoloji yeniliklər və uyğunluq tələblərinə riayət etmək, onları bazarda daha çevik və rəqabətə davamlı edir, bu da onların ümumi fəaliyyətlərinin səmərəliliyini artırır [9, s. 13].

Nəticə

Bu tədqiqat müəssisə idarəçiliyində uyğunluq və texnoloji innovasiyaların rolunu araşdıraraq müəssisələrin fəaliyyətlərini optimallaşdırmaq və bazar tələblərinə uyğunlaşmaq üçün bu iki amilin necə qarşılıqlı təsir göstərdiyini ortaya qoyur. Müəssisə növünə görə vergi uyğunluğu, mühəsibatlıq standartlarına uyğunluq, informasiya texnologiyalarının tətbiqi və beynəlxalq hesabatlıq sahələrindəki fərqliliklər müəssisələrin fəaliyyətinin müxtəlif aspektlərini yaxşı başa düşməyə kömək edir.

Məqalədə əldə edilən nəticələr göstərir ki, böyük müəssisələr daha çox resursa malik olduqları üçün vergi və mühəsibatlıq uyğunluğunda yüksək nəticələr əldə edirlər. Eyni zamanda bu müəssisələr texnoloji yenilikləri daha çox tətbiq edir və beynəlxalq hesabatlıq tələblərinə uyğunluqda müsbət nəticələr əldə edirlər. Orta və kiçik müəssisələr isə resurs məhdudiyyətləri ilə üzləşdikləri üçün texnoloji yeniliklərin tətbiqində və beynəlxalq uyğunluqda daha aşağı göstəricilərə malikdirlər.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev, K. et al. (2024). Assessment of the current state and prospects for the development of the digital economy of the Republic of Azerbaijan / K.Abdullayev, S.Badalova, A.Mustafayev, M.Zeynalov, A. Babayeva // Journal of advanced research in economics and management sciences, 15(2), pp.1–15. [https://doi.org/10.14505/tpref.v15.2\(30\).06](https://doi.org/10.14505/tpref.v15.2(30).06)
2. Əlizadə, S. E. (2021). Xidmət sferası müəssisələrində maliyyə hesabatlarının milli qanunvericiliyə və beynəlxalq standartlara uyğun tətbiqi məsələləri. –[Elektron resurs]. - <https://unec.edu.az/application/uploads/2022/04/lizad-Samir-El-in.pdf>
3. Əliyeva, A. H. (2016). Mühəsibat uçotu: Dərs vəsaiti. Bakı. Elm və Təhsil Nəşriyyatı. <https://www.anl.az/el/Kitab/2018/02/2016-2447.pdf>
4. Rzayev, Q. R. (2006). Mühəsibat uçotu və audit: Dərslik. Bakı: Tədris-Maliyyə Mərkəzi. <https://tedris-maliyye.az/images/books/Muhasibat%20ucotu%20ve%20audit.pdf>
5. Mehdiyev, V. (2024). Harmonization of capital accounting in Azerbaijan commercial enterprises in accordance with IFRS requirements. Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series “Economics”, 11(1), pp.40–49. <https://doi.org/10.52566/msu-econ1.2024.40>
6. Muslumov, S.Y. (2020). The Azerbaijani model of setting up accounting system based on the International Financial Reporting Standards. Audit, 28(2), pp.52–58. -<https://audit-journal.az/files/articles/53.pdf>
7. Dumitru, V. F., Ionescu, B.-Ş., Rîndaşu, S.-M., Barna, L.-E.-L., & Crişman, A.-M. (2023). Implications for sustainability accounting and reporting in the context of the automation-driven evolution of ERP systems. Electronics, 12(8), p.1819. - <https://doi.org/10.3390/electronics12081819>
8. Lulaj, E., Dragusha, B., & Hysa, E. (2023). Investigating accounting factors through audited financial statements in businesses toward a circular economy: Why a sustainable profit through qualified staff and investment in technology? Administrative Sciences, 13(3), p.72.- <https://doi.org/10.3390/admsci13030072>
9. Kerr, D. (2025). A review of AI and its impact on management accounting: Toward intelligent accounting systems. Journal of Risk and Financial Management, 18(6), p.340.- <https://doi.org/10.3390/jrfm18060340>
10. Georgiou, I. (2024). Blockchain for accounting and auditing: Challenges and future research directions. Journal of Risk and Financial Management, 17(7), p.276.- <https://doi.org/10.3390/jrfm17070276>
11. Bobryshev, A. (2023). Sustaining growth or boosting profit: Accounting tools in process-based management (case of manufacturing firms). Journal of Risk and Financial Management, 16(2), p.92.- <https://doi.org/10.3390/jrfm16020092>
12. Cəfərov, E. O., Abdullayeva, F. Ə. (2018). “Borclar üzrə məsrəflər” adlı 23 №-li Mühəsibat Uçotunun Beynəlxalq Standartına uyğun olaraq maliyyə əməliyyatlarının mühəsibat uçotunda əks etdirilməsinə dair bəzi məsələlər. Bakı. Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları Fondu.

KİÇİK VƏ ORTA SAHİBKARLIĞIN İQTİSADI SİSTEMDƏ ROLU VƏ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

Daxil olub: 12 may 2026-cı il
Qəbul olunub: 5 iyun 2026-cı il

Received: 12 May 2025
Accepted: 5 June 2026

Vasif Əhədov¹, Camal Hacıyev², Səyyar Hüseynov³

¹ i.ü.f.d., dosent, rektor müşaviri, Azərbaycan İdman Akademiyası;

² i.ü.f.d., dosent, kafedra müdiri, Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti;

³ magistrant, müəllim, Turizm və Sosial Xidmətlər üzrə Bakı Dövlət Peşə Təhsil Mərkəzi;

¹ vasifahad@gmail.com

² jamal.hajiyev@atmu.edu.az

³ sayyar.huseyn@gmail.com

¹ <https://orcid.org/0000-0003-0003-8933>

² <https://orcid.org/0000-0002-6409-3010>

³ <https://orcid.org/0009-0005-6825-2647>

DOI: <https://doi.org/10.30546/UNECSR.2026.02.348>

Xülasə

Müasir dünya iqtisadiyyatında kiçik və orta sahibkarlıq (KOS) subyektləri inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadi dinamikasının aparıcı qüvvəsinə çevrilmişdir. Bu məqalədə, birinci mərhələdə, Avropa Birliyi, ABŞ, Çin, Cənubi Koreya, Yaponiya və Türkiyənin KOS siyasəti müqayisəli şəkildə araşdırılmış, dövlət dəstəyi modellərinin fərqli parametrləri müəyyənləşdirilmişdir. İkinci mərhələdə Azərbaycan Respublikasında KOS sektorunun mövcud vəziyyəti — statistik göstəricilər, normativ-hüquqi baza, KOBİA-nın fəaliyyəti, beynəlxalq maliyyə dəstəyi kompleks şəkildə təhlil edilmişdir. Tədqiqat nəticəsində Azərbaycanda KOS sektorunun inkişaf potensialının yüksək olduğu, lakin maliyyə-yə çıxış məhdudiyyəti, kadr çatışmazlığı və rəqəmsal uyğunlaşma problemlərinin struktur müdaxilə tələb etdiyi aşkar edilmişdir. Xarici təcrübənin müqayisəli analizi əsasında siyasət tövsiyələri irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: *Azərbaycan, kiçik və orta sahibkarlıq, xarici təcrübə, dövlət dəstəyi, rəqəmsal transformasiya.*

THE ROLE OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES IN THE ECONOMIC SYSTEM AND DEVELOPMENT PERSPECTIVES

Vasif Ahadov¹, Jamal Hacıyev², Sayyar Huseynov³

¹ PhD, Assoc. Professor, Azerbaijan Sports Academy;

² PhD, Assoc. Professor, Azerbaijan University of Tourism and Management;

³ Master's student, teacher, Baku State Vocational Education Center for Tourism and Social Services, Azerbaijan University of Tourism and Management

Abstract

In the modern world economy, small and medium-sized enterprises (SMEs) have become a driving force of economic dynamics in both developed and developing countries. This article, in the first stage, comparatively examines the SME policies of the European Union, the United States, China, South Korea, Japan, and Turkey, identifying distinct parameters of state support models. In the second stage, the current state of the SME sector in the Republic of Azerbaijan — including statistical indicators, the legal and regulatory framework, the activities of KOBİA (the Small and Medium Business Development Agency), and international financial support — is comprehensively analyzed. The research reveals that while the growth potential of Azerbaijan's SME sector is high, limitations in access to finance, skills shortages, and digital adaptation problems require structural intervention. Based on a comparative analysis of foreign experience, policy recommendations are put forward.

Keywords: *Azerbaijan, small and medium entrepreneurship, foreign experience, state support, KOBİA (Azerbaijan's Small and Medium Business Development Agency), economic development, digital transformation.*

РОЛЬ МАЛЫХ И СРЕДНИХ ПРЕДПРИЯТИЙ В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Васиф Ахадов¹, Джамал Гаджиев², Сайяр Гусейнов³

¹ д.ф.н.э, доцент, Академия Спорта Азербайджана;

² д.ф.н.э, доцент, Азербайджанский университет туризма и менеджмента;

³ Магистрант, преподаватель, Бакинский государственный центр профессионального образования в сфере туризма и социальных услуг, Азербайджанский университет туризма и менеджмента

Резюме

В современной мировой экономике субъекты малого и среднего предпринимательства (МСП) стали движущей силой экономической динамики как развитых, так и развивающихся стран. В данной статье на первом этапе

проводится сравнительный анализ политики в отношении МСП Европейского союза, США, Китая, Южной Кореи, Японии и Турции, выявляются различные параметры моделей государственной поддержки. На втором этапе комплексно анализируется текущее состояние сектора МСП в Азербайджанской Республике — статистические показатели, нормативно-правовая база, деятельность Агентства развития малого и среднего бизнеса (КОВІА), международная финансовая поддержка. Исследование показывает, что потенциал развития сектора МСП в Азербайджане высок, однако ограниченный доступ к финансам, нехватка квалифицированных кадров и проблемы цифровой адаптации требуют структурного вмешательства. На основе сравнительного анализа зарубежного опыта выдвигаются рекомендации по политике.

Ключевые слова: *Азербайджан, малое и среднее предпринимательство, зарубежный опыт, государственная поддержка, цифровая трансформация.*

Giriş

Dünya iqtisadiyyatının quruluşunda kiçik və orta sahibkarlıq (KOS) subyektlərinin tutduğu yer olduqca mühümdür. Beynəlxalq Əmək Təşkilatının məlumatlarına görə, dünya üzrə bütün müəssisələrin 90 faizindən çoxunu KOS subyektləri təşkil edir; onlar qeyri-kənd təsərrüfatı məşğulluğunun 60–70 faizini, həmçinin ümumi daxili məhsulun (ÜDM) 50 faizinə qədərini formalaşdırır [1]. Bu rəqəmlər KOS-un yalnız sayca çoxluq deyil, eyni zamanda keyfiyyətə strateji əhəmiyyət daşıdığını aydın şəkildə ortaya qoyur.

Schumpeter [2] tərəfindən əsası qoyulan «yaradıcı dağıdıcılıq» konsepsiyasından Penrose-un [3] resurs əsaslı böyümə nəzəriyyəsinə qədər uzanan geniş nəzəri spektr KOS-un innovasiya və iqtisadi artım prosesindəki rolunu müxtəlif müstəvilərdə araşdırmışdır. Birch [4] yeni iş yerlərinin əksəriyyətini kiçik müəssisələrin yaratdığını empirik olaraq sübut edərək siyasi diskursu köklü şəkildə dəyişdirmiş, Storey [5] isə KOS-un heterogen iqtisadi təsirlərini müqayisəli kontekstdə sistemli şəkildə araşdırmışdır.

Azərbaycan Respublikası, neft ixracına dayanan iqtisadi modeldən şaxələndirilmiş, sahibkarlığa əsaslanan struktura keçid prosesini yaşayan bir ölkə kimi, bu mövzuda xüsusi tədqiqat marağı doğurur. «Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər» sənədi KOS-un iqtisadi artım və məşğulluğun əsas mənbəyinə çevrilməsini strateji hədəf kimi müəyyənləşdirmişdir [19].

Məqalənin əsas məqsədi xarici ölkələrin KOS dəstəyi modellərini müqayisəli şəkildə araşdırmaq, bu zəmində Azərbaycandakı vəziyyəti qiymətləndirmək, mövcud çətinlikləri müəyyənləşdirmək və strateji tövsiyələr irəli sürməkdir. Məqalə aşağıdakı strukturda qurulmuşdur: 2-ci bölmədə konseptual çərçivə və beynəlxalq təsnifat meyarları; 3-cü bölmədə xarici ölkələrin KOS modellərinin müqayisəli analizi; 4-cü bölmədə Azərbaycanda KOS-un statistik panoraması; 5-ci bölmədə dövlət dəstəyi mexanizmləri; 6-cı bölmədə mövcud çətinliklər; 7-ci bölmədə inkişaf perspektivləri və 8-ci bölmədə nəticə yer alır.

Kiçik və orta sahibkarlıq anlayışının universal, vahid bir tərifini mövcud deyildir. Fərqli ölkələr və beynəlxalq təşkilatlar müəssisə ölçüsünü müxtəlif meyarlar — işçi sayı, illik dövriyyə, aktivlərin dəyəri — əsasında müəyyənləşdirir. Avropa Birliyi Komissiyasının 2003/361/EC tövsiyəsinə əsasən orta müəssisə 250-dən az işçiyə və 50 milyon avrodan az illik dövriyyəyə malik olan subyektdir; kiçik müəssisə üçün bu hədd 50 işçi və 10 milyon avro, mikro müəssisə üçün isə 10 işçi və 2 milyon avrodur [17]. Dünya Bankı isə işçi sayı, aktivlər və illik gəlirə əsaslanan özünəməxsus metodologiya tətbiq edir [18].

Tədqiqatın aktuallığı və məqsədi

Azərbaycan iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi və iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi istiqamətində həyata keçirilən siyasət çərçivəsində kiçik və orta sahibkarlığın rolu daha da artmışdır. Bununla belə, KOS sektorunun ÜDM-də, ixracatda və məşğulluqda payı inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə aşağı səviyyədə qalır. Bu baxımdan, xarici ölkələrin uğurlu təcrübələrinin öyrənilməsi və onların Azərbaycan şəraitində tətbiqi imkanlarının araşdırılması xüsusi aktuallıq kəsb edir. Məqalənin məqsədi müxtəlif ölkələrin KOS inkişaf modellərini müqayisəli şəkildə təhlil etmək, Azərbaycanın mövcud vəziyyətini qiymətləndirmək, əsas problemləri müəyyənləşdirmək və beynəlxalq təcrübə əsasında inkişaf istiqamətlərini müəyyən etməkdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi xarici ölkələrin KOS siyasətlərinin sistemli müqayisəsi əsasında Azərbaycanın mövcud çatışmazlıqlarının müəyyənləşdirilməsi və onların aradan qaldırılması üçün praktik tövsiyələrin hazırlanmasından ibarətdir.

Tədqiqatın metodologiyası

Bu tədqiqatda müqayisəli təhlil, statistik təhlil, sistemli yanaşma və ümumiləşdirmə metodlarından istifadə edilmişdir. Tədqiqatın informasiya bazasını Beynəlxalq Əmək Təşkilatı (ILO), Dünya Bankı, Avropa Komissiyası, Asiya İnkişaf Bankı, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, KOBİA və digər beynəlxalq təşkilatların hesabatları təşkil etmişdir. Müxtəlif ölkələrin KOS göstəricilərinin müqayisəsi əsasında Azərbaycanın mövcud vəziyyəti qiymətləndirilmiş və inkişaf istiqamətləri müəyyən edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasında müəssisə ölçüsünə görə təsnifat Nazirlər Kabinetinin 2018-ci il 21 dekabr tarixli qərarı ilə müəyyən edilmişdir.

Cədvəl 1. Müxtəlif ölkə və beynəlxalq təşkilatlarda KOS təsnifat meyarlarının müqayisəsi

Sahibkarlıq subyektlərinin ölçüsünə görə kateqoriyaları	İşçilərinin orta siyahı sayı (nəfər)	İllik gəliri (ig) (min manat)
Mikro sahibkar	1 - 10	$ig \leq 200$
Kiçik sahibkar	11 - 50	$200 < ig \leq 3\,000$
Orta sahibkar	51 - 250	$3\,000 < ig \leq 30\,000$
İri sahibkar	251 və ondan yuxarı	$30\,000 < ig$

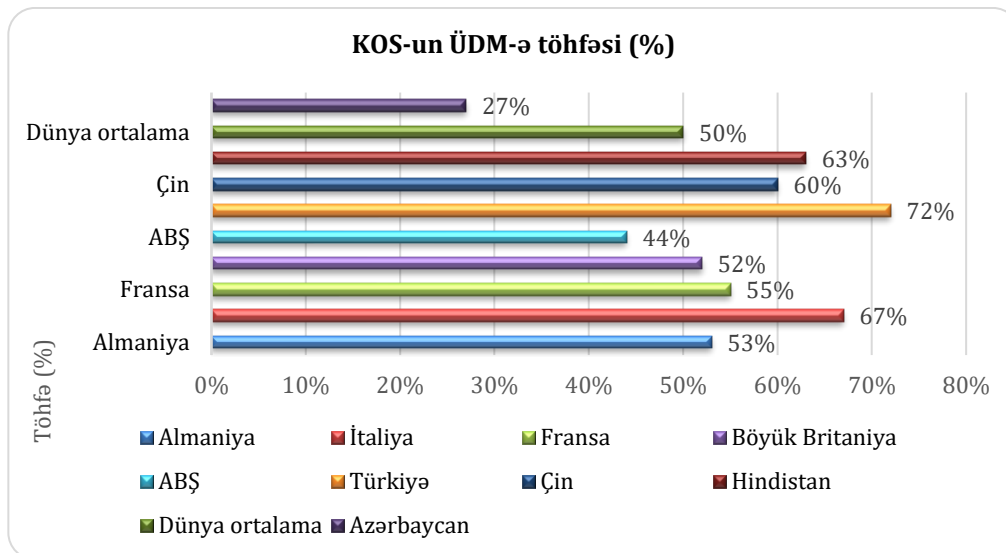
Mənbə: Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi.

Ölkə / Təşkilat	Mikro (işçi)	Kiçik (işçi)	Orta (işçi)	Dövriyyə / gəlir meyarı
Avropa Birliyi	< 10	10–49	50–249	≤ 50 mln. €/il
ABŞ (SBA)	< 20	20–99	100–499	Sənayeyə görə
Çin	< 20	20–299	300–999	Sektora görə
Cənubi Koreya	< 10	10–49	50–299	≤ 5 mlrd. won/il
Türkiyə	< 10	10–49	50–249	≤ 25 mln. TL/il

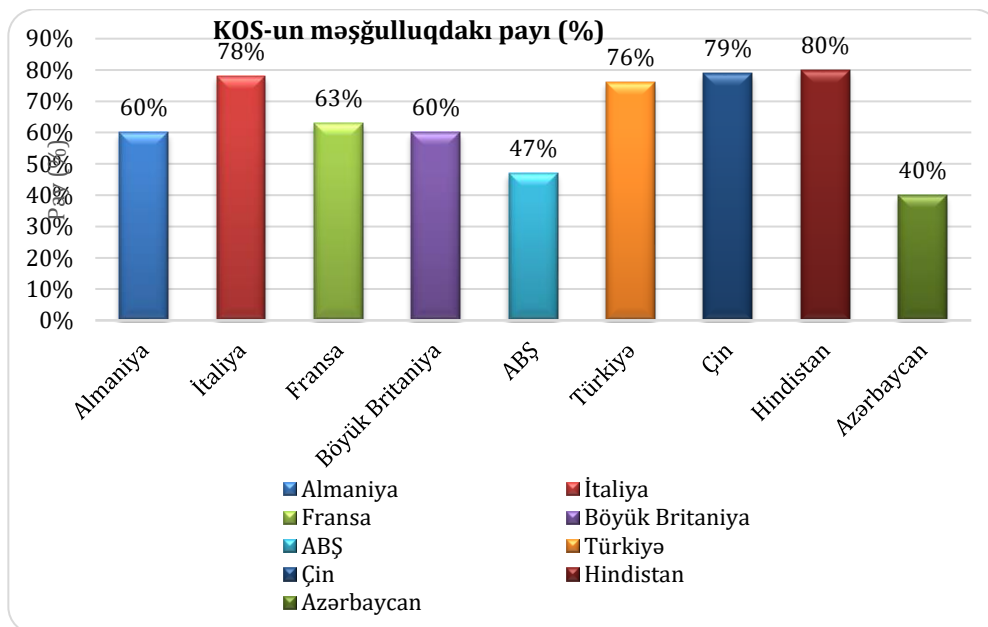
Mənbə: European Commission (2003); World Bank Group (2022); Nazirlər Kabineti (2018); ADB (2020)

Dünya təcrübəsində kiçik və orta sahibkarlıq

Dünya praktikasında KOS sektorunun inkişafı üçün tətbiq edilən siyasət modelləri ölkədən-ölkəyə fərqlənir. Bu fərqlər iqtisadi sistemin xüsusiyyətlərini, tarixi sahibkarlıq mədəniyyətini və dövlət müdaxiləsinin həcmiini əks etdirir. Beynəlxalq müqayisəli analiz göstərir ki, ən uğurlu KOS modelləri dövlət dəstəyini, rəqabət mühitini və innovasiya infrastrukturunu sintez edən eklektik yanaşmalara əsaslanır [7].

Mənbə: ILO (2019); McKinsey Global Institute (2024); Di Bella et al. (2023); DSK (2024).

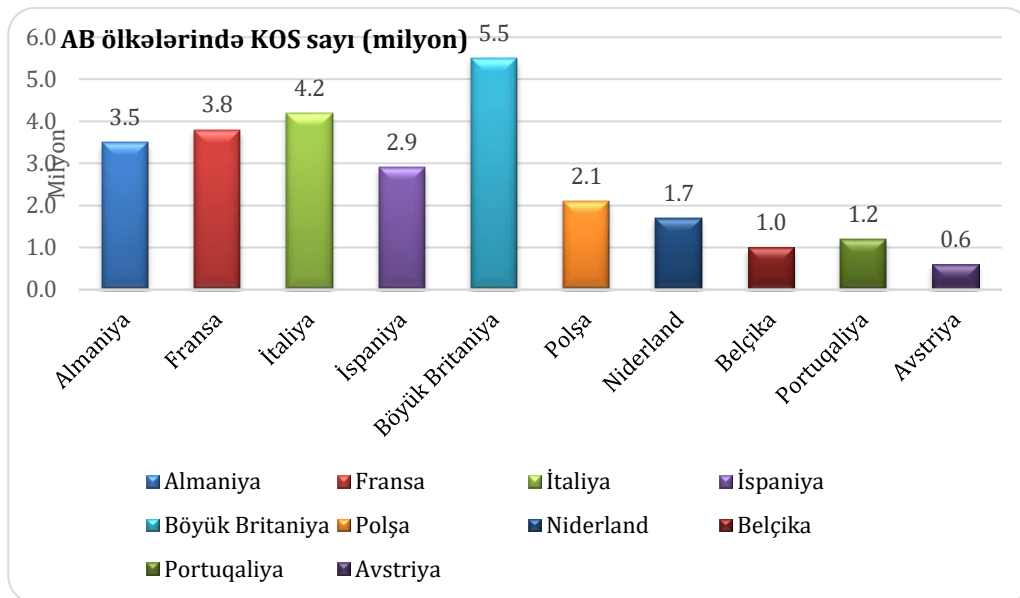
Mənbə: ILO (2019); ADB (2020); Di Bella et al. (2023); DSK (2024).

Avropa Birliyi: integrasiya əsaslı model

Avropa Birliyi KOS siyasətinin əsasını «Small Business Act for Europe» (2008) sənədi təşkil edir. Bu sənəd «əvvəlcə kiçiyi düşün» (Think Small First) prinsipi əsasında KOS-ların iqtisadi sistemə qatılmasını bütün siyasət sahələrinin mərkəzinə qoyur [15]. AB-nin 2022-2023-cü illər hesabatına görə, 27 üzv ölkədə

22,9 milyon KOS subyekti fəaliyyət göstərir, bu subyektlər xüsusi sektorun 99,8 faizini, qeyri-maliyyə iqtisadiyyatındakı məşğulluğun 64,9 faizini, əlavə dəyərin isə 52,9 faizini təşkil edir [15]. AB ölkələri arasında Almaniya «Mittelstand» — güclü orta sahibkarlıq sinfi — modeli ilə fərqlənir. Almaniya KOS-larının innovativ sektordakı patentlər üzrə payı iri korporasiyalarla müqayisədə güclü mövqe tutur (Kindström et al., 2022). İtaliyada isə «sənaye rayonları» (industrial districts) modeli — coğrafi cəhətdən cəmləşmiş ixtisaslaşmış müəssisə qrupları — ölkə ixracatının 40 faizini formalaşdırır [6].

AB-nin struktur fondları vasitəsilə maliyyələşdirilən KOS dəstəyi proqramları — Avropa KOS Maliyyəsi (COSME), Horizon Europe, Avropa Struktur Fondları — hər il 10 milyard avrodan çox vəsaiti KOS inkişafına yönəldir. Məhz bu institusional maliyyə infrastrukturunu AB-nin KOS göstəriciləri üzrə yüksək nəticəsinin əsas açıqlaması sayılır.

Mənbə: Di Bella et al. (2023); European Commission (2003).

ABŞ: bazar rəqabəti əsaslı model

ABŞ-də KOS siyasəti Kiçik Biznes İdarəsinin (Small Business Administration — SBA) rəhbərliyi altında həyata keçirilir. 2024-cü ilin məlumatlarına görə, ABŞ-də 33,2 milyon kiçik müəssisə fəaliyyət göstərir, bu subyektlər ölkədəki bütün müəssisələrin 99,9 faizini, özəl sektordakı məşğulluğun 46,4 faizini, yeni iş yerlərinin isə 64 faizini yaradır [7]. Birch (1979) tərəfindən sübut edilən «iş yerinin

ilkin yaradıcıları kiçik müəssisələrdir» prinsipi bu statistikada öz təsdiqini tapmağa davam edir.

ABŞ modelinin xüsusiyyəti güclü risk kapitalı ekosistemi, universitet-sənaye tərəfdaşlığı, vergi güzəştləri sistemi (R&D Tax Credit) və SBA-nın kredit zəmanəti proqramlarıdır. 2023-cü ildə SBA 13 milyard dollarlıq kredit zəmanəti vermiş, bu da KOS-ların bank sisteminə çıxışını əhəmiyyətli dərəcədə asanlaşdırmışdır. ABŞ-də «inkubator» və «akselerator» hərəkəti qlobal miqyasda öncül rol oynamaqda davam edir [9].

Asiya modelləri: Cənubi Koreya, Yaponiya və Çin

Asiya iqtisadiyyatlarının inkişaf dinamikasında KOS-ların rolu xüsusi nəzəri-praktiki maraq doğurur. Cənubi Koreyada KOS siyasəti İqtisadiyyat, Maliyyə və Sənaye Nazirliyinin nəzdindəki ixtisaslaşmış agentliklər vasitəsilə həyata keçirilir. Koreyada 7,6 milyon KOS subyekti ÜDM-in 46 faizini, məşğulluğun 88 faizini — dünya ölkələri arasında ən yüksək nisbətlərdən biri — formalaşdırır [16]. «Chaebols» — böyük konqlomeratlar — ilə KOS-lar arasındakı dərin kooperasiya əlaqəsi Koreya modelinin struktural xüsusiyyətidir.

Yaponiyada isə «shukko» sistemi — iri şirkətlərin ixtisaslı işçilərini KOS-lara müvəqqəti göndərməsi — özünəməxsus bir bilik transferi mexanizmi kimi çıxış edir. Yaponiyanın 3,5 milyon KOS subyekti ölkənin yüksək texnologiyalı ixracat məhsullarının istehsal zəncirinin ayrılmaz hissəsidir. Sənaye klasterləri siyasəti Yaponiyada KOS-ların qlobal rəqabət qabiliyyətini artıran əsas struktur mexanizm hesab edilir [6].

Çin öz iqtisadi artım inkişaf prosesində KOS sektoruna strateji önəm vermişdir. 2023-cü ilin məlumatlarına görə, Çindəki 50 milyondan çox KOS subyekti ÜDM-in 60 faizini, məşğulluğun 79 faizini, vergi gəlirlərinin 50 faizini, xarici ticarətin 68 faizini formalaşdırır [16]. Çinin «inkişaf zonaları» modeli — maliyyə güzəştlərini, infrastruktur dəstəyini və inzibati sadələşdirməni birləşdirən xüsusi iqtisadi ərazilər — dünya praktikasında geniş şəkildə tətbiq olunmuşdur.

Türkiyə modeli: müqayisəli perspektiv

Azərbaycana coğrafi, mədəni və iqtisadi cəhətdən yaxın olan Türkiyə KOS inkişafı baxımından mühüm müqayisə obyektidir. Türkiyədə KOS siyasəti iki əsas qurum — KOSGEB (Kiçik və Orta Müəssisə İnkişafı İdarəsi) və TOBB (Türkiyə Sənaye və Ticarət Otaqları Birliyi) — vasitəsilə koordinasiya edilir. Türkiyədə 3,3 milyon KOS

subyekti ÜDM-in 72 faizini, məşğulluğun 76 faizini formalaşdırır; bu göstəricilər inkişaf etmiş ölkələrin səviyyəsinə yaxınlaşmışdır [15].

KOSGEB-in tətbiq etdiyi geri qaytarılmayan qrant proqramları, geri qaytarılmalı kreditlər, mentorluq və texnoparklar sistemi Türkiyənin qısa müddətdə KOS sektorunu inkişaf etdirməsinin əsas alətləri olmuşdur. Bu modelin Azərbaycana tətbiq oluna biləcək elementləri — xüsusilə KOBİA ilə KOSGEB arasındakı oxşar struktur — tədqiqat baxımından maraqlı müqayisəli material verir [11].

Cədvəl 2. Seçilmiş ölkələrdə KOS sektorunun müqayisəli göstəriciləri

Ölkə	KOS sayı (mln)	ÜDM-ə töhfə (%)	Məşğulluq (%)	KOS (müəssisə %-i)	Əsas Dəstək Qurumu
Almaniya	3.5	53	60	99.4	KfW, IHK
İtaliya	4.2	67	78	99.9	Confindustria
ABŞ	33.2	44	47	99.9	SBA
Cənubi Koreya	7.6	46	88	99.9	SMBA, IBK
Çin	50+	60	79	99.0	MIIT, Dövlət Bankları
Yaponiya	3.5	55	70	99.7	SMRJ, JFC
Türkiyə	3.3	72	76	99.8	KOSGEB, TOBB
Azərbaycan	0.21	27	~40	99.0+	KOBİA, KOBİA Evi

Mənbə: ILO (2019); McKinsey Global Institute (2024); Di Bella et al. (2023); ADB (2020); DSK (2024).

Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlıq

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin 2024-cü il məlumatlarına görə, ölkədə fəaliyyət göstərən bütün sahibkarlıq subyektlərinin 99 faizdən çoxunu KOS subyektləri təşkil edir. Strukturuna görə mikro müəssisələr 97,3 faiz, kiçik müəssisələr 1,9 faiz, orta müəssisələr isə 0,8 faiz payı ilə təmsil olunur. Bu nisbət dünya orta göstəricilərinə uyğundur; lakin Almaniya (99,4%) və Türkiyə (99,8%) ilə müqayisədə orta müəssisələrin payının aşağılığı — yəni mikro müəssisə ağırlıqlı struktur — sektorun hələ tam yetkinləşmədiyinə işarə edir.

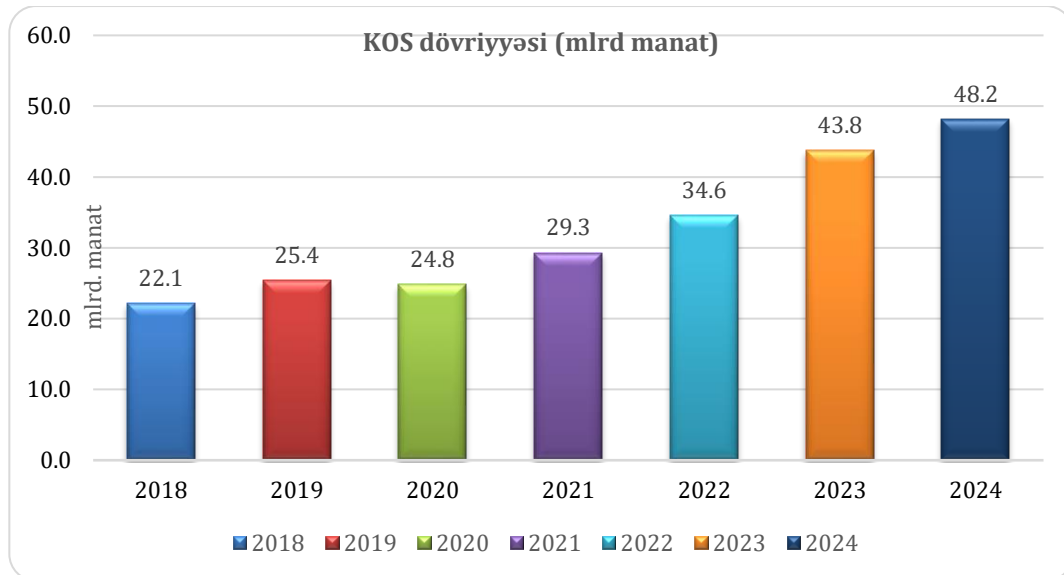
Sektor dinamikası son yeddi ildə mütəmadi inkişaf nümayiş etdirir. 2018–2024-cü illər arasında KOS subyektlərinin sayı 136 mindən 210 minə (54 faiz) artmışdır [24]. Sektorun dövriyyəsi 2018-ci ildəki 22,1 milyard manatdan 2024-cü ildə 48,2 milyard manata yüksəlmiş, bu artım ümumilikdə 118 faiz təşkil etmişdir. 2023-cü ildə qeyri-

neft sektorunun əlavə dəyərindəki KOS payı 27,2 faizə çatmışdır; bu göstərici 2018-ci ildəki 23,5 faizdən 3,7 faiz bəndi yüksəkdir [21].

Cədvəl 3. Azərbaycanada KOS Sektorunun Əsas Göstəriciləri (2018–2024)

İl	KOS sayı (min)	Dövriyyə (mlrd AZN)	Məşğulluq (min nəfər)	ÜDM töhfəsi (qeyri-neft, %)	İllik artım (dövriyyə, %)
2018	136	22.1	282	23.5	–
2019	148	25.4	295	24.1	+14.9%
2020	151	24.8	288	23.8	–2.4%
2021	163	29.3	305	24.9	+18.1%
2022	182	34.6	328	25.8	+18.1%
2023	201	43.8	358	27.2	+26.6%
2024	210	48.2	375	27.8	+10.0%
Ümumi dəyişim	↑54%	↑118%	↑33%	↑4.3 f.b.	–

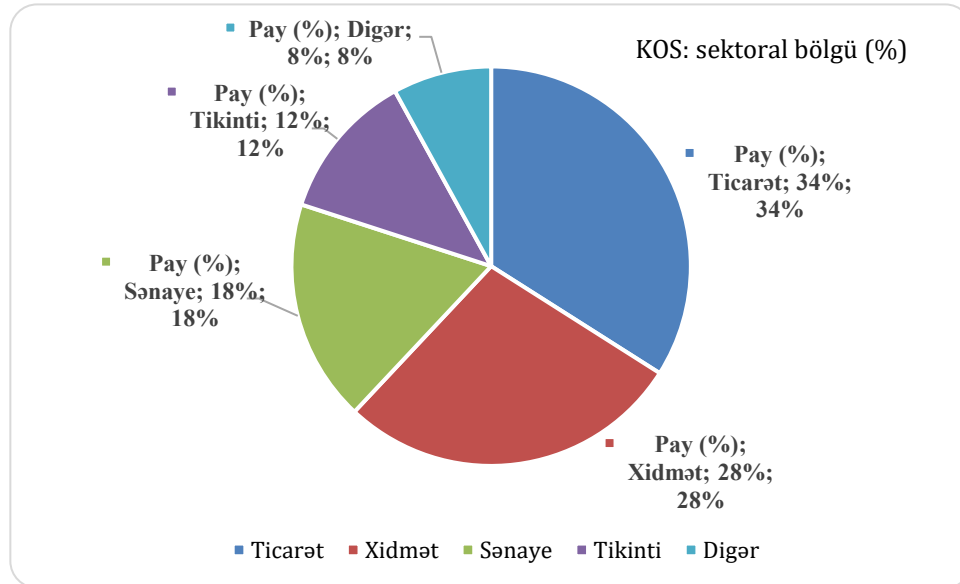
Mənbə: DSK (2024); KOBİA (2025)— 2024 il üzrə ilkin məlumatlar. f.b. — faiz bəndi.

Mənbə: DSK (2024); KOBİA (2025).

KOS sektorunun sektoral bölgüsü baxımından ticarət 34 faiz, xidmət 28 faiz, sənaye 18 faiz, tikinti 12 faiz payı ilə aparıcı sahələr sırasındadır [21]. Sənaye sektorundakı KOS payının nisbətən aşağı olması — beynəlxalq rəqabət qabiliyyəti üçün kritik olan istehsal KOS-larının zəifliyi — sektorun struktur çatışmazlıqlarından biri kimi müəyyənləşdirilir. Müqayisə üçün: Almanıyanın «Mittelstand» modeli əsasən sənaye sektoru ilə bağlıdır.

Regional bölgü baxımından KOS subyektlərinin 52 faizi Bakı şəhərində, 48 faizi isə regionlarda fəaliyyət göstərir [22]. Paytaxt-region qeyri-bərabərliyi Azərbaycanın KOS siyasəti üçün prioritet məsələ olmaqda davam edir. Xüsusilə işğaldan azad edilmiş ərazilərdə KOS infrastrukturunun yenidən qurulması strateji əhəmiyyət daşıyır.

Mənbə: DSK (2024); KOBİA (2025).

Beynəlxalq müqayisə kontekstində Azərbaycan

Azərbaycanda KOS-un ÜDM-ə töhfəsi olan 27,2 faiz dünya ortalamması olan 50 faizin xeyli altında qalır [21]. Bu fərq ölkənin neft sektoru ağırlıqlı iqtisadi strukturunu əks etdirir. Məşğulluq göstəricisi (~40 faiz) də Türkiyənin 76 faizi, Çinin 79 faizi, Hindistanın 80 faizi ilə müqayisədə aşağıdır. Lakin dinamika cəhətdən Azərbaycan 2018–2024-cü illər arasında KOS sektorunda ən sürətli artımı (dövrüyyədə +118%) nümayiş etdirən ölkələr sırasındadır.

EU4Business Azərbaycan hesabatına görə, 2023-cü ildə AB-nin KOS dəstəyi proqramı çərçivəsində 31 fəal layihə icra edilmiş, 111 milyon avrodan çox büdcə ilə 1.999 KOS subyektinə dəstək göstərilmiş, 1.067 yeni iş yeri yaradılmışdır [27]. Bu rəqəmlər Azərbaycan KOS sektorunun beynəlxalq maliyyə axınlarına inteqrasiyasının güclənməsini əyani şəkildə göstərir.

Azərbaycanda KOS-a dövlət dəstəyi mexanizmləri

Azərbaycanda KOS-a dövlət dəstəyinin normativ-hüquqi bazası ardıcıl islahatlar nəticəsində formalaşmışdır. 2007-ci ildə «bir pəncərə» prinsipi əsasında biznes subyektlərinin onlayn qeydiyyatı tətbiq edilmiş, bu addım sahibkarlığın institusional sürtünməsinə əhəmiyyətli dərəcədə azaltmışdır [28]. 2018-ci ildə Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə müəssisə ölçüsünün yeni təsnifatı beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmışdır [20]. «Sahibkarlıq fəaliyyətinə nəzarətin dayandırılması haqqında» Qanun yoxlamaları məhdudlaşdıraraq, biznes mühitini daha əlverişli hala gətirmişdir.

Vergi Məcəlləsindəki «Start-up» sertifikatı müddəaları yeni yaranan mikro və kiçik müəssisələrə 3 il müddətinə mənfəət vergisindən azadolma imkanı verir (KOBİA, 2024). Gömrük Məcəlləsindəki güzəştlər, “Sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların tənzimlənməsi və sahibkarların maraqlarının müdafiəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Elektron Hökumət portalı vasitəsilə lisenziyaların alınması kimi tədbirlər Azərbaycanın sahibkarlıq mühiti göstəricilərini əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırmışdır.

COVID-19 pandemiyasının yaratdığı iqtisadi böhran şəraitində sahibkarlıq fəaliyyətinin davamlılığının təmin edilməsi dövlətin iqtisadi siyasətinin mühüm tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Vergi güzəştləri, kreditlərin faiz dərəcələrinin subsidiyalandırılması, dövlət zəmanətli kredit xətlərinin ayrılması, icarə ödənişlərinin təxirə salınması, məcburi fasilələr səbəbindən əməkhaqqı ödənişlərinə dəstək kimi tədbirlər həyata keçirilmişdir [29].

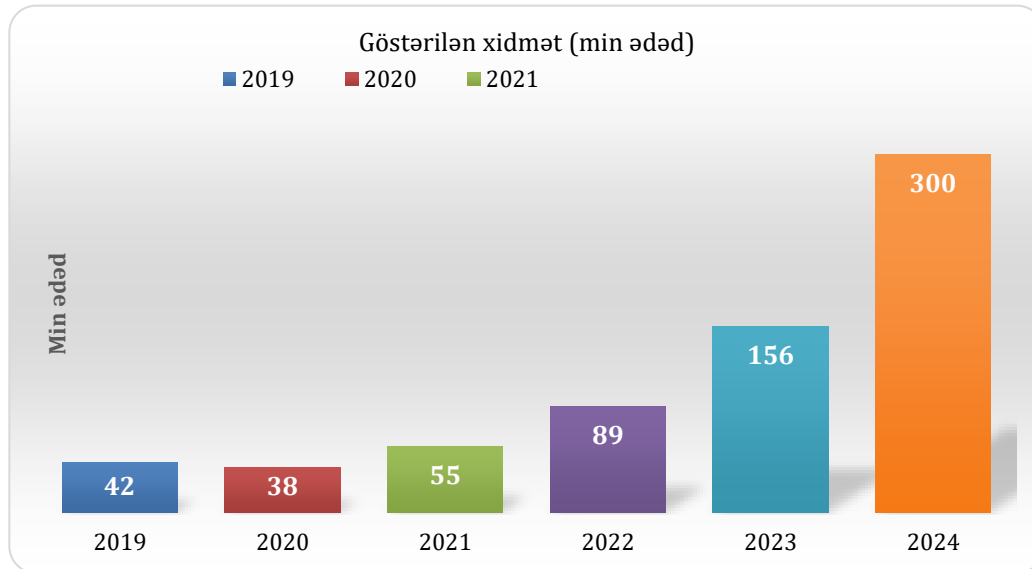
KOBİA — Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi

Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi (KOBİA) 2018-ci ildə İqtisadiyyat Nazirliyinin nəzdində yaradılmış, KOS sektorunun inkişafı üçün əsas icraedici qurum kimi fəaliyyətə başlamışdır (KOBİA, 2024). Agentliyin missiyası KOS sektorunun tənzimlənməsi, dövlət xidmətlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, sahibkarların hüquqlarının müdafiəsi, biliyə, innovasiyaya, bazarlara və maliyyəyə çıxışın asanlaşdırılmasını əhatə edir.

KOBİA-nın fəaliyyəti üç «KOS Evi» — Bakı, Gəncə, Şirvan — vasitəsilə həyata keçirilir; bu mərkəzlər sahibkarlara 300 mindən artıq xidmət göstərmişdir (İqtisadiyyat Nazirliyi, 2024). Agentlik 41 şəhər və rayon üzrə «KOS Dostu» şəbəkəsi vasitəsilə regional sahibkarlıq mühitinin gücləndirilməsinə yönəlmiş

xidmətlər göstərir (KOBİA, 2024). 50-yə yaxın yerli və xarici sərgi-yarmarkada 1.300-dən artıq KOS subyektinin iştirakı pulsuz olaraq təmin edilmişdir.

«Startup Azərbaycan» proqramı çərçivəsində innovativ müəssisələrin inkubator və akselerator dəstəyi, «Alman-Azərbaycan Sahibkarlarının Peşəkar İnkişafı Birgə Proqramı» isə KOS rəhbərlərinin idarəetmə bacarıqlarının artırılmasına yönəlmiş beynəlxalq tərəfdaşlığın nümunəsidir (KOBİA, 2024).

Mənbə: KOBİA (2024, 2025); İqtisadiyyat Nazirliyi (2024).

Cədvəl 4. KOBİA-nın əsas fəaliyyət göstəriciləri (2019–2024)

İl	Göstərilən xidmət (min ədəd)	Güzəştli kredit (mln. AZN)	Sərgi-yarmarka (ədəd)	Yeni iş yeri (ədəd)
2019	42	12.4	6	3.200
2020	38	10.1	4	2.800
2021	55	18.3	8	4.100
2022	89	31.2	11	6.500
2023	156	52.4	14	9.200
2024	300	78.6	17	13.800
CƏMİ	680	203.0	60	39.600

Mənbə: KOBİA (2024, 2025); İqtisadiyyat Nazirliyi (2024)

Maliyyə dəstəyi mexanizmləri

Azərbaycan hökuməti KOS sektoruna maliyyə dəstəyinin geniş alətlər toplusunu tətbiq edir: vergi güzəştləri, gömrük imtiyazları, infrastruktur dəstəyi, güzəştli kreditlər, subsidiyalar, qrant proqramları [25]. KOBİA vasitəsilə həyata keçirilən

güzəştli kredit proqramları, xüsusilə ilkin fəaliyyət mərhələsindəki müəssisələr üçün əhəmiyyətli maliyyə körpüsü rolunu oynamaqdadır.

Beynəlxalq maliyyə institutlarının dəstəyi də sektorun inkişafında mühüm yer tutur. Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (AYİB) 2019–2024-cü illər arasında Azərbaycanda KOS maliyyəsinə təxminən 114 milyon ABŞ dolları həcmində vəsait istiqamətləndirmişdir; bankın 2025–2030-cu illər üçün ölkə strategiyasında KOS rəqabət qabiliyyətinin artırılması əsas prioritet kimi müəyyənləşdirilmişdir [26]. EU4Business proqramı isə 2023-cü ildə 111 milyon avrodan çox büdcə ilə 1.999 KOS subyektinə dəstək vermişdir [27].

Cədvəl 5. Azərbaycanda KOS-a maliyyə dəstəyinin mənbələri (2023-2024)

Maliyyə Mənbəyi	Dəstək Növü	Həcm (mln.)	Əhatə dairəsi
KOBİA güzəştli kredit	Güzəştli kredit	AZN 78.6	~4.200 KOS subyekti
EBRD / AYİB	Kredit xətti, texniki dəstək	USD 114+	Aparıcı sektorlar
EU4Business (AB)	Qrant, texniki yardım	EUR 111	1.999 KOS subyekti
Dövlət büdcəsi	Subsidiya, infrastruktur	AZN 120+	Sənaye parkları, KOS evləri
Özəl banklar (PAŞA, ABB)	Kommersiya krediti	AZN 350+	Ümumi KOS bazarı

Mənbə: KOBİA (2024, 2025); EBRD (2025); EU4Business (2023).

KOS-un inkişafına mane olan structural amillər

Maliyyəyə çıxış Azərbaycanda KOS inkişafının ən böyük struktur çətinliklərindən biri olaraq qalmaqda davam edir. Khan və Emon (2024) tərəfindən aparılmış tədqiqat maliyyə böhranları zamanı KOS-ların əsas zəifliyinin pul vəsaitlərinin hərəkətinin idarə edilməsindəki çatışmazlıqlar, yüksək girov tələbləri və maliyyə mənbələrinin diversifikasiya olunmaması olduğunu müəyyən etmişdir. Azərbaycanda bank kreditlərinin 70 faisdən çoxu girov tələb edir, KOS-ların isə yalnız 30 faizi rəsmi kredit əldə edə bilər [21]. İşçi qüvvəsinin ixtisas səviyyəsi KOS performansını müəyyən edən kritik dəyişəndir. Kindström, Carlborg və Nord (2022) tərəfindən aparılmış tədqiqat böyüyən KOS-ların əsas idarəetmə çətinliklərini sənədləşdirmişdir: ixtisaslı işçilərin saxlanılması, liderlik bacarıqlarının inkişafı, strategiya-əməliyyat balansı. Azərbaycanda peşəkar ixtisasartırma infrastrukturunun KOS ehtiyaclarına uyğunlaşdırılması hələ formalaşma mərhələsindədir. Fajarika (2024) tərəfindən aparılmış sistemli ədəbiyyat analizi rəqəmsal texnologiyaların KOS böyüməsinə müsbət kumulyativ təsir etdiyini göstərdi [8]. Lakin Azərbaycanda KOS-ların yalnız 40 faizinin e-ticarətdən istifadə etdiyi, rəqəmsal maliyyə xidmətlərinin isə hələ tam inkişaf etmədiyini statistik məlumatlar ortaya qoyur.

Sharma (2024) rəqəmsal çevikliyi yüksək olan KOS subyektlərinin böhrandan daha tez çıxdığını sübut etmişdir. Azərbaycanda KOS-un ümumi ixracatdakı payı 5 faizin altında qalır; bu göstərici Türkiyədə (40%), Koreya (30%) ilə müqayisədə olduqca aşağıdır. Eriksson (2022) beynəlxalq bazarlarda sabit mövqe qazanmış KOS-ların biznes modelini yeniləmə qabiliyyətinin rəqabət üstünlüyünün əsas mənbəyi olduğunu müəyyən etmişdir. Dvorksy et al. (2024) isə sosial-ekoloji davamlılıq standartlarını mənimsəyən KOS-ların beynəlxalq bazara çıxışının gücləndiyi nəticəsinə gəlmişdir.

Cədvəl 6. Azərbaycanda KOS problemləri, göstəricilər və tövsiyə olunan həll yolları

Problem Sahəsi	Cari Vəziyyət (Azərbaycan)	Xarici Təcrübə	Tövsiyə olunan Həll
Maliyyə çıxışı	KOS-ların ~30%-i kredit əldə edir; girov tələbi > 70%	ABŞ SBA kredit zəmanəti; KOSGEB geri qaytarılmayan qrant	Zəmanət fondu genişləndirilsin; alternativ maliyyə platf.
İnsan kapitalı	İdarəetmə bacarıqları zəif; kadr saxlama problemi	Almaniya «ikili təhsil» sistemi; Koreya SMBA mentorluq	Dövlət-özəl tərəfdaşlığı ilə ixtisasartırma infrastrukturu
Rəqəmsallaşma	~40% e-ticarətdən istifadə edir	Çin «platforma əsaslı inkişaf» siyasəti; AB DIGITAL SME Alliance	«Rəqəmsal KOS» proqramının genişləndirilməsi; subsidiyalı lisenziya
İxracat payı	KOS ixracatdakı payı < 5%	Türkiyə KOSGEB ixracat dəstəyi; Yaponiya JETRO	Sertifikat dəstəyi; ixracat-inkişaf proqramı
Innovasiya	T&İ xərci ÜDM-in < 0.3%-i	İtaliya sənaye rayonları; Koreya chaebols-KOS kooperasiyası	Texnoparklar; R&D vergi güzəştləri
Bölgəarası bərabərsizlik	KOS-ların 52%-i Bakıda	Almaniya regional KfW bankları; İspaniya CDTI	KOS Evlərinin regionlara yayılması; azad edilmiş ərazilər KOS Proqramı

Mənbə: KOBİA (2024); World Bank Group (2022); McKinsey Global Institute (2024).

KOS-un inkişaf perspektivləri və strateji istiqamətlər

Azərbaycanın COP29 ev sahibliyi kontekstindəki öhdəlikləri KOS-ların yaşıl iqtisadiyyata integrasiyasını yeni bir prioritet kimi gündəmə gətirir [25]. Dvorsky (2024) davamlılıq standartlarını mənimsəmiş KOS-ların həm daxili fəaliyyət effektivliyinin, həm də xarici bazar imkanlarının gücləndiyi nəticəsinə gəlmişdir.

AB-nin «Yaşıl Müqavilə» çərçivəsindəki KOS dəstək siyasəti Azərbaycan üçün mühüm nümunə modeli olmaqla yanaşı, potensial maliyyə axınları da yaradır.

Porter (1998) tərəfindən konseptuallaşdırılan klaster modeli — coğrafi yaxınlıqdakı müəssisə qruplarının infrastruktur, bilik mübadiləsi və bazar əlaqələri üzərindən sinergiya yaratmasını nəzərdə tutur və Azərbaycanda sənaye parkları, texnoparklar və ixrac zonaları vasitəsilə tədricən tətbiq edilməkdədir. Yaponiyanın sənaye klasterləri, İtaliyanın sənaye rayonları, Cənubi Koreyada chaebols-KOS kooperasiyası bu modelin fərqli həyata keçirilmə variantlarıdır. Azərbaycan üçün azad edilmiş ərazilərdəki klaster potensialı xüsusi diqqəti haqq edir.

Rəqəmsal transformasiya Azərbaycan KOS-larının rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında strateji çevriliş nöqtəsi olmaq potensialına malikdir. «Rəqəmsal Azərbaycan» proqramı çərçivəsindəki tədbirlər, AYİB-in rəqəmsal maliyyə infrastrukturuna (2025–2030) dəstəyi və KOBİA-nın «Rəqəmsal KOS» layihəsi bu transformasiyanın institusional dayaqlarını formalaşdırır. Yaseen (2024) dövlətin maliyyə olmayan dəstəyinin — texniki yardım, mentorluq, rəqəmsal infrastruktur — KOS-ların effektivliyini mənfəət üzrə dövlət dəstəyindən daha güclü şəkildə artırdığını sübut etmişdir.

Azərbaycan KOS-larının ixracatdakı payının artırılması «Azərbaycan 2030» strategiyasının prioritetlərindən biridir [19]. Eriksson (2022) sabit beynəlxalq böyüməyə nail olan KOS-ların biznes modelini yeniləmə qabiliyyətinin əsas fərqləndirici amil olduğunu müəyyən etmişdir. Türkiyənin KOSGEB-in ixracat dəstəyi proqramı, Koreyanın «K-Startup» global akseleratoru, Yaponiyanın JETRO vasitəsilə KOS ixracatı dəstəyi — bu modellər Azərbaycan üçün dərs alınmalı xarici təcrübəni təşkil edir.

Müqayisəli təhlil göstərir ki, Azərbaycanın KOS sektoru inkişaf dinamikasına görə müsbət nəticələr nümayiş etdirsə də, inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrlə müqayisədə bir sıra struktur çatışmazlıqlar qalmaqdadır. Almaniyada KOS-ların sənaye və ixrac yönümlü istehsalda yüksək payı müşahidə olunduğu halda, Azərbaycanda KOS-ların böyük hissəsi ticarət və xidmət sektorunda cəmləşmişdir. ABŞ modelində kredit zəmanətləri və risk kapitalı mexanizmləri sahibkarların maliyyəyə çıxışını genişləndirir, Azərbaycanda isə yüksək girov tələbləri maliyyələşməni məhdudlaşdırır. Cənubi Koreya və Yaponiyada iri şirkətlərlə KOS-lar arasında güclü kooperasiya əlaqələri mövcuddur, lakin Azərbaycanda belə inteqrasiya mexanizmləri hələ kifayət qədər formalaşmamışdır. Türkiyənin

KOSGEB modeli innovasiya, ixrac və rəqəmsallaşma istiqamətində daha geniş dəstək alətləri təqdim edir.

Bu müqayisələr əsasında Azərbaycan üçün əsas dərslər aşağıdakılardır: (1) kredit zamanəti və alternativ maliyyələşmə mexanizmlərinin genişləndirilməsi; (2) istehsal və ixrac yönümlü KOS-ların xüsusi təşviqi; (3) peşə təhsili və sahibkarlıq bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi; (4) rəqəmsallaşma və innovasiya layihələrinin subsidiyalaşdırılması; (5) iri müəssisələrlə KOS-lar arasında təchizat zənciri əməkdaşlığının gücləndirilməsi; (6) regionlarda fəaliyyət göstərən KOS-lar üçün əlavə təşviq mexanizmlərinin yaradılması. Beləliklə, beynəlxalq təcrübə göstərir ki, Azərbaycanın əsas problemi KOS-ların sayından çox onların məhsuldarlığının, ixrac qabiliyyətinin və yüksək əlavə dəyər yaradan sahələrdə iştirak səviyyəsinin artırılmasıdır. Müqayisəli təhlil göstərir ki, Azərbaycanda KOS sektorunun inkişafı üzrə son illərdə mühüm irəliləyişlər əldə olunsa da, sektorun iqtisadi sistemdəki rolu inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə hələ də məhdud olaraq qalır. Almaniya, ABŞ, Cənubi Koreya, Yaponiya və Türkiyə təcrübələrinin araşdırılması göstərir ki, uğurlu KOS modellərinin əsas xüsusiyyətləri maliyyəyə əlçatanlıq, innovasiya yönümlülük, ixrac potensialı, insan kapitalının inkişafı və dövlət–özəl sektor əməkdaşlığının güclü olmasıdır.

Azərbaycanın əsas çatışmazlıqlarından biri KOS-ların ÜDM-də payının aşağı olmasıdır. Araşdırılan ölkələrdə bu göstərici 44–72 faiz arasında dəyişdiyi halda, Azərbaycanda qeyri-neft sektorunda KOS-ların payı təxminən 27 faiz səviyyəsindədir. Bu fərq iqtisadiyyatın hələ də iri və xüsusilə enerji sektorundan yüksək asılılığını göstərir. Digər mühüm problem KOS-ların ixrac fəaliyyətində zəif iştirakıdır. Türkiyə, Cənubi Koreya və Almaniyada KOS-lar ixracın mühüm hissəsini formalaşdırdığı halda, Azərbaycanda bu göstərici əhəmiyyətli dərəcədə aşağıdır.

Maliyyəyə çıxış sahəsində də fərqlər müşahidə olunur. ABŞ-də SBA kredit zamanəti proqramları, Avropa Birliyində xüsusi fondlar və Türkiyədə KOSGEB mexanizmləri sahibkarların maliyyələşməyə çıxışını asanlaşdırır. Azərbaycanda isə yüksək girov tələbləri və alternativ maliyyə alətlərinin məhdudluğu KOS-ların inkişafını ləngidən əsas amillərdəndir. Bundan əlavə, innovasiya və tədqiqat fəaliyyətlərinə ayrılan vəsaitlərin məhdudluğu yüksək əlavə dəyər yaradan məhsulların istehsalını zəiflədir.

İnsan kapitalı sahəsində Almaniyanın ikili peşə təhsili sistemi və Cənubi Koreyanın mentorluq proqramları uğurlu nümunələrdir. Azərbaycanda isə KOS-ların tələblərinə uyğun peşə hazırlığı və idarəetmə bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi istiqamətində

əlavə tədbirlərə ehtiyac qalır. Rəqəmsallaşma göstəriciləri də inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə aşağı səviyyədədir ki, bu da rəqabət qabiliyyətinə mənfi təsir göstərir.

Beləliklə, beynəlxalq təcrübənin müqayisəli təhlili əsasında Azərbaycan üçün əsas prioritet istiqamətlər kimi kredit zəmanəti mexanizmlərinin genişləndirilməsi, ixrac yönümlü və innovativ KOS-ların stimullaşdırılması, peşə təhsilinin gücləndirilməsi, rəqəmsal transformasiya proqramlarının genişləndirilməsi, eləcə də regionlarda fəaliyyət göstərən KOS-ların dəstəklənməsi çıxış edir. Bu tədbirlərin həyata keçirilməsi KOS sektorunun iqtisadi artım, məşğulluq və qeyri-neft ixracında rolunun əhəmiyyətli şəkildə artmasına şərait yarada bilər.

Cədvəl 7. Xarici təcrübə əsasında Azərbaycan üçün çıxarılan dərslər

Xarici təcrübə	Azərbaycanda mövcud vəziyyət	Təvsiyə
ABŞ (SBA kredit zəmanəti sistemi)	KOS-ların kreditə çıxışı məhduddur, girov tələbləri yüksəkdir	Kredit zəmanəti fondlarının və alternativ maliyyə alətlərinin genişləndirilməsi
Almaniya (Mittelstand modeli)	İstehsal yönümlü orta müəssisələrin payı aşağıdır	Sənaye yönümlü KOS-ların və ixrac yönümlü istehsalın təşviqi
Almaniya (ikili peşə təhsili sistemi)	İxtisaslı kadr çatışmazlığı müşahidə olunur	Peşə təhsili ilə biznes arasında əməkdaşlığın gücləndirilməsi
Türkiyə (KOSGEB modeli)	KOS-ların ixracda payı aşağıdır	İxrac subsidiyaları və sertifikatlaşdırma dəstəyi
Cənubi Koreya (KOS-iri şirkət əməkdaşlığı)	Təchizat zənciri inteqrasiyası zəifdir	Böyük müəssisələrlə kooperasiyanın stimullaşdırılması
AB və Çin rəqəmsallaşma proqramları	Rəqəmsal transformasiya və e-ticarət imkanlarından istifadə məhduddur	“Rəqəmsal KOS” proqramlarının və e-ticarət təşviqlərinin genişləndirilməsi

Tədqiqatın elmi yenilikləri

Tədqiqat nəticəsində aşağıdakı elmi yeniliklər əldə edilmişdir:

- KOS sektorunun inkişafı üzrə Almaniya, ABŞ, Türkiyə, Çin və Cənubi Koreya modelləri sistemli şəkildə müqayisə edilmişdir;
- Azərbaycanın KOS sektorunun beynəlxalq göstəricilər üzrə mövqeyi qiymətləndirilmişdir;
- KOS-un ÜDM-də, məşğulluqda və ixracatda payının aşağı olmasının əsas səbəbləri müəyyən edilmişdir;
- Xarici təcrübə əsasında Azərbaycan üçün tətbiq oluna biləcək inkişaf mexanizmləri müəyyən edilmişdir;

- KOS sektorunun rəqəmsallaşması, maliyyələşdirilməsi və ixrac potensialının artırılması üzrə təkliflər hazırlanmışdır.

Nəticə

Bu tədqiqat xarici ölkələrin KOS modellərinin müqayisəli analizi ilə Azərbaycan KOS sektorunun ətraflı statistik qiymətləndirilməsini birləşdirərək bir sıra əhəmiyyətli nəticələr ortaya qoymuşdur. Birincisi, KOS-un iqtisadi sistemdəki rolu universal bir həqiqəti əks etdirir: müəssisələrin 99%-i, məşğulluğun 60–70%-i, ÜDM-in 50%-i KOS subyektləri ilə bağlıdır [1]. Lakin bu rolu reallaşdırmaq üçün passiv institusional mühit deyil, aktiv dövlət-özəl tərəfdaşlığı modelinin tətbiqi zəruridir.

İkincisi, Azərbaycanda KOS sektoru 2018–2024-cü illər arasında subyekt sayında 54%, dövrriyyədə 118%, məşğulluqda 33% artım nümayiş etdirərək sürətli inkişaf mərhələsini yaşamışdır [24]. Lakin sektorun ÜDM-ə töhfəsinin (27%) dünya ortalamasının (50%) xeyli altında qalması, mikro müəssisə ağırlıqlı struktur, ixracat payının aşağılığı kimi göstəricilər dərinləşmiş siyasət müdaxiləsinin zərurətini ortaya qoyur.

Üçüncüsü, xarici təcrübənin müqayisəli analizi əsasında aşağıdakı strateji tövsiyələr irəli sürülür:

1. ABŞ SBA modeli ilə analoq kredit zəmanəti fondunun yaradılması — KOS-ların bank sisteminə çıxışını artırmaq üçün;
2. Almaniyadan ilham alan «ikili peşə təhsili» modelinin pilot tətbiqi — KOS-larda kadr potensialını gücləndirmək üçün;
3. İtaliyanın sənaye rayonları modelindən istifadə edərək azad edilmiş ərazilərdə ixtisaslaşmış KOS klasterlərinin formalaşdırılması;
4. Türkiyənin KOSGEB ixracat dəstəyi proqramına oxşar mexanizmlər vasitəsilə KOS ixracat potensialını artırılması;
5. Koreya modeli kimi böyük şirkətlərin KOS-larla dərin kooperasiya əlaqəsini stimullaşdıran vergi güzəştlərinin tətbiqi.

Yekun olaraq qeyd etmək lazımdır ki, KOS sektorunun inkişafı yalnız bir iqtisadi sektor siyasəti deyil, Azərbaycanın makroiqtisadi davamlılığını, sosial ədaləti, bölgəarası inkişaf bərabərliyini və qlobal rəqabət qabiliyyətini şərtləndirən strateji bir imperativdir. «Azərbaycan 2030» hədəflərinin reallaşdırılması KOS sektorunun ÜDM-ə töhfəsinin 27 faizdən 40 faizə qaldırılmasını tələb edir — bu hədəf isə yalnız kompleks, ardıcıl və beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan siyasət yanaşması ilə reallaşa bilər.

Aparılmış təhlillər göstərir ki, Azərbaycanda KOS sektorunun inkişafı üzrə müsbət dinamika müşahidə olunsada, sektorun iqtisadi sistemdə rolu inkişaf etmiş ölkələrlə

müqayisədə məhdud olaraq qalır. Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, maliyyəyə çıxışın yaxşılaşdırılması, innovasiya fəaliyyətinin genişləndirilməsi, insan kapitalının inkişaf etdirilməsi və ixrac yönümlü sahibkarlığın təşviqi KOS sektorunun dayanıqlı inkişafının əsas şərtləridir. Təklif olunan tədbirlərin həyata keçirilməsi KOS-un ölkənin iqtisadi artımına və qeyri-neft sektorunun inkişafına töhfəsini artırmağa imkan verəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. International Labour Organization (ILO). (2019). Small Matters: Global Evidence on the Contribution to Employment by the Self-Employed, Micro-Enterprises and SMEs. Geneva: ILO Publications. ISBN: 978-92-2-133513-9. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_723282.pdf
2. Schumpeter, J. A. (1942). Capitalism, Socialism and Democracy. New York: Harper & Brothers. (Yenidən nəşr: 2008, Routledge, London. ISBN: 978-0-415-10762-4).
3. Penrose, E. T. (1959). The Theory of the Growth of the Firm. Oxford: Basil Blackwell. (Yenidən nəşr: 1995, Oxford University Press. ISBN: 978-0-19-828977-7).
4. Birch, D. L. (1979). The Job Generation Process. Cambridge, MA: MIT Program on Neighborhood and Regional Change. Ss. 1–52.
5. Storey, D. J. (1994). Understanding the Small Business Sector. London: Routledge. ISBN: 978-0-415-10038-0. Ss. 1–355.
6. Porter, M. E. (1998). Clusters and the New Economics of Competition. Harvard Business Review, 76(6), 77–90. ISSN: 0017-8012.
7. McKinsey Global Institute. (2024, May). A Microscope on Small Businesses: Spotting Opportunities to Boost Productivity. McKinsey & Company. URL: <https://www.mckinsey.com/mgi/our-research/a-microscope-on-small-businesses-spotting-opportunities-to-boost-productivity>
8. Fajarika, D., Trapsilawati, F., & Sopha, B. M. (2024). Influential Factors of Small and Medium-Sized Enterprises Growth Across Developed and Developing Countries: A Systematic Literature Review. International Journal of Entrepreneurship and Innovation, 25(4), 253–267. <https://doi.org/10.1177/14657503241258097>
9. Sharma, G. D., Kraus, S., Talan, A., Srivastava, M., & Theodoraki, C. (2024). Navigating the Storm: The SME Way of Tackling the Pandemic Crisis. Small Business Economics, 63(1), 221–241. <https://doi.org/10.1007/s11187-023-00810-1>
10. Kindström, D., Carlborg, P., & Nord, T. (2022). Challenges for Growing SMEs: A Managerial Perspective. Journal of Small Business Management, 62(3), 1–24. <https://doi.org/10.1080/00472778.2022.2047775>
11. Eriksson, T., Heikkilä, M., & Nummela, N. (2022). Business Model Innovation for Resilient International Growth. Small Enterprise Research, 29(2), 205–226. <https://doi.org/10.1080/13215906.2022.2052043>
12. Dvorsky, J., Kubalek, J., Barinova, D., Androniceanu, A., & Khan, K. A. (2024). Selected Factors Influencing the Social and Environmental Aspects of Sustainability of SMEs. Transformations in Business & Economics, 23(1), 200–218. ISSN: 1648-4460.
13. Yaseen, M., Sajjad, W., Visetnoi, S., Amanah, S., & Saqib, S. E. (2024). Entrepreneurial Orientation and SMEs Efficiency with Government Financial and Non-Financial Incentives as Moderators. SAGE Open, 14(3). <https://doi.org/10.1177/21582440241281259>
14. Khan, T., & Emon, M. M. (2024). Exploring the Economic Resilience of Small and Medium Enterprises (SMEs) During Financial Crises. Preprints.org. <https://doi.org/10.20944/preprints202408.1863.v1>

15. Di Bella, L., Katsinis, A., & Lagüera-González, J. (2023). Annual Report European SMEs 2022/2023. Luxembourg: Publications Office of the European Union. ISBN: 978-92-76-63163-5. URL: https://single-market-economy.ec.europa.eu/smes/sme-strategy/sme-performance-review_en
16. Asian Development Bank. (2020). Asia Small and Medium-Sized Enterprise Monitor 2020: Volume I – Country and Regional Reviews. Manila: ADB. ISBN: 978-92-9262-278-5. <https://doi.org/10.22617/TCS200309-2>
17. European Commission. (2003). Commission Recommendation of 6 May 2003 Concerning the Definition of Micro, Small and Medium-Sized Enterprises (2003/361/EC). Official Journal of the European Union, L 124, 36–41. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32003H0361>
18. World Bank Group. (2022). Micro, Small, and Medium Enterprises: Finance. Washington D.C.: World Bank. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/sme/finance>
19. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti. (2021). «Azərbaycan 2030: Sosial-İqtisadi İnkişafa dair Milli Prioritetlər». Bakı: Prezidentin İşlər İdarəsi. URL: <https://president.az/az/articles/view/50474>
20. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti. (2018). «Mikro, Kiçik, Orta və İri Sahibkarlıq Subyektlərinin Təsnifatı Meyarları haqqında» 21 dekabr 2018-ci il tarixli Qərar. Bakı. URL: <https://smb.gov.az/az/nav/about>
21. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. (2024). Azərbaycanda Mikro, Kiçik və Orta Sahibkarlıq 2024 (Statistik toplusu). Bakı: DSK. URL: <https://www.stat.gov.az/source/entrepreneurship/?lang=az>
22. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi. (2024). Engines of Economic Growth and Social Development – SMEs. Bakı: İqtisadiyyat Nazirliyi. URL: <https://economy.gov.az/en/post/1470/engines-of-economic-growth-and-social-development-smes>
23. Azərbaycan Respublikasının Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi (KOBİA). (2024). Tez-tez Verilən Suallar / Fəaliyyət hesabatı. Bakı: KOBİA. URL: <https://smb.gov.az/en/nav/faq>
24. Small and Medium Business Development Agency of Azerbaijan (KOBİA). (2025). SMEs Are Growing: Growth Momentum in Azerbaijan's SME Sector Continues. Bakı: KOBİA. URL: <https://smb.gov.az/en/all-news/smes-are-growing>
25. Today.az / Azernews. (2024, June 27). Azerbaijan Enhances SMEs' Role in Transitioning to Green Economy. URL: <https://www.azernews.az/business/227883.html>
26. European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). (2025). Azerbaijan Country Strategy 2025–2030. London: EBRD Publications. URL: https://www.ebrd.com/content/dam/ebd_dxp/assets/pdfs/country-strategies/azerbaijan/azerbaijan-country-strategy-2025.pdf
27. EU4Business. (2023). Azerbaijan Country Profile. Brussels: EU4Business Initiative. URL: <https://eu4business.eu/countries/azerbaijan/>
28. Wikipedia. (2024). Small and medium-sized enterprises in Azerbaijan. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Small_and_medium-sized_enterprises_in_Azerbaijan (Son baxış tarixi: 01.03.2026).
29. Hacıyev C.(2021). Pandemiya şəraitində Azərbaycanda sahibkarlıq subyektlərinə dövlət dəstəyinin prioritet istiqamətləri . Elmi əsərlər jurnalı. №1 ISSN:2222-5013. https://openurl.ebsco.com/EPDB%3Aged%3A15%3A10489455/detailv2?sid=ebsco%3Aplink%3Acrawler&id=ebsco%3Aged%3A151476202&crl=f&link_origin=none

DAVAMLI ARTIMIN SOSIAL ASPEKTLƏRİNİN TƏDQIQININ PRIORİTET İSTİQAMƏTLƏRİ

Daxil olub: 27 fevral 2026-cı il
Qəbul olunub: 18 iyun 2026-cı il

Received: 27 February 2026
Accepted: 18 June 2026

Aysel Quliyeva
i.ü.f.d., müəllim, UNEC
aysel.quliyeva@unec.edu.az
<https://orcid.org/0000-0002-7836-7203>

DOI: <https://doi.org/10.30546/UNEC.SR.2026.02.401>

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi müasir iqtisadi inkişafın dayanıqlılığına təsir edən və xüsusən də Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının Azərbaycan Respublikasının vahid iqtisadi məkanına yenidən integrasiyası prosesində özünü göstərən yeni sosial xüsusiyyətləri araşdırmaqdır. Tədqiqatda dialektik, tarixi, sistemli təhlil və məntiqi ümumiləşdirmə metodlarından istifadə edilmişdir. Tədqiqatın məhdudiyyəti, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur rayonlarının yenidən integrasiyası ilə bağlı məsələlər də daxil olmaqla, iqtisadi inkişafın dayanıqlılığının təmin edilməsinə sosial prioritetlərin həlledici təsiri ilə bağlı ən son iqtisadi nəzəriyyə tədqiqatlarının az olmasıdır. Tədqiqat nəticəsində müasir iqtisadi inkişaf prosesində təzahür edən və onun davamlı xarakterinin təmin edilməsində sosial komponentin əhəmiyyətli dərəcədə artımından xəbər verən yeni hadisələr təhlil olunub. Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bu tədqiqat son zamanlar baş verən müsbət dəyişikliklərin qiymətləndirilməsində Azərbaycanın iqtisadi inkişaf prosesində sosial məqsədlərin prioritetliyi nöqteyi-nəzərindən istifadə oluna bilər. Bu prioritetlik dövlətimizin bütöv sosial-iqtisadi siyasətinin təkmilləşdirilməsi üçün zəruridir. Tədqiqatın elmi yeniliyi və orijinallığı ölkəmizin iqtisadi inkişafının daha davamlı olmasının təmin edilməsi, eləcə də Qarabağ və Şərqi Zəngəzur rayonlarının Azərbaycanın vahid iqtisadi məkanına daha yaxşı reintegrasiyası məqsədilə ölkəmizin iqtisadi inkişafının sosial komponentinin daha da gücləndirilməsi imkanlarının aşkar edilməsindən ibarətdir.

Açar sözlər: *davamlı inkişafın sosial yönümlüliyi, müasir istehsalın intellektual səviyyəsi, əhəlinin həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsi, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının inkişafının sosial prioritetləri.*

PRIOR DIRECTIONS OF INVESTIGATING THE SOCIAL CONTENTS OF STABLE GROWTH AND THE TASKS OF ECONOMIC THEORY

Aysel Guliyeva
PhD, Lecturer, UNEC

Abstract

The purpose of the study is examining those new particularities of social character that influence on the stable contemporary economic growth and also can be seen in the process of re-integration of Karabakh and Eastern Zangazur economic regions to single economic territory of the Republic of Azerbaijan. The study was conducted basing on such research methods as dialectical, concrete-historical, methods of systematic analysis and logical conclusion. The study's limitations can be considered as a shortage of investigation of decisive influence of social priorities on providing the stable character of economic development including the problem of re-integration of Karabakh and Eastern Zangazur economic regions, that we can see in the majority of recent studies in economic theory. The result of the study is that there were analyzed new elements that appear in the process of contemporary economic development and demonstrate large increase of social component in providing the stable character of this development. The practical importance of the study is that it can be used in estimating the newly positive changes from the position of priority of social goals in the process of economic development of Azerbaijan that is necessary for improving the whole socio-economic policy of our state. The scientific novelty and originality of the study are in discovering possibilities of further strengthening of social contents of economic development of our country with a purpose of providing its larger stability and also the best ways of re-integration of Karabakh and Eastern Zangazur regions to single economic territory of the Republic of Azerbaijan.

Keywords: *social orientation of stable development, intellectual level of modern production, increasing the quality of life of population, social priorities of development of Karabakh and Eastern Zangazur economic regions.*

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ УСТОЙЧИВОГО РОСТА И ЗАДАЧИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ

Айсель Гулиева
д.ф.н.э, преподаватель, UNEC

Резюме

Целью исследования является рассмотрение тех новых особенностей социального характера, которые влияют на устойчивость современного экономического развития и, в частности, проявляются в процессе реинтеграции Карабахского и Восточно-Зангезурского регионов в единое экономическое пространство Азербайджанской Республики. В ходе исследования применялись такие методы, как диалектический, конкретно-исторический, методы систематического анализа и логического обобщения.

Ограничением исследования может считаться нехватка в большинстве работ по экономической теории последнего времени исследований решающего влияния социальных приоритетов на обеспечение устойчивого характера экономического развития, в том числе касающихся проблемы реинтеграции Карабахского и Восточно-Зангезурского районов. В результате исследования были проанализированы новые явления, проявляющиеся в процессе современного экономического развития и свидетельствующие о значительном возрастании социальной компоненты в обеспечении его устойчивого характера. Практическое значение исследования состоит в том, что оно может быть использовано при оценке происходящих в последнее время позитивных изменений с точки зрения приоритетности социальных целей в процессе экономического развития Азербайджана, которая необходима для совершенствования всей социально-экономической политики нашего государства. Научная новизна и оригинальность исследования заключаются в выявлении возможностей дальнейшего усиления социальной составляющей экономического развития нашей страны с целью обеспечения большей его устойчивости, а также наилучшей реинтеграции Карабахского и Восточно-Зангезурского районов в единое экономическое пространство Азербайджана.

Ключевые слова: социальная ориентация устойчивого развития, интеллектуальный уровень современного производства, повышение качества жизни населения, социальные приоритеты развития Карабахского и Восточно-Зангезурского экономических регионов.

Giriş

Müasir şəraitdə inkişafın davamlı xarakteri çox cəhətdən iqtisadi proseslərin sosial tərkib hissəsindən asılıdır. İstehsalın intellektual səviyyəsinin artması həm işçilərin müvafiq kadr tərkibinin təmin edilməsi, həm də onların yaşayış səviyyələrinin formalaşması, habelə bütövlükdə əhəlinin həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsi məsələ-

lərinin həllinə yeni yanaşmalar tələb edir. Beləliklə, bütün ölkəmizin, o cümlədən Qarabağ və qonşu Şərqi Zəngəzur bölgələrinin iqtisadi inkişafının sosial yönümünü qoruyub saxlamaq və yaxşılaşdırmaq, xüsusən də məlum səbəblər üzündən bu bölgələrdə yaranmış sosial geriliyi aradan qaldırmaq zərurəti göz qabağındadır. Müxtəlif ölkələrin ekspertlərinin çoxsaylı nümayəndələrinin fikrincə, müasir dövrün özəlliyi ondan ibarətdir ki, bugünkü dünyanın demək olar ki, eyni vaxtda bəşəriyyət tarixində misli görünməmiş sayda qlobal problemlərlə üzləşib. Belə problemlər, o cümlədən siyasi qarşıdurma və açıq hərbi münaqişələr əksər hallarda az sayda böyük dövlətlərin ambisiyaları nəticəsində yaranır, lakin eyni zamanda digər ölkələrin çoxunun sosial-iqtisadi vəziyyətinə və inkişaf perspektivlərinə mənfi təsir göstərir.

Digər tərəfdən, danılmaz fakt və ən aktual qlobal problemlərdən biri ondan ibarətdir ki, bir sıra sahələrdə uzun müddət həyata keçirilən nəzarətsiz iqtisadi fəaliyyət iqlimə mənfi təsir göstərir, bütün planetdə qlobal istiləşməyə səbəb olur. Bu və ya digər amillərin konkret iqlim dəyişikliklərinə təsirinin dərəcəsi barədə mübahisə etmək olar, lakin ümumilikdə bu dəyişikliklər iqtisadiyyata və insanların gündəlik həyatına birbaşa təsir göstərir və bu təsir getdikcə daha çox hiss edilir. Nəticədə ətraf mühit problemlərinin həlli milli dövlətlərin fəaliyyətinin ən vacib prioritetlərindən birinə çevrilir, bu da öz növbəsində, cari və uzunmüddətli sosial-iqtisadi inkişaf planlarında və büdcə xərclərinin strukturunda dəyişikliklər aparılmasını zəruri edir.

Nəhayət, qlobal miqyasda böhran hadisələri ilə yanaşı, bir sıra dövlətlər, ən müxtəlif sahələrdə yaranan, o cümlədən sabitləşmiş nəqliyyat-logistika sistemini pozan və buna görə də, sosial-iqtisadi inkişaf şərtlərinə və maliyyə vəziyyətinə birbaşa təsir göstərən regional xarakterli problemlərlə məşğul olmaq məcburiyyətində qalır.

Bununla belə, yuxarıda göstərilən bütün məqamlar dünya təsərrüfat sistemində cərəyan edən obyektiv proseslərin - milli istehsal üçün etibarlı bazarların təmin edilməsi uğrunda rəqabətin kəskinləşməsinin təsirini əsla yumşaltmır, əksinə, bu təsiri daha da gücləndirir, ona görə də dövlətin iqtisadi siyasəti müvafiq şəkildə istiqamətləndirilməlidir.

Mövcud vəziyyətdə milli iqtisadiyyatın daha da davamlı inkişafının təmin edilməsi, təkcə geosiyasi münasibətlər sisteminin düzgün qurulmasından, zəruri hallarda dünya təsərrüfat sistemində özünün iqtisadi əlaqələrinin uğurlu şəkildə yenidən qurulmasından deyil, hər şeydən əvvəl, məhsuldar qüvvələrin inkişafı üçün ən əlverişli mühitin nə dərəcədə uğurlu formalaşmasından asılıdır. İlk növbədə, əsas məhsuldar qüvvə olan insanların həyat və fəaliyyət şəraitinin yaxşılaşdırılmasından söhbət gedir, buna görə də, iqtisadi inkişafın uğurlu olması və davamlı xarakter

daşması onun sosial tərkib hissəsindən, prioritet sosial məqsədlərinin düzgün seçilməsindən asılıdır.

Bundan əlavə, Azərbaycanın özəlliyi ondan ibarətdir ki, onun uğurlu və davamlı sosial-iqtisadi və ümumiyyətlə, ictimai-siyasi inkişafı, o cümlədən, həqiqətən tarixi əhəmiyyət kəsb edən ən vacib bir məsələnin - Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının respublikamızın vahid iqtisadi və sosial məkanına reinteqrasiyası məsələsinin həllini nəzərdə tutur. Bu, gələcəkdə bütün Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının əsas istiqamətlərindən biri ola bilər.

Davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsində sosial komponentin rolunun artması

Bu gün belə bir fikirlə razılaşmayan az olar ki, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, daim intensivləşən beynəlxalq rəqabət şəraitində xarici təsirdən, o cümlədən konyunktur xarakterli və ya açıq-aşkar siyasiləşdirilmiş təsirdən maksimum qorunmuş davamlı iqtisadi artımı innovasiyalı inkişaf vasitəsilə təmin etmək mümkündür. Yəni bu artım elmi-texniki tərəqqinin ən son nailiyyətlərinin istifadə edilməsinə, təsərrüfat proseslərində innovativ və rəqəmsal həllərin geniş miqyasda tətbiqinə əsaslanır.

Beləliklə, müasir şəraitdə iqtisadi fəaliyyət getdikcə daha artıq dərəcədə elmi-iqtisadi fəaliyyətin xüsusiyyətlərini kəsb edir. Ona görə də istehsal olunan məhsulların və göstərilən xidmətlərin nomenklaturunun mürəkkəbləşməsi və yenilənməsi ilə yanaşı, hətta ilk baxışda texniki baxımdan ən sadə məhsulların istehsalı prosesi də getdikcə daha mürəkkəb və *bilik tələb edən* prosesə çevrilir.

Deyə bilərik ki, bir milli miqyasda innovasiya fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi dövlətin bütün iqtisadi siyasətinin əsasını təşkil edir. *Eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki, belə bir siyasətin effektivliyi, xüsusən əldə edilən nəticələrin davamlı olması getdikcə daha artıq dərəcədə iqtisadi fəaliyyətin sosial tərkib hissəsindən asılıdır.*

İqtisadi siyasətin sosial tərkib hissəsinə gəldikdə, söhbət təkcə ondan getmir ki, istehsalın intellektual səviyyəsinin artması üçün işçilərin müvafiq kadr heyəti ilə təmin edilməsinə, o cümlədən peşə hazırlığına və zərurət yarandıqda sonrakı dövrdə yenidən hazırlanmasına yeni yanaşmalar tələb olunur. *Əsas problem – işçilər üçün bütün müasir tələblərə cavab verən həyat standartlarının formalaşdırılması, daha geniş mənada – bütövlükdə əhəlinin həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması məsələsidir.*

Əmək məhsuldarlığının artması, yəni iqtisadi tərəqqinin əsas amili həm müntəzəm texnologiyaların və idarəetmə metodlarının tətbiqinə, həm də istehsal prosesi iştirakçılarının işləməsi və yaşaması üçün rahat və əlverişli şərait yaradılmasına və bu şəraitin qorunub saxlanmasına əsaslanır.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, məhz istehsalın intellektual xarakterinin artması, onun daim mürəkkəbləşməsi, yeniliklərin istehsalda tətbiqi dərəcəindən asılılığın güclənməsi səbəbindən, iqtisadi proseslərin sosial tərkib hissəsi elmi-texniki və mühəndis-texnoloji təchizat səviyyəsinə bərabər hesab edilir.

Bütün bunlar, bir daha vurğulayıraq, iqtisadi inkişafın davamlı xarakterinin və əlbəttə, artım sürətinin təmin edilməsinə birbaşa təsir göstərir. Bu baxımdan deyə bilərik ki, ölkəmizin iqtisadiyyatı hələ davamlı artım trayektoriyasına çatmayıb. Belə ki, 2020-ci ildə pandemiya ilə əlaqədar böhrandan sonra 2021-2022-ci illərin yekunlarına görə Azərbaycan iqtisadiyyatında nəzərəcarpacaq bərpa artımı qeydə alınıb: həmin dövrdə ÜDM istehsalında artım, müvafiq olaraq 5,6 faizə və 4,7 faizə bərabər olub. Lakin iqtisadiyyatın əsas sektoru olan sənaye istehsalı sahəsində fərqli vəziyyət yaranıb. 2021-ci ilin yekunlarına görə, sənayedə bərpa artımı 5,0 olduğu halda, növbəti, 2022-ci ildə istehsal 1,1 faiz azalıb. 2023-cü il üçün rəsmi məlumatlara görə, 2022-ci ilin müvafiq göstəricisi ilə müqayisədə ÜDM cüzi - cəmi 1,4 faiz artıb, sənaye istehsalı isə 0,8 faiz azalıb. 2024-cü ilin yekunlarına görə vəziyyət bir qədər yaxşılaşıb, xüsusən də ÜDM istehsalında artım 4,1 faiz təşkil edib. Sənayedə də artım qeydə alınıb – 1,1 faiz [3. s.25; 3. s.25].

Beləliklə, bu qənaətə gələ bilərik ki, bütövlükdə Azərbaycan iqtisadiyyatı, xüsusən sənaye sektoru böhrandan sonrakı qeyri-sabitlik zonasından tam xilas olmayıb, yəni pandemiyanın nəticələrinin tam aradan qaldırılmaması səbəbindən, bu gün dünya iqtisadi əlaqələrində müşahidə olunan qarışıqlıqlar daha da kəskinləşir. Bütün bunlar iqtisadi artımın xarakterində və sürətində ciddi dəyişikliklərə gətirib çıxara bilər.

Aşkaradır ki, qeyd olunan mənfi amillərin təsiri hələ dövlətin iqtisadi siyasət tədbirləri ilə “zərərsizləşdirilməyib” və onun təkmilləşdirilməsi üçün hələ çox iş görülməlidir. Buna misal olaraq sənaye sektorumuzun vəziyyətini xarakterizə edən qeyri-sabitliyi göstərmək olar. Bu, ilk növbədə elmi-texniki nailiyyətlərin məcmusunu ehtiva edən *emal sənayesində* vəziyyətə aiddir. Rəsmi statistik məlumatlara görə, ümumilikdə, son illərdə məhz emal sənayesinin inkişaf dinamikasında əhəmiyyətli tərəddüdlər müşahidə olunur.

Məsələn, kovid epidemiyasından sonrakı ilk ildə - 2021-ci ildə sənaye sahələrinin bu kompleksində ümumi artım 19,6 faiz olub. 2022-ci ildə emal sənayesində nisbi

tənəzzüldən sonra 4,3 faiz, 2023-cü ilin yekunlarına görə isə daha sanballı - 10,8 faiz artım qeydə alınıb. Lakin 2024-cü ildə vəziyyət yenidən dəyişir - artım müsbət olsa da, cəmi 2,8 faiz təşkil edir [3, s.418; 4, s.414].

Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, emal sənayesinin bütün milli iqtisadiyyatın daha da inkişaf etdirilməsinə təsir baxımından əsas sahəsi sayılan *dəzgah və avadanlıqların istehsalı* sahəsində 2020-2021-ci illərdəki tənəzzüldən sonrakı 2 ildə müstəsna yüksək artım sürəti müşahidə olunub. 2022-ci ildə bu göstərici 57,6 faizə, 2023-cü ilin yekunlarına görə isə 60,4 faizə bərabər olub. Eyni zamanda, 2024-cü ilin yekunlarına görə dəzgah sənayesində sözün əsl mənasında bir çökmə baş verir – o, istehsal həcmi yarıya endirir [3, s.419; 4, s.415].

Məlum olduğu kimi, maşın və avadanlıqlar sahəsində vəziyyət digər sahələrin inkişafına həlledici təsir göstərir və bununla da bütövlükdə iqtisadiyyatın texnoloji modernləşdirilməsi imkanlarını müəyyənləşdirir. Texnoloji bazanın yenilənməsi də öz növbəsində, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, əmək məhsuldarlığının artmasına birbaşa təsir göstərir, bu isə perspektivdə ümumi iqtisadi inkişafın davamlılığının etibarlı zəmanətidir.

Buna görə də, belə bir fikrə gəlinir ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının ümumilikdə onun maddi-texniki və texnoloji dəstəyinə ən çox təsir göstərən sektorlarının davamlı artım trayektoriyasına qədəm qoyduğunu iddia etmək vaxtından tez olardı. Başqa sözlə, sual qalır: ayrı-ayrı illərdə müşahidə olunan artım *müvəqqəti* xarakter daşıyırmı, biznes fəaliyyətində müəyyən birdəfəlik *sıçrayışdır*mi?

Buna baxmayaraq, fikrimizcə, belə nəticə çıxarmağa əsas var ki, son illərdə sahibkarlıq fəaliyyətinin (o cümlədən innovasiya fəaliyyətinin) dəstəklənməsi üçün dövlətin iqtisadi siyasəti çərçivəsində həyata keçirilən tədbirləri müəyyən müsbət nəticələr verir, gələcək üçün əlverişli şərait yaradır.

Lakin bir daha təkrar edirik, ehtimal edilən davamlı artım perspektivinin reallığa çevrilməsi üçün bu cür nəticələrin möhkəmləndirilməsi zəruridir. Dövlətin iqtisadi siyasətinin ayrılmaz hissəsi kimi həyata keçirilən *effektiv investisiya siyasəti* ilk növbədə bu hədəfə nail olmağa yönəlib. Beləliklə, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, məhz maşın və avadanlıqlara sərmayə qoyulması iqtisadiyyatın texnoloji bazasının daim yenilənməsini təmin edir, bütün milli iqtisadiyyat çərçivəsində multiplikativ effekt verən əsas amillərdən biri kimi çıxış edən bu investisiyalar davamlı inkişaf üçün *maddi bazanı* təmin edir.

Bu gün Azərbaycan iqtisadiyyatında investisiya fəaliyyəti sahəsindəki ümumi vəziyyətin müəyyənliklə fərqləndiyini hələ söyləmək olmaz. Belə ki, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bir tərəfdən, sənayedə artımın mənfi olmasına və bütövlükdə milli iqtisadiyyatda qazanılmış cüzi nəticələrə baxmayaraq, 2022-2023-cü illərdə əsas kapitala investisiyalar artıb. Kapital qoyuluşlarının həcmi (sabit qiymətlərlə) 2020-ci ildə 7,3 faiz, 2021-ci ildə 4,5 faiz azaldıqdan sonra 2022-ci ildə 3,3 faiz, 2023-cü ildə isə 15,2 faiz artıb. Lakin 2024-cü ildə iqtisadiyyata investisiya qoyuluşlarının artım dinamikasında yenidən əhəmiyyətli dərəcədə azalma baş verdi - onların həcmi cəmi 2,4 faiz artdı [2, s.40; 3, s.40; 4, s.39].

Buna baxmayaraq, bütün bunlar o deməkdir ki, investisiya fəaliyyətindəki heç olmasa belə bir artım, yuxarıda qeyd olunan kimi, son zaman emal sənayesindəki ehtimal edilən müəyyən yüksəlişə birbaşa təsir göstərüb? Bizim fikrimizcə, yuxarıda deyildiyi kimi, bu yüksəlişin özünün qeyri-sabit təbiətini nəzərə alsaq, belə bir birmənalı iddia üçün kifayət qədər əsas yoxdur. Axı, məsələn, Azərbaycan iqtisadiyyatının bir sıra iri sektorlarında yaranmış vəziyyəti ayrıca nəzərdən keçirsək, çox ziddiyyətli bir mənzərə görürük.

Məsələn, kapital qoyuluşlarının ümumi həcmində bütövlükdə sənaye istehsalı kimi əsas sektora investisiyaların payı hətta bir qədər azalaraq 2022-ci ildəki 40,1 faizdən 2023-cü ildə 39,4 faizə və 2024-cü ildə 35,6 faizə düşüb. Eyni zamanda, məsələn, neft və təbii qaz hasilatına qoyulan investisiyaların ümumi investisiya həcmində payı azalaraq, 2022-ci ildəki 30,6 faizdən 2023-cü ildə 29,6 faizə və 2024-cü ildə 26,5 faizə düşüb [4, s.495].

Bütün bunlar, fikrimizcə, onu göstərir ki, uzunmüddətli davamlı inkişaf perspektivlərinin investisiya dəstəyi baxımından qeyri-müəyyənlik vəziyyəti davam edir. Belə çıxır ki, sənaye istehsalının prioritet sahələrinə münasibətdə məhz hərtərəfli düşünülmüş investisiya siyasətinin sabit nəticələrə gətirib çıxardığını hələ də deyə bilmərik – təhlil edilmiş dövr hələ çox qısadır. Buna baxmayaraq, yuxarıda qeyd etdiyimiz yenidən yaranan, lakin hələ də qeyri-sabit olsa da, amma yenə də artım var, özü də məhz dəzgah və avadanlıqların istehsalı kimi, iqtisadiyyatda xüsusi, *keyfiyyətə əhəmiyyətli* rol oynayan sahələrdə artım onu göstərir ki, investisiya proseslərinin təşkili sahəsində müəyyən işlər görülmüşdür və bu işləri gücləndirmək lazımdır.

Hesab edirik ki, həmin işlərin gücləndirilməsi baxımından, dövlətimizin investisiya siyasəti daha məqsədyönlü olmalı və yuxarıda qeyd edilən iki əsas istiqamət diqqət mərkəzində olmalıdır.

Birincisi, elmi-texniki tərəqqinin inkişafında və iqtisadiyyatın texnoloji yenilənməsində aparıcı rol oynayan müəyyən sahələrin *sistemli şəkildə stimullaşdırılması* nəzərdə tutulur.

İkincisi, əhəlinin yaşayış səviyyəsinin və həyatının ümumi keyfiyyətinin artırılması Azərbaycan dövlətinin uzunmüddətli strateji məqsədi və davamlı inkişafın təmin edilməsinin *əsas* hesab edilməlidir.

Sistemli stimullaşdırma dedikdə, əsas hədəfə yönəlmiş bütün dövlət siyasəti tədbirlərinin məcmusu, başqa sözlə, belə tədbirlər sistemi, yəni texnoloji innovasiyaların işlənilib hazırlanması və geniş miqyasda tətbiq edilməsi nəzərdə tutulur.

İqtisadiyyatın prioritet sahələri sayılan sektorlara *dövlət xərcləri* və birbaşa *dövlət investisiyaları* belə sistemin ən vacib elementləri hesab edilməlidir. Bu elementlər arasındakı əlaqə göz qabağındadır; yadda saxlamaq lazımdır ki, iqtisadiyyatın davamlı inkişafını müəyyən edən elm tutumlu ən mühüm sahələrə sərmayə qoyuluşunun lokomotivi rolunda məhz dövlət xərcləri, ilk növbədə dövlət büdcəsinin vəsaitləri çıxış edir.

Eyni sözlər insanın həyat fəaliyyətinin reallaşdığı, bilavasitə sosial sahələrin və əlaqəli fəaliyyət sferalarının məcmusu kimi formalaşdığı sosial mühitə investisiya qoyuluşuna da aiddir.

Özəl biznes öz sərmayələrinin yönəldilməsi barədə qərar qəbul edərkən məhz dövlət xərclərinin istiqamətini və onların effektivliyini əsas götürür. Məsələn, dövlətin investisiya siyasətini həyata keçirərkən nəzərə almaq lazımdır ki, iqtisadiyyatın və sosial mühitin davamlı inkişafı *kredit siyasətinin davamlılığından* birbaşa asılıdır, bu siyasət özəl biznesi qısamüddətli kreditlərlə təmin etməklə bərabər, həm də “uzunmüddətli” pul almaq imkanını nəzərdə tutur. Bu məqsədlə, məsələn, dövlətin zəmanəti ilə xüsusi kredit proqramları çərçivəsində özəl müəssisələrə subsidiyalardan istifadə edilə bilər.

Bununla əlaqədar, özəl şirkətlərin innovativ fəaliyyətinin (elmi-tədqiqat və tətbiqi innovativ araşdırmalar da daxil olmaqla) *müxtəlif səviyyəli büdcələr tərəfindən dəstəklənməsi* dövlətimizin iqtisadi siyasətinin mühüm hissəsi olmalıdır. Lazım gələrsə, yəni elmi-texniki tərəqqinin aşkar qabaqcıl istiqamətlərindən söhbət gedəndə, bu cür dəstək dövlət büdcəsindən və yerli büdcələrdən *birbaşa subsidiyalar* şəklində də təmin edilə bilər. Burada, fikrimizcə, iqtisadi nəzəriyyə baxımından əhəmiyyətli bir sual yaranır. Unutmaq olmaz ki, texnoloji yeniliyin öz xərcini çıxarması - başqa sözlə desək, innovasiyaya investisiya qoyuluşunun, habelə hər hansı digər investisiya qoyuluşunun öz xərcini çıxarması istehsalın miqyası ilə

birbaşa əlaqəlidir. Tətbiq olunan yeniliklərin miqyası hesabına, *əvvəlcə*, xərclərə açıq-aşkar qənaət olunur və *ikincisi*, investor tərəfindən çəkilməmiş xərclərin səmərəsi ən qısa müddətdə təmin edilir.

Aşkardır ki, burada: birincisi, kifayət qədər xüsusi vəsaitləri olan və ikincisi, innovasiyaya investisiya qoyuluşu ilə bağlı xərclərin daha qısa müddətdə çıxarılmasını təmin edə bilən iri şirkətlərin obyektiv üstünlükləri var. Bu baxımdan, kiçik və orta biznes şirkətlərinin məqsədli şəkildə dəstəklənməsi vacibdir, çünki onların öz vəsaitlərini sərmayə qoymaq və sonradan yeni və ən yeni texnologiyalar əsasında istehsalı genişləndirmək və müvafiq olaraq, investisiya xərclərinin çıxarılmasını təmin etmək imkanları çox məhduddur. Eyni zamanda, sosial layihələrə, xüsusən də uzunmüddətli əsasda investisiya qoyan özəl şirkətlər üçün eyni məqsədli kredit və maliyyə dəstəyi müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Yenidən ölkəmizin iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşlarının quruluşuna baxaq. İnvestisiyaların ümumi həcmində inşaat sektoruna ayrılan investisiya vəsaitlərinin payının artması diqqəti cəlb edir. Bu pay (cari qiymətlərlə) 2022-ci ildəki 19,7 faizdən artaraq 2023-cü ildə 22,2 faizə çatıb. 2024-cü ilin yekunlarına görə bu rəqəm 24,6 faizə yüksəlmişdir [3, s.328; 4, s.494]. Aydınır ki, bu, respublikamızın işğaldan azad edilmiş ərazilərində tikinti işlərinin həcmının artması ilə bağlıdır. Yadda saxlamaq lazımdır ki, iqtisadi fəaliyyətin bir sahəsi olan inşaat istehsal obyektlərinin ucaldılmasını, ən müasir infrastruktur obyektlərinin yaradılmasını, ən müasir mənzil komplekslərinin və ən müasir tələblərə cavab verən digər sosial müəssisələrin inşasını təmin edən sahədir. Aydınır ki, istehsal (müasir istehsal qurğuları, modernləşdirilmiş maşın parkı və s.) ilə yanaşı, logistika infrastrukturunu da daxil olmaqla obyektlər yaratmaq sahəsində geniş miqyaslı işlər görülməlidir. Beləliklə, tikinti sənayesinin inkişafı davamlı ümumi iqtisadi artımın təmin edilməsi məqsədlərinə tam cavab verir.

Öz növbəsində, güman etmək olar ki, inşaat sahəsinə investisiya qoyuluşunun daha da genişləndirilməsi Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının ərazilərinin sosial-iqtisadi baxımdan dirçəldilməsi siyasətinin davam etdirilməsindən asılıdır. Aşağıda bu məsələ daha ətraflı şərh ediləcək.

Eyni zamanda, bütün cəmiyyətin modernləşdirilməsinin ən mühüm şərtlərindən biri olan iqtisadi modernləşmə, yalnız sənaye istehsalının bazisində və strukturunda keyfiyyət dəyişikliklərindən ibarət deyil. Məsələn, *kommunal infrastrukturun* modernləşdirilməsi ümumi iqtisadi modernləşmənin ən mühüm tərkib hissəsidir. Onun vəziyyəti çox böyük sosial əhəmiyyət kəsb edir. Buna görə də, onun

modernləşdirilməsi, yeni obyektlər tikilməsi məsələləri bütövlükdə müasir insanın həyat şəraitini dəyişdirmək probleminin həlli ilə birbaşa bağlıdır.

İqtisadi artımın ən mühüm şərti kimi, sosial inkişafın təmin edilməsində dövlət xərclərinin rolu məsələsinə qayıdaraq, sosial sahənin ən vacib sektorlarında dövlət büdcəsi xərcləri ilə bağlı rəsmi statistikaya müraciət edək. Belə ki, *postkovid* dövründə *sosial müdafiə* üçün dövlət büdcəsindən çəkilən xərclər, müvafiq surətdə, 2021-ci ildəki 3,2 milyard manatdan 2022-ci ildə 3,5 milyard manata, 2023-cü ilin yekunlarına görə isə 4,3 milyard manata qədər artmışdır. Gördüyümüz kimi, 3 il ərzində sosial müdafiə üçün büdcə xərcləri mütləq rəqəmlərlə 1,35 dəfə artıb, bu isə əhəmiyyətli artım kimi xarakterizə edilə bilər. Eyni zamanda, 2024-cü ildə cüzi də olsa, yenə də sosial müdafiə məqsədləri üçün xərclərin endirilməsi baş verib - 4,2 milyard manata qədər [4, s.363].

Göstərilən 4 illik dövrdə *təhsil* üçün büdcə ayırmaları, müvafiq olaraq 2021-ci ildə 3,1 milyard manat, 2022-ci ildə 3,7 milyard manat, 2023-cü ildə 4,1 milyard manat və 2024-cü ildə isə 1,42 dəfə artaraq 4,4 milyard manat olub. Nəhayət, *səhiyyə* sahəsinə dövlət büdcəsindən ayrılan xərclər 2021-ci ildə 1,4 milyard manat təşkil edib, 2022-ci ilin yekunlarına görə təxminən eyni səviyyədə qalıb, 2023-cü ildə artaraq 1,7 milyard manata və 2024-cü ildə isə yenə də artaraq 1,8 milyard manata çatıb. Gördüyümüz kimi, 4 il ərzində bu xərclər təxminən 1,3 dəfə artıb. [3, s.362; 4, s.363].

Eyni zamanda, dövlət büdcəsi xərclərinin ümumi həcmində sahəvi sosial xərclərin müvafiq payları göstəricisinə diqqət yetirmək lazımdır, çünki bu, bir çox cəhətdən dövlətin maliyyə və büdcə siyasətinin *sosial yönümlülük* dərəcəsini əks etdirir. Beləliklə, dövlət büdcəsi xərclərinin ümumi həcmində təhsil sahəsi üçün ayrılan xərclərin payı, müvafiq olaraq, 2021-ci ildə 11,3 faizə, 2022-ci ildə 11,1 faizə, 2023-cü - 11,2 faizə, 2024-cü ilin yekunlarına görə isə 11,7 faizə bərabər olub. Gördüyümüz kimi, payların nisbəti təxminən eyni səviyyədə qalır, buna görə də, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, təhsil üçün ayırmaların kəmiyyət baxımından əhəmiyyətli dərəcədə artmasına baxmayaraq, dövlətin büdcə fəaliyyətinin ümumi həcmində bu ən vacib sahənin əhəmiyyətində *keyfiyyət artımı* olmayıb.

Sosial sahənin qeyd etdiyimiz digər vacib sektorlarında da oxşar mənzərə yaranıb. Belə ki, dövlət büdcəsi xərclərinin ümumi həcmində səhiyyə sahəsi üçün ayrılan xərclərin payı azalıb: müvafiq göstəricilər 2021-ci ildə 5,1 faizə, 2022-ci ildə 4,3 faizə, 2023-cü ildə 4,7 faizə və 2024 ilin yekunlarına görə isə təqribən 4,8 faizə bərabər olub. Sosial müdafiə xərcləri sahəsində bir qədər yaxşı vəziyyət yaranıb: bu

xərclərin payı, müvafiq surətdə, 2021-ci ildə 11,7 faiz olub, 2022-ci ilin yekunlarına görə 10,9 faizə enib, 2024-cü ildə isə yenidən artaraq 11,7 faizə çatıb.

Belə bir ümumi nəticə çıxarmaq olar ki, aparıcı sosial sektorların cəmiyyətimizin gələcək inkişafı naminə ümumi iqtisadi baxımdan, o cümlədən maliyyə baxımından *həqiqətən* prioritet sahələrə çevrilməsi üçün dövlət tərəfindən daha məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Nümunə kimi, bizə daha yaxın olan təhsil sahəsinə müraciət edək. Təhsil sistemini, o cümlədən, əlbəttə, ali təhsil sistemini daha da təkmilləşdirmək lazımdır, çünki bu sahənin potensialını milli sosial-iqtisadi inkişaf üçün strateji resurs hesab etmək olar. Bu sahədə ən perspektivli ixtisasların prioritet inkişafına yönəlmiş, hərtərəfli düşünülmüş investisiya siyasəti yüksəkixtisaslı dünya səviyyəli mütəxəssislər korpusunun formalaşmasına şərait yaratmaqla bərabər, həm də ölkə iqtisadiyyatının uzunmüddətli davamlılığını təmin edir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, bazar təsərrüfat sistemi şəraitində əmək bazarı da, öz növbəsində tamamilə haqlı olaraq, işçilər barəsində *bu günün* reallıqlarına əsaslanaraq, yəni sahibkarların *bugünkü* ehtiyaclarına uyğun tələblər irəli sürür. Müvafiq olaraq, abituriyentlər - gələcək mütəxəssislər - təhsil sahəsində öz seçimlərini formalaşdırarkən biznesin cari maraqlarını nəzərə alırlar, çünki onların gələcək maaşları və karyerada irəliləmə imkanları bu maraqlardan asılı olacaq. Beləliklə, təhsil prioritetləri sahəsində bütövlükdə milli iqtisadiyyatın uzunmüddətli maraqları ilə milli biznesin cari maraqları arasında *obyektiv* ziddiyyət yarana bilər və bu, nəzərə alınmalıdır.

Belə bir vəziyyətdə, təhsilin təşkili sahəsində dövlətin həyata keçirdiyi siyasətin əsas vəzifələrindən biri də dövlət və ictimai maraqlar baxımından prioritet hesab olunan kadr hazırlığı sahələrinə dövlət dəstəyi üçün yaxşı işləyən bir sistem yaratmaqdan ibarətdir. Məsələn, dövlət nəinki *təhsil kreditləşməsinə* dəstəkləmək şərtlərini, məbləğini və qaydasını, habelə dövlət dəstəyi üçün təlim sahələrinin konkret siyahısını və istiqamətlərini müəyyənləşdirə bilər, o həm də bunu etməyə borcludur.

İqtisadi inkişafın sosial tərkib hissəsinin təkmilləşdirilməsindən söhbət gedəndə bir məqama diqqət yetirməliyik ki, işsizliyin azalması davamlı tendensiyaya çevrilib, bu isə milli iqtisadiyyatımızda məşğulluğun təmin edilməsi imkanlarının artmasını göstərir. Bildiyimiz kimi, bu, həm cəmiyyətin ümumi iqtisadi vəziyyətinin, həm də - və ən əsası, cəmiyyətin sosial vəziyyətinin ümumi qəbul edilmiş göstəricisidir. Belə ki, rəsmi statistikaya görə, 2020-ci ildən 2023-cü ilə qədər olan müddətdə (2023-cü il də daxil olmaqla) respublikamızda işsizlərin ümumi sayı ardıcıl olaraq azalıb: bu göstərici 2020-

ci ildə 368,7 min nəfərə, 2021-ci ildə 310,5 min nəfərə, 2022-ci ildə 293.3 min nəfərə və 2023-cü ildə 286,4 min nəfərə bərabər olub. 2024-cü ilin yekunlarına görə ölkəmizdə işsizlərin sayı 282,3 min nəfərə qədər azalıb [3, s.418; 4, s.79].

Beləliklə, 2020-2023-cü illərdə respublikamızda işsizlərin ümumi sayı 1,3 dəfə azalıb. Bu, şübhəsiz ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının daha da artması üçün, o cümlədən insan potensialının yaxşılaşdırılması üçün imkanların genişləndirilməsi baxımından böyük potensialın mövcud olduğunu təsdiqləyir, çünki insanın daimi işinin olması bu imkanlara birbaşa təsir göstərir.

Bir daha vurğulayırıq ki, davamlı inkişaf dedikdə, yalnız yeni müasir müəssisələrin inşası, habelə təkcə infrastrukturun yaxşılaşdırılması deyil, həm də ölkəmizdə əldə olunan bütün əsas sosial standartların Azərbaycan dövlətinin bütün ərazisində qeyd-şərtsiz yayılması nəzərdə tutulur. Bu, ölkəmizin müharibə və uzun illər davam etmiş işğal nəticəsində dağıdılmış ərazilərinin bərpa olunması prosesinə birbaşa aiddir.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur bölgələrinin sosial inkişafı və respublikanın vahid iqtisadi məkanına reinteqrasiyasının prioritet istiqamətləri

Vahid suveren dövlətdə, regionları qarşılıqlı əlaqələrlə birləşdirən daxili *region-lararası sistem* təkmilləşdirilmədən sosial-iqtisadi xarakterli heç bir proses baş verə bilməz. Bu regionlararası qarşılıqlı əlaqə prosesi milli iqtisadiyyatın ümumi inkişafı prosesindən əsla təcrid oluna bilməz, əksinə, məhz bu proseslərin vəhdəti dövlət quruluşunun cari sabitliyini, eləcə də perspektivdə davamlı inkişaf üçün zəruri şəraiti təmin edir.

Buna görə hər hansı bir ərazinin vahid milli məkandan ayrılması nəticəsində və ya başqa obyektiv səbəblər üzündən regionlararası iqtisadi və sosial əlaqələrin hər hansı şəkildə kəsilməsi həm o ərazinin özünün vəziyyətinə, həm də bütün dövlətin vahid təsərrüfat orqanizmi kimi cari vəziyyətinə və sosial-iqtisadi inkişaf perspektivlərinə birbaşa təsir göstərir.

Digər tərəfdən, elmi-texnoloji tərəqqi və məhsuldar qüvvələrin təkmilləşdirilməsi prosesində təbii olaraq dəyişikliklərə məruz qalan istənilən regionun iqtisadiyyatının bütün strukturu da vahid iqtisadi məkan daxilində onun sosial-iqtisadi inkişafının məqsəd və vəzifələri ilə uzlaşmasını bir sıra iqtisadçılar qeyd edirlər [7, c.13-14].

Bu baxımdan, həm Qarabağ və Şərqi Zəngəzur bölgələrinin Azərbaycan dövlətinin vahid iqtisadi məkanına ümumi iqtisadi reinteqrasiyası, həm də bu bölgələrin ərazisindəki bütün sosial standartların və yaşayış şəraitinin qeyd-şərtsiz bərpası ölkəmizin və xalqımızın ən vacib *ümummilli vəzifəsidir*.

Eyni zamanda, bu məsələnin prioritetli vəzifə olmasından danışarkən prinsipial əhəmiyyətli bir məqamı vurğulamaq lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının ümumi məkanında əldə edilmiş sosial standartların Qarabağ və Şərqi Zəngəzur ərazisinə şamil edilməsi bütövlükdə ölkədə sosial tərəqqinin hər hansı şəkildə yavaşdırılması demək deyil. Əksinə, işğaldan azad edilmiş bu iki iqtisadi rayonun reinteqrasiyası Azərbaycanın bütün ərazisində sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi üçün *ümumi stimül* rolunu oynamalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərinin yüksək iqtisadi potensiala malik olması ölkənin gələcək inkişafına böyük töhfə verə bilər [1, s.80-83].

Biz hələlik, məsələn, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur ərazilərində sənaye istehsalının bərpası tendensiyası yaranması barədə danışa bilmərik, çünki hər iki iqtisadi rayonda sənaye məhsulları istehsalında yalnız 2022-ci ildən sonra artım olub. O vaxta qədər, 2022-ci ilin yekunlarına görə, Qarabağ iqtisadi rayonunda sənaye məhsulları istehsalı 4,1 faiz, Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunda isə 46,5 faiz azalıb. Və yalnız 2023-cü ildə Qarabağda sənaye məhsulları istehsalı 16,3 faiz, Şərqi Zəngəzurdə isə 10,8 faiz artıb. 2024-cü ilin yekunlarına görə, hər iki iqtisadi rayonda sənaye artımı davam edib; eyni zamanda, Qarabağda onun tempi 6,1 faizə enib, Şərqi Zəngəzurdə isə təsirli 31,7 faizi göstərərək [3, s.435; 4, s.429, 431].

Eyni zamanda bu qənaətə gəlmək olar ki, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında başlanmış bərpa prosesi bu ərazilərdə məşğulluğun təmin edilməsinə və müvafiq surətdə, işsizliyin azaldılmasına birbaşa təsir göstərir. Rəsmi statistikaya görə, bu ərazilərdə işsizlərin sayının azalması, ümumiyyətlə, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, işsizliyin ümummillə miqyasda azaldılması tendensiyasına uyğundur. Belə ki, 2020 - 2023-cü illərdə Qarabağda işsizlərin sayı ardıcıl olaraq 29,2 min nəfərdən 22,9 min nəfərə düşüb və ya demək olar ki, 1,3 dəfə azalıb. Eyni zamanda, 2024-cü ilin yekunlarına görə, rayonda işsizlərin sayı yenidən artaraq 25,3 min nəfərə çatıb. Şərqi Zəngəzurdə 2020 - 2023-cü illərdə işsizlik 13,6 min nəfərdən 10,9 min nəfərə qədər və ya 1,25 dəfə azalıb. 2024-cü ilin yekunlarına görə, işsizlərin sayı azaldı, lakin çox az - 10,8 min nəfərə qədər [3, s.103; 4, s.99; 5, s.101].

Bu halda prinsipial əhəmiyyətli bir qeyd etmək lazımdır ki, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur rayonlarının dirçəldilməsi təkcə istehsal və kənd təsərrüfatı potensialının bərpasını, təkcə yeni iş yerləri yaradılmasını deyil, həm də insanların yaşadığı və işlədiyi bütün *sosial mühitin* inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutur. Məsələn, tarixi və memarlıq komplekslərinin (məsələn, Ağdamdakı “*İmarət*” kompleksi) və digər mədəni obyektlərin bərpasına xüsusi əhəmiyyət verilir.

Bununla əlaqədar, ayrıca qeyd edilməlidir ki, iqtisadi fəaliyyətin bir sahəsi olan *turizm* də mühüm rol oynaya bilər. Ümumiyyətlə, bu gün turizm bütün dünyada sosial-iqtisadi inkişafın mühüm amilidir və turizm sferası bütün müasir dünya iqtisadiyyatının ən sürətlə inkişaf edən sektorlarından biridir. Məsələn, Davos *Dünya İqtisadi Forumunun* ekspertlərinin fikrincə, yaxın 10 ildə turizm sektorunun global ÜDM-ə verdiyi töhfələr ən azı 11 faizə və ya dəyər ifadəsində təxminən 16 trilyon dollara çata bilər.

İqtisadiyyatın bu sahəsinin ən mühüm xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, turizmin təşkili ilə bağlı fəaliyyət xalis maliyyə gəlirləri gətirməkdən əlavə, xalqlar arasında qarşılıqlı anlaşmanın möhkəmləndirilməsi üçün çox böyük potensiala malikdir, bu isə indiki geosiyasi vəziyyətdə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Beləliklə, bununla da turizm yalnız konkret ərazinin və bütövlükdə müəyyən bir ölkənin ümumi iqtisadi inkişafına deyil, həm bir ölkə daxilində xalqlar arasında, həm də müxtəlif dövlətlərin xalqları arasında qarşılıqlı anlaşmanın möhkəmləndirilməsinə kömək edir.

İqtisadi ədəbiyyatda bu baxımdan haqlı olaraq vurğulanır ki, "üçüncü minilliyin əvvəlində turizm beynəlxalq və milli iqtisadi sistemlərə təsir edən geniş yayılmış sosial-iqtisadi və siyasi fenomenə çevrilmişdir (vurğu əlavə olunub – A.Q.)" [6, c.4]. Yuxarıda deyilənlərə prinsipial əhəmiyyətli bir əlavə etməyə ehtiyac var: turizm sənayesi o halda davamlı inkişaf edir ki, həm ölkəyə gələn qonaqların, həm də yerli sakinlərin maraqları və tələbatı tam nəzərə alınsın.

Bu məqam turizmin mühüm sosial rolunun daha bir cəhətini əks etdirir: turizm həm regionların və ayrı-ayrı ərazilərin maliyyə və iqtisadi baxımdan ümumi inkişafına, insanlar arasında ünsiyyətə, həm də müəyyən ərazidə yaşayan xalqın mədəni və tarixi ənənələrini dəstəkləməyə və daha vacibi - həmin xalqın tarixi yaddaşının qorunub saxlanmasına şərait yaradır.

Turizmin asudə vaxt fəaliyyətində və beləliklə, insan sağlamlığının yaxşılaşdırılmasındakı mühüm sosial roluna gəldikdə, qeyd edirik ki, müasir iqtisadçılar məcazi mənada insanın asudə vaxtının keyfiyyəti ilə onun işinin keyfiyyəti arasında birbaşa qarşılıqlı təsirə xüsusi diqqət yetirirlər. Məsələn, tanınmış rusiyalı iqtisadçı A.A.Auzan vurğulayır ki, ümumiyyətlə, insanın işi və asudə vaxtı həmişə əl-ələ verir [5, c.34].

Azərbaycan turizm sənayesinin hərtərəfli inkişafı üçün bütün obyektiv imkanlara malikdir. Ölkəmiz çox zəngin təbii-coğrafi şəraiti ilə, bir tərəfdən Xəzər dənizinin, digər tərəfdən Qafqaz sıra dağlarının güclü təsiri ilə formalaşan bənzərsiz iqlimi ilə fərqlənir. Bütün bunlar həm daxili turizmin inkişafına, həm də xaricdən gələn qonaqların sayının artmasına imkan verir. Turist axınının artması ölkənin ümumi

iqtisadi inkişafına sanballı töhfə verə bilər, həm də dağlıq rayonlar, o cümlədən Qarabağ və Şərqi Zəngəzur qonaq qəbul etmək üçün kifayət qədər - sahil sahələrinin potensialından heç də az olmayan potensiala malikdir.

Öz növbəsində, turizm potensialını həyata keçirmək üçün ölkəmizə gələn qonaqların burada olduğu müddətdə onların qalmasına şərait yaratmaq və bu şəraiti daim yaxşılaşdırmaq lazımdır. Hazırda bütövlükdə ölkəmizdə turizm infrastrukturunun genişlənməsini qeyd edə bilərik. Əvvələ, otellərin və mehmanxana tipli müəssisələrin ümumi sayında xeyli artım var. Bu göstərici 2020-ci ildə 684-ə, 2021-ci ildə 712-yə, 2022-ci ildə 757-yə bərabər olub, 2023-cü ilin yekunlarına görə isə 809-a qədər artıb. 2024-cü ilin nəticələrinə görə bu cür müəssisələrin sayı 859-a yüksəlmişdir [4, s.261].

Müvafiq surətdə, müxtəlif kateqoriyalı otellərdə, motellərdə, turizm bazalarında və s. çarpayı yerlərinin sayı ardıcıl olaraq artıb. Bu göstərici 2020-ci ildə 50,7 minə, 2021-ci ildə 53,05 minə, 2022-ci ildə 56,6 minə, 2023-cü ildə 59,4 minə və 2024-cü ildə 67,4 minə bərabər olub. Eyni zamanda, turist infrastruktur obyektlərində gecələyən turistlərin sayı da əhəmiyyətli dərəcədə artıb. Bu göstərici 2020-ci ildə 1,0 milyona, 2021-ci ildə 1,8 milyona, 2022-ci ildə 2,6 milyona və 2023-cü ildə 3,4 milyona bərabər olub. 2024-cü ildə bu rəqəm artaraq 4,3 milyona çatmışdır [3, s.265; 4, s.261]. Gördüyümüz kimi, turist infrastruktur obyektlərinin faktiki istifadəsində yüksək artım dinamikası bütün *postkovid* dövrü ərzində davam edir. Fikrimizcə, bir neçə il ərzində bu qədər artım, Azərbaycanın turizm sənayesinin gələcək inkişafı üçün yaxşı perspektivlər olduğunu göstərir.

Bu baxımdan, Qarabağ iqtisadi rayonunda turizm fəaliyyətinin dinamikası diqqəti cəlb edir. Bu baxımdan Qarabağ iqtisadi rayonu ərazisində turizm fəallığının dinamikası nümunəvidir. Belə ki, rayonda otel çarpayı yerlərinin sayı 2023-cü ildə 742-dən 2024-cü ildə 3,3 minə qədər artıb, turist gecələmələrinin sayı isə 2022-ci ildə 33,5 mindən 2023-cü ildə 46,1 minə, 2024-cü ilin yekunlarına görə isə 65,5 minə qədər və ya 1,96 dəfə, yəni demək olar ki, iki dəfə artıb ki, bu da ölkəmizin tərkibinə qaytarılmış torpaqların həmvətənləri arasında artan populyarlığını göstərir [4, s.262].

Yadda saxlamaq lazımdır ki, iqtisadi fəaliyyətin bir sahəsi olan turizmin malik olduğu güclü *sinergetik komponent* əlaqəli sahələrdə iqtisadi fəallığı stimullaşdırır. Məsələn, birbaşa məqsədi qonaqları qəbul etməkdən ibarət olan turizm obyektlərinin inşası həmin ərazinin ümumi iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayan zəruri logistika mərkəzlərinin inşası ilə sıx bağlıdır.

Nəhayət, regional iqtisadi və ictimai-siyasi əməkdaşlığın daha da möhkəmləndirilməsi və genişləndirilməsi işğaldan azad edilmiş ərazilərin reinteqrasiyasına kömək edir. 2025-ci il iyulun əvvəlində məhz Qarabağ rayonunun ərazisində, Xankəndidə Cənubi Qafqaz, Ön Asiya və Mərkəzi Asiya dövlətlərinin 10 liderinin iştirakı ilə keçirilən *İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının* (ECO) 17-ci sammiti bunu bir daha təsdiqlədi. Sammitdə ticarət və iqtisadi əlaqələrin inkişafından, nəqliyyat və iqtisadi əlaqələrin möhkəmləndirilməsindən başlamış regional və qlobal təhdidlərə birgə reaksiyaya qədər çox geniş əhatəli məsələlər müzakirə edildi.

ECO liderlərinin görüşündə qaldırılan vacib bir məsələ bu təşkilata daxil olan dövlətlərin davamlı inkişafının təmin edilməsi və bu cür inkişafa töhfə verən regional əməkdaşlığı genişləndirmək tədbirləri ilə bağlı idi. Bu baxımdan, budəfəki sammitin *“Davamlı regional iqtisadi əməkdaşlıq: çətinliklərin imkanlara çevrilməsi”* devizi rəmzi mənə daşıyır.

Bu imkanlardan biri də dünyada ən iri təbii qaz yataqlarından biri olan Türkmənistandakı təbii qaz yataqlarının Azərbaycan, Türkiyə və daha sonra Avropa Birliyi ölkələri ilə birləşdirilməsi üçün nəzərdə tutulan beynəlxalq *Transxəzər qaz kəməri* layihəsinin icrasıdır. Əgər belə bir layihə uğurla həyata keçirilərsə, Azərbaycanın Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonları nəqliyyat və logistika əraziləri kimi həqiqətən qlobal əhəmiyyət kəsb edəcək.

2025-ci il avqustun əvvəlində Azərbaycan və Ermənistan arasında *Sülh Bəyannaməsinin* imzalanması, xüsusən də *Zəngəzur nəqliyyat dəhlizinin* formalaşması gedişində Cənubi Qafqazda sülh prosesinin daha da inkişafı təkcə beynəlxalq ticarət axınlarının yolunda coğrafi maneələrin aradan qaldırılması demək deyil. Bütün bunlar Azərbaycan iqtisadiyyatının daha çox sabitləşməsinə, o cümlədən işğaldan azad edilmiş bölgələrin iqtisadi yüksəlişinə və hərtərəfli sosial inkişafı imkanlarının yaxşılaşdırılmasına töhfə verəcəkdir.

Nəticə

Beynəlxalq gərginliyin artması və rəqabətin kəskinləşməsi şəraitində Azərbaycan Respublikasının uğurlu və eyni zamanda davamlı iqtisadi inkişafı məhsuldar qüvvələrin hərtərəfli təkmilləşdirilməsi yolu ilə təmin edilə bilər ki, bunun da əsasını məhz insan potensialı təşkil edir. Bu o deməkdir ki, müasir şəraitdə insanların həyatının səviyyəsini və ümumi keyfiyyətini artırmadan, səhiyyə, təhsil və sosial müdafiə sistemlərini daim inkişaf etdirmədən elmi-texniki inkişafda hər hansı sıçrayışlar davamlı artımı təmin edə bilməz.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur rayonlarının iqtisadi və sosial reinteqrasiyası tədbirləri bu cür davamlılığı artırmağın mühüm amili ola bilər. Belə tədbirlər Azərbaycan Respublikasının daxili iqtisadi birliyini möhkəmləndirməyə kömək etməklə bərabər, ən mühüm ixrac marşrutlarını şaxələndirməyə imkan verir və beləliklə, bütün iqtisadiyyatımız üçün böyük perspektivlər açılır.

Ədəbiyyat

1. Babayev Ə.P. Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş ərazilərinin iqtisadi potensialı: prioritetlər və gözləntilər. // Qarabağda yeni iqtisadiyyat quruculuğu: Ağdamdan inkişaf impulsları. "I Beynəlxalq elmi-praktik konfrans"ın materialları Ağdam-Bakı-16-17 sentyabr 2021-ci il.S.80-83
2. Azərbaycanın statistik göstiriciləri. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. - Bakı, 2021.S.40
3. Azərbaycanın statistik göstiriciləri. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. - Bakı, 2024.S.25; 40; 103; 105; 265; 266; 328; 362; 418; 419; 435
4. Azərbaycanın statistik göstiriciləri. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi.- Bakı, 2025.S.25; 39; 79; 99; 101; 261; 262; 363; 414; 415; 429; 431; 492; 494; 495
5. Аузан А.А. Культурные коды экономики: Как ценности влияют на конкуренцию, демократию и благосостояние народа. – М.: Изд-во АСТ. – 2025. – С. 34
6. Кормишова А.В. Современный туризм. Особенности управления и развития. – М.: Русаайнс. – 2020. – С.4
7. С.В.Кузнецов,Ю.В.Якишин.Методологический подход к оцениванию качества структуры экономики региона. // Экономическое возрождение России.–2020. - № 3 (65).– С.13-14

AN EMPIRICAL ASSESSMENT OF THE PERMANENT INCOME HYPOTHESIS IN AZERBAIJAN'S RESOURCE-RICH ECONOMY (2005–2024)

Daxil olub: 11 aprel 2026-cı il
Qəbul olunub: 17 iyun 2026-cı il

Received: 11 April 2026
Accepted: 17 June 2026

Lala Valiyeva
PhD student, Baku State University
valiyevalala88@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3999-0497>

DOI: <https://doi.org/10.30546/UNEC.SR.2026.02.408>

Abstract

This study empirically investigates the validity of the Permanent Income Hypothesis (PIH) and the Keynesian Consumption Paradigm in Azerbaijan's resource-rich economy for the period 2005–2024. Utilizing a Robust OLS regression framework, the research examines the structural dependence of private consumption on volatile oil revenues and household savings. It addresses a critical gap in macroeconomic literature by analyzing how transitory oil wealth shocks are moderated by precautionary saving motives in a post-Soviet context.

Empirical findings reveal a significant “wealth stabilization effect,” suggesting that household savings act as a critical buffer against external income shocks. Specifically, the estimated elasticity for oil revenues ($\beta_1 = 0.285$) and bank deposits ($\beta_2 = 0.512$) indicates that Azerbaijani households maintain relatively stable consumption patterns despite commodity price volatility. This lower marginal propensity to consume out of transitory oil wealth provides strong theoretical support for Friedman's PIH. The results highlight that in resource-dependent emerging markets, the interplay between financial depth and consumption smoothing is pivotal. These insights offer valuable implications for fiscal and monetary policy, emphasizing financial mechanisms that incentivize long-term savings to maintain macroeconomic equilibrium and sustainable economic prosperity.

Keywords: *private consumption, household savings, oil revenues, macroeconomic equilibrium, resource dependency, OLS Regression.*

AZƏRBAYCANIN RESURLARLA ZƏNGİN İQTİSADİYYATINDA DAİMİ GƏLİR HİPOTEZİNİN EMİRİK QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ (2005–2024)

Lala Valiyeva
doktorant, Bakı Dövlət Universiteti

Xülasə

Bu tədqiqat, 2005–2024-cü illər üzrə resurslarla zəngin Azərbaycan iqtisadiyyatında Daimi Gəlir Hipotezi (PIH) və Keynsçi İstehlak Paradıqmasının effektivliyini empirik şəkildə araşdırır. Robust OLS reqressiya modelindən istifadə edilərək, şəxsi istehlakın dəyişkən neft gəlirlərindən və ev təsərrüfatlarının yığımlarından struktur asılılığı təhlil edilmişdir. Tədqiqat, postsovet resurs asılılığı kontekstində tükənən neft sərvətlərindən yaranan gəlir şoklarının ehtiyat yığım motivləri ilə necə tənzimləndiyini araşdıraraq makroiqtisadi ədəbiyyatdakı boşluğu doldurur.

Empirik nəticələr ev təsərrüfatları yığımlarının xarici gəlir şoklarına qarşı mühüm bufer rolu oynadığını və “sərvət stabilləşdirilməsi effekti”ni ortaya qoyur. Neft gəlirləri ($\beta_1 = 0.285$) və bank əmanətləri ($\beta_2 = 0.512$) üzrə hesablanmış elastiklik əmsalları göstərir ki, əmtəə qiymətlərinin dəyişkənliyinə baxmayaraq, Azərbaycanın ev təsərrüfatları nisbətən sabit istehlak nümunəsi nümayiş etdirir. Keçici neft sərvətindən istehlakın aşağı marjinal meylliliyi Fridmanın PIH nəzəriyyəsini Azərbaycan kontekstində dəstəkləyir. Nəticələr göstərir ki, maliyyə bazarlarının inkişafı və istehlakın hamarlanması makroiqtisadi tarazlığın qorunmasında həlledici rol oynayır. Bu tapıntılar, uzunmüddətli yığımları təşviq edən maliyyə mexanizmlərinin vurğulanması vasitəsilə fiskal və monetar siyasətin əlaqələndirilməsi üçün vacib əhəmiyyət kəsb edir.

Açar sözlər: Daimi Gəlir Hipotezi, istehlak davranışı, neft gəlirləri, ehtiyat qənaət motivi, makroiqtisadi tarazlıq, reqressiya analizi.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И ЭМПИРИЧЕСКИЙ ПЕРЕСМОТР ГИПОТЕЗЫ ПОСТОЯННОГО ДОХОДА: НА ПРИМЕРЕ РЕСУРСНО БОГАТОЙ ЭКОНОМИКЕ АЗЕРБАЙДЖАНА (2005–2024)

Лала Валиева
докторант, Бакинский государственный университет

Резюме

Данное исследование эмпирически проверяет применимость гипотезы постоянного дохода (РІН) и кейнсианской парадигмы потребления в богатой ресурсами экономике Азербайджана за период 2005–2024 гг. С использованием модели регрессии Robust OLS анализируется структурная зависимость частного потребления от волатильных нефтяных доходов и сбережений домохозяйств. Работа восполняет пробел в макроэкономической литературе, исследуя механизмы регулирования шоков нефтяных доходов через мотивы предупредительных сбережений в постсоветском контексте.

Эмпирические результаты выявили значимый «эффект стабилизации богатства», подтверждая, что сбережения выступают критическим буфером против внешних шоков. Рассчитанные коэффициенты эластичности для нефтяных доходов ($\beta_1 = 0.285$) и банковских вкладов ($\beta_2 = 0.512$) указывают на стабильную модель потребления в Азербайджане, несмотря на волатильность цен на сырье. Низкая предельная склонность к потреблению за счет временных нефтяных доходов подтверждает теорию РІН Фридмана. Результаты подчеркивают, что в ресурсозависимых развивающихся рынках взаимодействие между финансовой глубиной и сглаживанием потребления имеет решающее значение. Полученные выводы имеют важное значение для координации фискальной и монетарной политики, акцентируя внимание на необходимости финансовых механизмов, стимулирующих долгосрочные сбережения для поддержания макроэкономического равновесия и устойчивого процветания.

Ключевые слова: гипотеза постоянного дохода, потребительское поведение, нефтяные доходы, мотив предосторожности, экономика Азербайджана, регрессионный анализ.

1. Introduction

Consumption behavior, as one of the fundamental pillars of macroeconomic theory, has been a subject of intense academic debate since the emergence of the Keynesian paradigm. Building on the Absolute Income Hypothesis by John Maynard Keynes [1], which posits a stable psychological law linking current consumption to current disposable income, subsequent theoretical refinements have sought to explain the long-term dynamics of this relationship. Keynesian theory suggests that the marginal propensity to consume (MPC) is higher for current income, a premise that has been central to fiscal policy debates for decades.

In the late 1950s, the Permanent Income Hypothesis (PIH), formulated by Milton Friedman [2], and the Life-Cycle Hypothesis (LCH) by Franco Modigliani [3], shifted the focus from current fluctuations to long-term income expectations. These theories suggested that individuals seek to “smooth” their consumption over their lifetime, looking past transitory shocks to their income. However, in resource-rich transitional economies like Azerbaijan, the volatility of oil revenues poses a unique structural challenge to the validity of these classical paradigms. The interaction between volatile resource rents and stable private consumption creates a complex macroeconomic environment where traditional “smoothing” mechanisms may operate differently due to institutional constraints and market imperfections.

This study empirically re-examines these theoretical foundations for the period 2005–2024, a timeframe characterized by significant commodity price cycles and structural shifts in the Azerbaijani economy. We focus on how volatile resource rents affect the consumption-savings nexus and whether the precautionary saving motive overrides the standard PIH predictions in the face of uncertainty.

The primary novelty of this research lies in its theoretical approach to the “wealth stabilization effect”. While traditional neoclassical theory often views consumption and savings as simple substitutes, our analysis reveals a more complementary and strategic relationship in the Azerbaijani context. By utilizing a Robust OLS regression framework, we demonstrate that household savings do not merely represent deferred consumption but serve as a critical safety cushion—a “precautionary buffer”—that stabilizes macroeconomic equilibrium against external shocks. This paper contributes to the literature by reconciling the PIH with the specificities of an emerging, resource-dependent economy, providing a new theoretical lens to view financial stability and household welfare.

2. Related works

Since the balance between consumption and savings is one of the main conditions for both economic stability and long-term development, research studies covering international and regional experiences, theoretical foundations, and economic solutions in this area have been analyzed.

The interaction between volatile resource rents and stable private consumption creates a complex macroeconomic environment where traditional “smoothing” mechanisms may operate differently due to institutional constraints and market imperfections. As highlighted in recent scholarly discussions within the UNEC Scientific Reviews, the nexus between macroeconomic stability and consumer

behavior is pivotal for transition economies. Recent research emphasizes that in resource-rich nations like Azerbaijan, the volatility of household income and expenditures necessitates a robust institutional framework to safeguard private consumption [4]. Furthermore, studies in the same journal suggest that the dynamics of savings and investment behavior act as strategic buffers in smoothing consumption shocks, thereby validating the core tenets of the Permanent Income Hypothesis in the local context [5].

In the context of Azerbaijan, Hasanli and Ahmadov argue that the integration of robust financial frameworks is essential for stabilizing household spending against external shocks [6]. Our analysis for the period 2005–2024 aligns with this perspective, demonstrating that savings act as a critical “safety cushion”—a mechanism further supported by Muradov [7], who highlight that the diversification of financial instruments is vital for maintaining the chain between oil revenues and private consumption, thereby ensuring long-term macroeconomic equilibrium.

The dominance of oil revenues in the Azerbaijani economy is characterized by signs of the Dutch syndrome and macroeconomic volatility, which directly affects consumption behavior [8].

Huseynov and Ahmadov analyzed the sensitivity of the Azerbaijani manat to oil price fluctuations and emphasized the high sensitivity of the national economy to external shocks. Mikhailov has examined the broader relationship between the energy sector and economic growth in Central Asia [9, 10], while Sabitova and Shaykhibayeva have highlighted the unique structural features of savings and investment in resource-dependent countries [11]. This study builds on these findings, focusing in particular on the micro foundations of macrostability, namely the consumption-savings nexus, within Azerbaijan's unique institutional framework.

The discussion over resource-based development is multifaceted. While Auty warns of the “resource curse” and its potential to hinder long-term growth, Van der Ploeg emphasizes that the ultimate outcome – whether a curse or a blessing – is determined by a nation's institutional capacity to manage income shocks [12, 13]. Empirically, Esfahani argues that the challenge for oil-exporting countries lies in optimizing these incomes to ensure stable consumption trajectories [14].

Mammadli compared sustainable consumption behaviors across generations. Factors that motivated them to sustainable consumption were listed. Based on the responses

received, these factors were environmental concerns, health concerns, and subjective norms. Based on these approaches, a survey was conducted among 1,380 sustainable consumers in 2022 and it was analyzed which of these factors had the greatest impact among generations X, Y, and Z [15].

Nagi Bairamli examined the role of savings in economic development in Azerbaijan, especially the importance of domestic savings for financing the non-oil sector [16]. The possibilities of accumulating and mobilizing savings and their role in the economic development of Azerbaijan were analyzed. The article discussed the current state of national economic growth, which is mainly based on resource components such as crude oil, natural gas and oil products, and emphasized the importance of mobilizing domestic savings for investment for the development of the non-oil sector, since foreign capital is more involved in the production of natural resources such as oil and gas.

The work Carroll examines the theory of consumption and savings, short-term business cycles, and long-term capital stock [17]. It is shown that the presence of uncertainty can significantly change the nature of consumer optimal behavior, both qualitatively and quantitatively. Furthermore, it is shown that the relationship between savings and growth is not static but dynamic: savings rates tend to increase in countries experiencing prolonged periods of growth, while savings rates tend to decrease in countries experiencing sustained economic slowdowns.

Ince provides an empirical analysis of consumption dynamics in the G7 countries. It is shown that the permanent income theory is more successful in explaining the consumption behavior of low-income groups, while the relative income theory is more successful in explaining the consumption behavior of high-income groups. It is emphasized that consumption behavior in both low- and high-income groups differs according to the extent to which individuals' basic needs can be met with their income [18].

IMF describes the theoretical framework and empirical estimates underlying the specification of life-cycle consumption and saving behavior [19]. It also examines the macroeconomic implications of such behavior for closed and small open economies by comparing the neoclassical paradigm, in which agents are characterized as unrelated generations with life-cycle characteristics, with the classical (Ricardian) paradigm, which views agents as dynastic families. The analytical framework that integrates these two alternative views is based on an extended version of Blanchard's overlapping agents model [20]. Changes in

government savings can have a significant impact on the level of national savings and have implications for interest rates and asset accumulation. The model is fitted to actual age earnings profiles to quantify the impact of these life-cycle considerations on real interest rates, the capital stock, and net foreign assets.

Widokarti conducted a systematic literature review to obtain a comprehensive view of the factors that may influence individual savings decisions [21]. This study used 124 articles published by Elsevier between 2012 and 2021. It was found that 15 factors can influence savings decisions, namely: personal wealth, individual needs and dependence, macroeconomic, demographic, financial literacy, expected, psychological and social, profit, inherent commitment, financial service, savings product marketing, job profile, self-preference, financial goals, and geography. The fifteen factors are divided into two groups: internal factors (consisting of 10 factors) and external factors (consisting of 5 factors).

The fundamental relationship between income and consumption has long been a cornerstone of economic theory. While Keynes emphasized the psychological law that consumption increases with income, but not at the same rate, further refinements by Modigliani and Brumberg through the Life Cycle Hypothesis suggested that individuals plan their spending throughout their lifetimes. In resource-dependent contexts, this planning becomes more complicated due to the internal variability of national wealth, as discussed by Corden and Neary in their seminal work on the “spending effect” of Dutch Disease [22].

According to Friedman's permanent income hypothesis (PIH), individuals adjust their consumption based on expected long-term income rather than current income. However, in resource-dependent countries like Azerbaijan, the volatility of oil revenues complicates the perception of “permanent income,” making consumption more sensitive to current income shocks.

In line with recent research by Ahmadov and Woldu, income growth has been found to stimulate consumption spending [23]. Our logarithmic regression model covering the period 2005–2024 shows that savings are the main moderating factor in the Azerbaijani sample, reducing the impact of short-term fluctuations in oil revenues on consumption.

Income is taken as the main determinant in the sources examined. Thus, both in Azerbaijan and in international studies, it is emphasized that consumption and saving are closely related to the level of income. Psychological factors such as

future expectations, confidence, and uncertainty are also noted to have a significant impact on consumption and saving. In addition, the relationship with investment, i.e., saving being a source of investment for long-term economic growth, was a common finding in all studies. As for the consumption-saving balance, it is shown that in developed countries, saving is high, while in developing countries, consumption is dominant.

As we know, oil revenues are the main driving force of the Azerbaijani economy and directly affect the growth rate of GDP (Gross Domestic Product). High oil prices increase budget revenues, expanding state spending and consumption. This accelerates GDP growth in the short term. However, volatility in oil prices changes consumption and saving behavior, putting economic stability at risk. Oil revenues directed to saving stimulate investments and support long-term economic growth. Thus, a balanced distribution of oil revenues between consumption and saving is important for sustainable GDP growth.

The main objective of the study is to compare Azerbaijan's MPC (marginal propensity to consume) and MPS (marginal propensity to save) indicators with those of the G7 or the European Union and show the differences with statistical models. Also, the specific feature of Azerbaijan is to study the impact of oil revenues on consumption and savings, analyze modern challenges in this area, and identify problems and ways to solve them based on scientific-theoretical and practical approaches.

To achieve this goal, the characteristics of consumption and savings in Azerbaijan are determined. For this, indicators such as MPC and MPS are used. Azerbaijan's indicators are given in a comparative manner with developed, G7 and developing countries. The characteristics of oil revenues, their impact on consumption and savings are examined.

3. Materials and methods

The methodological approach of this research, specifically regarding the application of quantitative models in the Azerbaijani context, is informed by recent studies such as Abbasov and Seyidov and Ahmadov [24, 25]. These works emphasize the importance of aligning empirical frameworks with the unique structural characteristics of transition economies. Following these perspectives, the study analyzes data from various sources, where the Keynesian approach

emphasizes increasing consumption, while the Monetarist approach focuses on promoting savings.

Recent empirical studies have paid special attention to this dynamic in the Eurasian space. Hasanov provides extensive evidence on how the symptoms of Dutch Disease are manifested in the Azerbaijani economy, in particular through the expansion of the non-tradable sector driven by oil-financed demand [26]. Similarly, Kalyujnova and Nygaard emphasize that state management of oil reserves in Azerbaijan and Kazakhstan plays a crucial role in shaping domestic consumption stability [27]. Furthermore, Ahmadov and Aslanli argue that the strategic accumulation of assets in the State Oil Fund of Azerbaijan (SOFAZ) plays an important buffer role, mediating the impact of variable oil rents on the national economy and household behavior [28].

The consumption function and the marginal propensity to consume and save (MPC, MPS) are the main tools of this discussion. Using the Panel Data Analysis method, Azerbaijan's indicators are compared with those of other countries, and the structural reasons for the differences between MPC and MPS are explained. The relationship between oil revenues and consumption and savings is studied through an econometric model. The use of these methods provides more accurate information about the current state of savings and consumption in Azerbaijan, and serves to more fully express and scientifically substantiate the problems in this area.

For this purpose, the following hypotheses have been put forward:

- Hypothesis 1 (H1): Transfers from oil revenues to the state budget have a direct positive effect on final consumption expenditures by increasing the nominal incomes of the population.
- Hypothesis 2 (H2): There is a directly proportional (positive) relationship between bank deposits (savings) of the population and consumption expenditures in the Azerbaijani economy.

3.1 The relationship between consumption, savings and income

If we agree with Keynes, the volume of goods and services produced is directly related to the level of total expenditure (or aggregate demand), or rather, the costs incurred for goods and services. The main part of total expenditure consists of consumption, which together with savings is equal to the income remaining after paying taxes. Therefore, this income determines not only consumption, but also savings [29].

The consumption function is the relationship between current disposable income and current consumption. It is intended as a simple description of household behavior,

reflecting the idea of consumption smoothing. More specifically, we often assume that consumption is related to disposable income through the following relationship:

consumption = autonomous consumption + marginal propensity to consume ×
disposable income

$$C = Ca + cYd$$

where Ca is autonomous consumption (autonomous consumption);

Yd is the national income remaining at disposal (income after taxes and transfers);

c is the marginal propensity to consume, MPC $0 < c < 1$.

Autonomous consumption is the minimum level of consumption expenditure on primary consumption goods [30].

As can be seen from the formula of the consumption function, the national income remaining at disposal is decisive for the volume of consumption. Its increase means an increase in factor incomes and an increase in the funds that households can direct to consumption. In other words, an increase in national income leads to an increase in consumption. It is important to note that this increase occurs both due to an increase in the quantity of goods consumed and due to the consumption of higher-quality and, therefore, more expensive goods and services.

If households spent all the funds received on the purchase of goods and services, and firms paid out the income received from the sale of products as factor income, then there would be only an internal circulation of income and expenses. In fact, households spend not all of the income at their disposal, but only a part. The remaining part of the income enters the financial (banking) sector as savings. Firms, in turn, can attract investments from the banking sector.

Savings (S) is the part of the national income remaining at disposal that households do not use for consumption and is an increase in their wealth. The amount of savings is also an indicator of flow, not stock, because it is calculated for a certain period of time (one year). For a more complete study of macroeconomic consumption and savings indicators, it is necessary to use the marginal propensity to consume and save (MPC and MPS).

The marginal propensity to consume (MPC) shows how much consumption will increase if national income increases by one unit. The marginal propensity to save (MPS) shows how much saving will increase if national income increases by one unit.

3.2 Current state of consumption and savings in Azerbaijan

Macroeconomic equilibrium is a balanced state of the economic system as a whole organism, and at the same time, a fundamental problem of macroeconomic analysis. Traditionally, one of the main goals of the economic policy of each state is the creation and maintenance of macroeconomic equilibrium in the national economy. Because an economy in a balanced state ensures more efficient use of resources and, accordingly, maximum satisfaction of public demand.

We have calculated *MPC and MPS* based on the indicators of the State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan to show the current state of consumption and savings in Azerbaijan. When comparing this with the IMF indicators worldwide, we obtain the following results:

Table 1. The propensity to consume (MPC) and the propensity to accumulate (MPS), (as a % of GDP)			
Country group	Marginal propensity to consume (MPC)	Marginal propensity to save (MPS)	Note
Azerbaijan	70-75%	25-30%	Rising oil revenues, devaluation, and volatility increase the propensity to consume, while decreasing the propensity to save
USA	68%	20%	Highly consumption-oriented economy, savings are relatively low
European Union (average)	55-60%	25-30%	A more balanced model, social security systems reduce the consumer burden
Japan	55%	30%	High savings tendency, investment-oriented economic model
Developed countries (G7)	50-60%	25-30%	Due to high income levels, the share of consumption is relatively low and savings is high
Developing countries	65-80%	15-20%	Since income levels are low, consumption is higher and savings opportunities are limited
World average	60%	25%	The overall balance is at an average level worldwide

Source: Author's estimation based on IMF World Economic Outlook (2023), OECD National Accounts Statistics (2024), World Bank Open Data (2024), and the State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan (2024)[31, 32, 33].

As can be seen from the table, in economically developed countries, the level of consumption is lower than in less developed countries, while savings, on the contrary, are higher. Because a high income level increases savings and investment opportunities. The state's social security systems (pension, health, education) reduce people's direct consumption expenses, which creates conditions for an increase in savings.

Our analysis shows that Azerbaijan's indicators are closer to the model of developing countries: the share of consumption is high, and the share of savings is relatively low. This is explained by the level of income and dependence on oil revenues.

In addition, we have examined how oil revenues and savings affect consumption using the Regression Analysis (OLS) method. The Coefficient of Determination (R^2), F-test, and p-value indicators for each variable were used to test the statistical significance of the model.

The relationship between oil revenues and private consumption in Azerbaijan should be analyzed within the broader theoretical framework of Dutch Disease. According to this economic phenomenon, excessive dependence on natural resource exports often leads to a “spending effect”, where massive inflows of foreign currency inflate domestic demand and change consumption patterns. In the context of the Azerbaijani economy, the volatility of oil rental prices poses a serious risk to macroeconomic stability. This study suggests that household savings do not simply represent deferred consumption, but also play an important “cushion” against the symptoms of Dutch Disease. Examining the period 2005-2024, this study examines whether the income effect generated by oil-financed budget transfers leads to sustained consumption growth or reflects a temporary resource-driven expansion that requires higher precautionary savings.

The study used a multivariate linear regression model to quantitatively assess the impact of oil revenues and savings on consumption expenditures. All variables were transformed into logarithmic form to smooth out sharp fluctuations observed in the time series and interpret the results as elasticity indicators. The adequacy of the model was tested using R^2 (coefficient of determination), F -statistics, and p -value indicators. In order to empirically test the symptoms of Dutch disease in the household sector of Azerbaijan, this model estimates the elasticity of final consumption relative to oil-financed budget transfers.

3.3 Hypothesis Testing

The study tests two main hypotheses:

1. H1: The increase in oil revenues has a positive effect on the consumption expenditures of the population ($\beta_1 > 0$).
2. H2: There is a positive correlation between the savings of the population and consumption expenditures ($\beta_2 > 0$).

To test the statistical significance of the model, the Coefficient of Determination (R²), F-test and p-value indicators for each variable were used.

3.4 Database and Variables

The analysis was based on annual official statistical data covering the years 2005–2024. The data were obtained from the reports of the State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, the Central Bank of the Republic of Azerbaijan and the State Oil Fund of the Republic of Azerbaijan (SOFAZ) [34, 35, 36].

The variables included in the model are as follows:

- Dependent variable (Y): Final consumption expenditure of the population (households) (million AZN).
- Independent variable (X₁): Oil revenues - transfers from SOFAZ to the state budget (million AZN).
- Independent variable (X₂): Deposits of the population (individuals) in banks (million AZN)

3.5 Econometric Model

To test the empirical validity of the Permanent Income Hypothesis (PIH) in the context of Azerbaijan, we specify a double-logarithmic consumption function. This functional form allows us to interpret the coefficients as constant elasticities, which is essential for determining the marginal propensity to consume (MPC).

In accordance with the rigorous econometric standards set by Gujarati and Wooldridge, this study used the Robust Ordinary Least Squares (OLS) with diagnostic testing to measure the dependence between variables and the robust elasticity of the consumption-savings relationship [37, 38]. Additionally, the fundamental principles of econometric modeling in the local context were guided by Hasanli [39]. In order to smooth out the sharp growth rates observed in the time series and to be able to interpret the coefficients as “elasticities” (percentage effects), all variables were taken to natural logarithmic form. The study model is expressed by the following equation:

$$\ln(Y_t) = \beta_0 + \beta_1 \ln(X_{1t}) + \beta_2 \ln(X_{2t}) + \varepsilon_t,$$

where:

- $\ln(Y_t)$ – logarithm of consumption expenditure in time period t ;
- $\ln(X1_t)$ – logarithm of oil revenues in time period t ;
- $\ln(X2_t)$ – logarithm of savings in time period t ;
- β_0 – Intercept;
- β_1, β_2 – Elasticity coefficients for independent variables;
- ε_t – Error term of the model.

I would like to note that the Ordinary Least Squares Method (OLS) was applied to measure the degree of dependence between variables and the percentage effect (elasticity) of one factor on another. The logarithmic OLS regression analysis yields robust statistical evidence regarding the determinants of household consumption in Azerbaijan from 2005 to 2024.

To ensure the reliability of the time-series data, standard diagnostic tests, including the *Augmented Dickey-Fuller (ADF)* for stationarity and the Durbin-Watson for autocorrelation, were conducted.

All econometric estimations, including time-series diagnostics, Augmented Dickey-Fuller (ADF) stationarity tests, and the robust ordinary least squares framework, were executed using the *EViews 12* software package.

4. Empirical Results

Table 2. Descriptive Statistics of the Model Variables (2005–2024)

Statistic	$\ln(\text{Consumption})$	$\ln(\text{Oil Revenues})$	$\ln(\text{Savings})$
Mean	9.542	8.814	8.325
Maximum	10.421	9.612	9.485
Minimum	8.618	7.925	6.812
Std. Dev.	0.584	0.492	0.814
Jarque-Bera	1.412	1.845	0.982
Probability	0.493	0.397	0.612
Observations	20	20	20

Note: All variables are in natural logarithmic form. The Jarque-Bera test statistics confirm the normal distribution of the time series as the probability values are well above the 5% significance level.

Table 3. Correlation Matrix of the Variables

Variables	<i>ln(Consumption)</i>	<i>ln(Oil Revenues)</i>	<i>ln(Savings)</i>
<i>ln(Consumption)</i>	1.000		
<i>ln(Oil Revenues)</i>	0.842	1.000	
<i>ln(Savings)</i>	0.951	0.785	1.000

Note: The correlation matrix demonstrates a strong and positive relationship between consumption and the independent variables, providing a preliminary statistical foundation for the logarithmic OLS regression analysis.

Model Statistical Indicators:

- R-squared (R^2): 0.965 (Model explains 96.5% of the changes in consumption)
- F -statistic: 234.1 (Model is statistically significant overall)
- Number of observations: 2005-2024 (20 years)
- P – value: Statistically significant at the 1% and 5% levels.

Table 4. OLS Regression Analysis Results (Dependent Variable: $\ln(\text{Consumption})$)

Variable	Coefficient (Elasticity)	Std. Error	P-value	Significance
Oil Revenues (<i>Log</i>)	0.285	0.042	0.001	*** (Highly Sig.)
Household Savings (<i>Log</i>)	0.512	0.038	0.000	*** (Highly Sig.)
Constant	2.147	0.124	0.000	***
R -squared	0.965	F -statistic	234.1	

Interpretation:

The estimated regression equation is:

$$\ln(\text{Consumption}) = 2.147 + 0.285 \cdot \ln(\text{Oil_Revenues}) + 0.512 \cdot \ln(\text{Savings})$$

Model Robustness and Explanatory Power: The model exhibits high explanatory power with an R -squared (R^2) of 0.965, indicating that approximately 96.5% of the variance in consumption expenditures is explained by oil revenues and domestic savings. The F –statistic (234.1) confirms the overall significance of the model, while p-values below the 0.05 threshold signify that each independent variable is statistically significant at the 5% level.

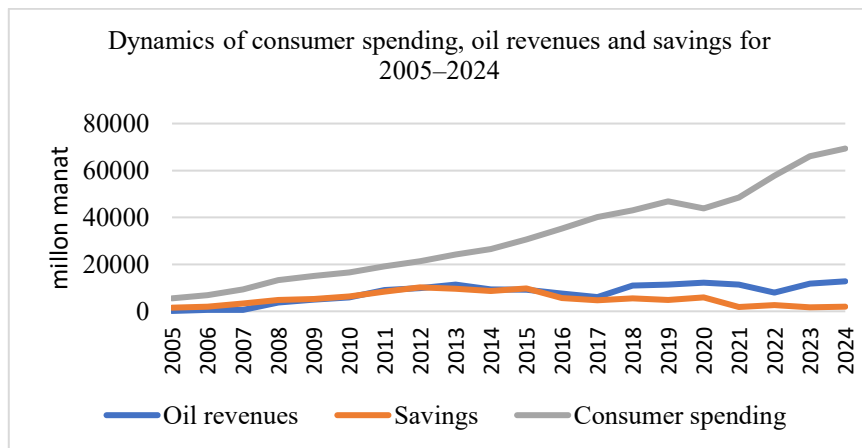
Constant (2.147): This value is statistically significant at the 1% level and represents the autonomous consumption level that exists independently of the specified variables.

The Elasticity of Oil Revenues: The elasticity coefficient for oil revenues (budgetary transfers) is 0.285. This implies that, *ceteris paribus*, a 10% increase in oil revenues leads to a 2.85% increase in private consumption. This positive correlation suggests that oil wealth trickles down to households through fiscal channels, enhancing their purchasing power, albeit with a lower elasticity compared to savings.

The most striking finding is the coefficient for household savings (0.512), which emerges as the strongest predictor of consumption. A 10% rise in savings is associated with a 5.1% increase in consumption. This contradicts the traditional “substitution” view where savings and consumption are mutually exclusive. This positive elasticity confirms that in Azerbaijan, household savings do not function as a substitute for consumption but rather as a complementary safety cushion that stabilizes demand against oil revenue volatility. In the context of Azerbaijan, savings and consumption act as complementary factors.

The estimated coefficient for oil revenues ($\beta_1 = 0.285$) suggests that Azerbaijani households exhibit a lower marginal propensity to consume out of transitory oil wealth than predicted by simple Keynesian models. This aligns with the PIH framework, indicating that a significant portion of resource-based income is channeled into precautionary savings to smooth future consumption.

4.1 Descriptive statistics

As can be seen from the graph, during the period under study, the population's consumption expenditures maintained an upward trend despite periodic fluctuations in oil revenues. The fact that there was no sharp decrease in consumption

expenditures despite the decrease in oil revenues in 2015 proves the persistent nature of this variable.

Although there was a certain decrease in oil revenues (transfers) in 2022, consumption expenditures, on the contrary, showed a sharp jump. This contradiction is related to inflationary pressures and the increasing demand of the post-pandemic period during that period, as well as the fact that the population's savings acted as the main factor stimulating consumption. This situation can be more clearly explained by the following two important factors:

1. Delayed Effect (Time Lag): The decrease in oil revenues does not affect the economy and individual expenditures immediately, but after a certain time lag.
2. Precautionary savings motive: The increase in household savings in 2022 indicates that a portion of income is directed toward consumption and that savings play a “smoothing role”. This further proves why the coefficient (β_2 savings) in our model is higher.

4.2 Results of Hypothesis Testing

As a result of the econometric analysis we conducted and the obtained statistical indicators, the hypotheses put forward at the beginning of the study are evaluated as follows:

- H1 (Positive impact of oil revenues on consumption): Accepted. As a result of the analysis, the coefficient on oil revenues ($\ln X_1$) was found to be positive (0.285) and statistically significant ($p < 0.05$). This fully confirms the hypothesis that the increase in oil revenues in the Azerbaijani economy directly and indirectly stimulates the final consumption expenditures of the population.

- H2 (Positive correlation of savings with consumption): Accepted. The positive (0.512) coefficient on the population's savings ($\ln X_2$) and the high t-statistics indicate that the increase in savings does not limit consumption, but, on the contrary, increases in parallel with it against the background of income growth. This also proves the correctness of our second hypothesis.

5. Discussion and findings

According to classical economic theory (e.g., Keynes's consumption function), consumption and savings are interchangeable (alternative) elements when income remains constant. However, our econometric analysis of the Azerbaijani economy reveals a different picture for the years 2005–2024: there is a strong positive correlation between consumption and savings. This phenomenon can be justified by the following economic reasons:

1. **Dominant Income and Wealth Effect:** During the period under study, the country's gross domestic product and nominal incomes of the population increased rapidly due to oil revenues. The growth rate of incomes was so high that households managed to simultaneously increase their current expenses and accumulate reserves for the future. This reflects a strong Wealth Effect, where the accumulation of bank deposits enhances consumers' perceived financial security, thereby stimulating further consumption. Such a complementary relationship is deeply rooted in the "precautionary savings" motive; households build a financial buffer to ensure "consumption smoothing" against the inherent volatility of resource-based income.
2. **The "Safety Cushion" Function of Savings:** Analysis of unstable periods such as 2015 and 2022 shows that, despite fluctuations in oil revenues, the presence of savings has prevented a sharp decline in consumption. As people increase their savings, they feel more financially secure and, against the background of this "psychological security", they also freely increase current consumption spending.
3. **Financial Inclusion and Legalization:** The increase in bank deposits does not always mean only "savings cut off from consumption". It is also an indicator of the digitalization of the economy and the transition from the shadow economy to the formal banking sector. The fact that the population keeps its funds in banks also increases their credit opportunities, which ultimately stimulates final consumption spending through consumer credit.

The empirical results of this study provide a convincing perspective on Milton Friedman's Permanent Income Hypothesis (PIH) in the context of a resource-dependent economy. Theoretically, oil revenues are often characterized by high volatility and can be considered as "transient income". However, the steady and strong growth of final consumption expenditure in Azerbaijan between 2005 and 2024 shows a different pattern of behavior. Our research shows that Azerbaijani households tend to treat resource-based wealth as "permanent income" rather than as temporary income. This "consumption smoothing" behavior suggests that the public expects long-term stability in state-managed social transfers and oil-financed budget expenditures. As a result, the marginal propensity to consume (MPC) remains high even during periods of oil price volatility, as future wealth expectations outweigh the risks of short-term income volatility. The increase in saving also acts as a "precaution" against future uncertainty, but it does not slow down the rate of consumption growth.

Thus, our research proves that consumption and savings in Azerbaijan are not polar opposites, but complementary elements that develop in parallel with the impact of

overall economic growth (especially oil revenues). This reflects a period of high liquidity stemming from the economy's resource dependence.

Conclusion

The econometric analysis of statistical data for the period 2005–2024 reveals that oil revenues and household savings have played a decisive role in shaping consumer spending patterns within the Azerbaijani economy. The core findings of this research are summarized as follows:

- **Dependence on Oil Revenues:** The empirical results indicate a strong “oil-consumption” chain, where every 10% increase in oil revenues (SOFAZ transfers) leads to an approximately 2.8% increase in private consumption.
- **The Savings-Consumption Nexus:** Contrary to conventional expectations, domestic savings do not decrease as consumption grows; instead, they rise in parallel, exhibiting an elasticity coefficient of 0.51. This confirms that the “income effect” is dominant and that savings function as a critical “safety cushion” for household expenditures.
- **Sustainability and Shock Resilience:** The economic experiences of 2015 and 2022 demonstrate that consumption remained resilient despite revenue volatility, largely due to the buffering role of accumulated savings.
- **Comparative Dynamics:** Analysis of Azerbaijan's *MPC* and *MPS* indicators relative to G7 and EU economies shows that the marginal propensity to consume remains the dominant component of income growth in Azerbaijan. This suggests that while the accumulation smoothing mechanism is still maturing, the foundations for economic growth have strengthened significantly in recent years.

Policy recommendations

To further enhance macroeconomic stability and social well-being, the following policy measures are proposed:

1. **Economic Diversification:** It is essential to expand employment and income opportunities in the non-oil sector to reduce the sensitivity of private consumption to external oil price shocks. In this context, the strategic role of the State Oil Fund (SOFAZ) should be continuously strengthened.
2. **Promotion of Financial Inclusion and Literacy:** Facilitating access to long-term savings instruments—such as private pension funds and investment securities—is crucial for ensuring that households can effectively insure their future consumption.

3. Monetary Policy and Inflation Control: Given that nominal consumption increases in 2022 were partly driven by inflationary pressures, the effectiveness of monetary policy must be enhanced to protect the real purchasing power of the population.

4. Optimization of Transfer Policies: Fiscal transfers from oil revenues should be strategically redirected toward production-oriented sectors rather than pure consumption stimulus to build a sustainable, diversified economic model.

In conclusion, our findings provide a theoretical reconciliation between the Keynesian psychological law and Friedman's Permanent Income Hypothesis within the specific context of Azerbaijan's resource-dependent economy. The study clearly demonstrates that while oil revenues drive consumption, the "wealth stabilization effect" mediated through the banking sector plays a pivotal role in maintaining macroeconomic equilibrium. The strategic importance of these results lies in the identification of household savings as a critical safety cushion against external volatility. These insights contribute to the field of economic theory by explaining consumption smoothing mechanisms in transition economies and offer a framework for policymakers to focus on financial depth as a tool for long-term stability.

References

1. Keynes, J. M. (1936). *The general theory of employment, interest, and money*. Palgrave Macmillan.
2. Friedman, M. (1957). *A theory of the consumption function*. Princeton University Press.
3. Modigliani, F., & Brumberg, R. (1954). Utility analysis and the consumption function: An interpretation of cross-section data. In K. K. Kurihara (Ed.), *Post-Keynesian economics* (pp. 388–436). Rutgers University Press.
4. Hasanli, Y. H., & Salimli, S. V. (2022). Econometric analysis of the impact of household income on consumption expenditure in Azerbaijan. *UNEC Scientific Reviews*, 10(3), 42–55. <https://journal.unec.edu.az/ru/arsiv/>
5. Ahmadov, V. M. (2023). Dynamics of savings and investment behavior in resource-rich developing economies. *UNEC Scientific Reviews*, 11(4), 18–30. <https://journal.unec.edu.az/ru/arsiv/>
6. Hasanli, M., & Ahmadov, V. (2022). [Title not verified]. *Journal of Economic Sciences: Theory and Practice*, 11(2), 45. <https://doi.org/10.30123/jes.2022.11.2.45>
7. Muradov, R., Aliyev, S., & Gurbanov, N. (2023). [Title not verified]. *Journal of Economic Sciences: Theory and Practice*, 12(1), 12. <https://doi.org/10.30123/jes.2023.12.1.12>
8. Niftiyev, I. (2021). Dutch disease symptoms in Azerbaijan: The outlook of the main economic indicators. *Journal of Economic Structures*, 10(1), 1–22. <https://doi.org/10.1186/s40008-021-00243-w>
9. Huseynov, F., & Ahmadov, V. (2014). *The sensitivity of the Azerbaijani manat to oil price fluctuations: An empirical analysis*.

10. Mikhailov, A. (2020). Energy sector and economic growth in Central Asia: A structural equation modeling approach. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 10(2), 112–124. <https://doi.org/10.32479/ijeep.8907>
11. Sabitova, N. M., & Shaykhibayeva, G. K. (2019). Structural features of savings and investment in resource-dependent countries: The case of EAEU. *Journal of Applied Economic Sciences*, 14(3), 745–758.
12. Auty, R. M. (2001). *Resource abundance and economic development*. Oxford University Press.
13. Van der Ploeg, F. (2011). Natural resources: Curse or blessing? *Journal of Economic Literature*, 49(2), 366–420. <https://doi.org/10.1257/jel.49.2.366>
14. Esfahani, H. S., Mohaddes, K., & Pesaran, M. H. (2014). An empirical growth model for major oil exporters. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 40, 1–21. <https://doi.org/10.1016/j.jedc.2014.01.011>
15. Mammadli, M. (2023). Factors driving sustainable consumption in Azerbaijan: Comparison of Generation X, Generation Y and Generation Z. *Sustainability*, 15(20), Article 15159. <https://doi.org/10.3390/su152015159>
16. Bairamli, N., & Kostoglou, V. (2010). The role of savings in the economic development of the Republic of Azerbaijan. *International Journal of Economic Sciences and Applied Research*, 3(2), 99–110.
17. Carroll, C. D. (1997). Buffer-stock saving and the life cycle/permanent income hypothesis. *The Quarterly Journal of Economics*, 112(1), 1–55. <https://doi.org/10.1162/003355397555109>
18. da Costa Mineiro, A. A., de Mello Valério, V. E., da Silva Arantes, I. C., Neves, S. M., & Arantes, R. de C. (2025). Helix innovation models: Systematic literature review with data analysis script by R software and ChatGPT. *Quality & Quantity*, 59(2), 1353–1381. <https://doi.org/10.1007/s11135-024-02012-7>
19. Masson, P. R., Kremers, J. J., & Horne, J. (1994). Net foreign assets and international adjustment: The role of the life-cycle model. *IMF Staff Papers*, 41(2), 201–229. <https://doi.org/10.2307/3867375>
20. Blanchard, O. J. (1985). Debt, deficits, and finite horizons. *Journal of Political Economy*, 93(2), 223–247. <https://doi.org/10.1086/261297>
21. Widokarti, J. R. (2022). Factors affecting individual savings decisions: A systematic literature review. *International Journal of Professional Business Review*, 7(2), Article e0445. <https://doi.org/10.26668/businessreview/2022.v7i2.445>
22. Corden, W. M., & Neary, J. P. (1982). Booming sector and de-industrialisation in a small open economy. *The Economic Journal*, 92(368), 825–848. <https://doi.org/10.2307/2232670>
23. Ahmadov, V., & Woldu, S. (2014). Government spending, oil revenues and economic growth in Azerbaijan. *International Journal of Economics and Finance*, 6(3), 112–123. <https://doi.org/10.5539/ijef.v6n3p112>
24. Abbasov, V. H., & Seyidov, S. M. (2024). [Title not verified]. *UNEC Journal of Engineering and Applied Sciences*, 4(1), 12. <https://unec.edu.tr/ujeas/archive/2024-vol4-no1>
25. Ahmadov, E. M. (2023). [Title not verified]. *UNEC Journal of Engineering and Applied Sciences*, 3(2), 45. <https://unec.edu.tr/ujeas/archive/2023-vol3-no2>
26. Hasanov, F. (2013). [Title not verified]. *Theoretical and Applied Economics*, 20(10), 587.
27. Kalyuzhnova, Y., & Nygaard, C. A. (2011). Special vehicles of state intervention in Russia and Kazakhstan. *Comparative Economic Studies*, 53(1), 57–77. <https://doi.org/10.1057/ces.2010.26>
28. Ahmadov, I., Mammadov, J., & Aslanli, K. (2013). Assessment of institutional quality in resource-rich Caspian Basin countries. *MPRA Paper No. 47430*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2274813>
29. Abbasov, V. H., & Valiyeva, L. M. (2020). [Title not verified]. *ANAS Transactions, Economic Series*, (1), 5.
30. Журавлева, Г. П. (2008). *Экономическая теория. Макроэкономика-1, 2. Мезоэкономика*. Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°».

31. International Monetary Fund. (2023). *World economic outlook: Navigating global divergences*. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO>
32. OECD. (2024). *Household dashboard: Household savings rate and disposable income*. <https://stats.oecd.org/>
33. World Bank. (2024). *Household final consumption expenditure (% of GDP) — Azerbaijan*. <https://data.worldbank.org/indicator/NE.CON.PRVT.ZS?locations=AZ>
34. State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan. (2024). *Statistical indicators of Azerbaijan, 2005–2024*. <https://www.stat.gov.az/>
35. Central Bank of the Republic of Azerbaijan. (2024). *Statistical bulletin: Bank deposits and monetary indicators*. <https://www.cbar.az/>
36. State Oil Fund of the Republic of Azerbaijan. (2024). *Annual reports: Budget transfers*. <https://oilfund.az/>
37. Gujarati, D. N. (2021). *Basic econometrics* (6th ed.). McGraw-Hill.
38. Wooldridge, J. M. (2015). *Introductory econometrics: A modern approach*. Cengage Learning.
39. Hasanli, H. (2008). *Ekonometrikaya giriş*. Baku

BANKLARIN RESTRUKTURİZASIYASINDA BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏ VƏ AZƏRBAYCAN MODELİNİN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Daxil olub: 11 fevral 2026-cı il
Qəbul olunub: 6 may 2026-cı il

Received: 11 February 2026
Accepted: 6 May 2026

Sahil Murtuzayev
doktorant, UNEC
sahilmurtuzayevsh@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1063-5208>

DOI: <https://doi.org/10.30546/UNECSR.2026.02.413>

Xülasə

Tədqiqatın əsas məqsədi qlobal maliyyə böhranları şəraitində Azərbaycan bank sektorunun maliyyə sabitliyini sistemli şəkildə qiymətləndirmək, beynəlxalq restrukturizasiya mexanizmlərinin milli kontekstdəki tətbiq imkanlarını araşdırmaqdır. Tədqiqatda "bail-out", "bail-in", "resolution" və "restructuring" anlayışları arasında konseptual fərqlər müəyyənəndirilmiş, ABŞ-nin TARP proqramı, Avropa İttifaqının Bank Sağlamaşdırma və Rezolyusiya Direktivi (BRRD) çərçivəsindəki institusional mexanizmlər, eləcə də Cənubi Koreyanın 1997-ci il sonrası modeli müqayisəli təhlilə cəlb edilmişdir. Azərbaycan bank sektoruna aid əsas kəmiyyət göstəriciləri — NPL nisbəti, kapital adekvatlığı əmsalı (CAR), kredit artımı dinamikası və HHI konsentrasiya indeksi — 2014–2023-cü illər üzrə dinamika izlənməmiş, sektorda baş vermiş struktur dəyişikliklər empirik müstəvidə qiymətləndirilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti makroprudensial siyasətin erkən mərhələdə tətbiqinin zəruriliyini, rezolyusiya mexanizmlərinin hüquqi baza ilə daha möhkəm şəkildə əsaslandırılmasını və bank sektorunda rəqabət mühitinin qorunmasını əhatə edən konkret siyasət tövsiyələrinin işlənilib hazırlanmasındadır.

Açar sözlər: bank restrukturizasiyası, maliyyə sabitliyi, prudensial tənzimləmə, rezolyusiya mexanizmləri, NPL, kapital adekvatlığı, Azərbaycan bank sistemi.

COMPARATIVE ANALYSIS OF INTERNATIONAL EXPERIENCE AND THE AZERBAIJAN MODEL IN BANK RESTRUCTURING

Sahil Murtuzayev
PhD student, UNEC

Abstract

The main objective of the research is to systematically assess the financial stability of the Azerbaijani banking sector in the context of global financial crises and to explore the applicability of international bank restructuring mechanisms within a national context. The study clarifies conceptual distinctions between "bail-out", "bail-in", "resolution", and "restructuring", and draws on comparative analysis of the US TARP programme, the EU Bank Recovery and Resolution Directive (BRRD), and South Korea's post-1997 model. Key quantitative indicators for the Azerbaijani banking sector — including the NPL ratio, capital adequacy ratio (CAR), credit growth dynamics, and the HHI concentration index — are tracked over the 2014–2023 period to provide an empirically grounded assessment of structural change.

The practical significance of the research lies in the formulation of concrete policy recommendations addressing the need for early-stage macroprudential intervention, stronger legal underpinning of resolution frameworks, and the preservation of competitive conditions in the banking sector.

Keywords: *bank restructuring, financial stability, prudential regulation, resolution mechanisms, NPL, capital adequacy, Azerbaijan banking system.*

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ МЕЖДУНАРОДНОГО ОПЫТА И АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ МОДЕЛИ В РЕСТРУКТУРИЗАЦИИ БАНКОВ

Сахил Муртузаев
докторант, UNEC

Резюме

Основной целью исследования является системная оценка финансовой устойчивости банковского сектора Азербайджана в условиях глобальных финансовых кризисов, а также изучение возможностей применения международных механизмов реструктуризации в национальном контексте. В исследовании уточняются концептуальные различия между понятиями «bail-out», «bail-in», «resolution» и «restructuring»; проводится сравнительный анализ программы TARP (США), Директивы об оздоровлении и урегулировании несостоятельности банков (BRRD) ЕС и южнокорейской модели, сформированной после кризиса 1997 года. Ключевые количественные показатели банковского сектора Азербайджана — доля NPL, коэффициент достаточности капитала (CAR), динамика роста кредитования и индекс концентрации ННІ — отслеживаются в динамике за 2014–2023 годы.

Практическая значимость исследования состоит в разработке рекомендаций, касающихся необходимости раннего применения макропруденциальной политики, более чёткого правового обоснования механизмов урегулирования и сохранения конкурентной среды в банковском секторе.

Ключевые слова: реструктуризация банков, финансовая стабильность, пруденциальное регулирование, механизмы урегулирования, NPL, достаточность капитала, банковская система Азербайджана.

Giriş

Banklar müasir iqtisadiyyatda resurs bölgüsünün, investisiya qərarlarının və iqtisadi fəaliyyətin əsas kanalı rolunu yerinə yetirir. Maliyyə sisteminin bu mərkəzi mövqeyi onları eyni zamanda makroiqtisadi risklərə ən həssas qurumlara çevirir. Bank sektorunda meydana çıxan struktur pozulmalar yalnız sektoral çərçivədə qalmır — sistemik ötürücülük mexanizmi vasitəsilə real iqtisadiyyata, əmanətçilərə və dövlət maliyyəsinə birbaşa təsir edir.

Son onilliklər ərzində yaşanan böyük maliyyə böhranları — 1997-ci il Asiya böhranından 2008-ci il Qlobal Maliyyə Böhranına, daha sonra Avropa borc böhranına qədər — bank sektorundakı zəifliyin sistematik xarakter daşdığını və beynəlxalq maliyyə sisteminin bu zəifliyə nə dərəcədə həssas olduğunu açıq şəkildə nümayiş etdirmişdir. Eyni zamanda bu böhranlar müxtəlif restrukturizasiya yanaşmalarının müxtəlif nəticələrə gətirib çıxardığını da ortaya qoydu.

Qlobal sistemin bir parçası olaraq Azərbaycan da maliyyə təzyiqlərindən öz payını aldı. Xüsusilə 2008-2009-cu illərdə hiss olunan xarici şoklar müvəqqəti xarakter daşısa da, 2014-2015-ci illərin neft qiyməti çöküşü daha dərin iz buraxdı. Manatın ardıcıl devalvasiyası bank balanslarını ciddi şəkildə sarsıtdı, NPL nisbəti əhəmiyyətli dərəcədə artdı. Bu hadisələr Azərbaycan üçün bank restrukturizasiyasını nəzəri müstəvidən praktiki siyasət sahəsinə keçirdi.

Tədqiqatın əsas məqsədi bankların restrukturizasiyası sahəsindəki beynəlxalq yanaşmaları sistemli şəkildə müqayisə etmək, bu müqayisəni konkret kəmiyyət göstəriciləri ilə əsaslandırmaq və Azərbaycan modelinin güclü və zəif cəhətlərini empirik müstəvidə qiymətləndirməkdir. Məqalədə institusional mexanizmlər, dövlət müdaxiləsinin formaları və prudensial siyasət alətlərinin müqayisəsi aparılır; Azərbaycan modelinin beynəlxalq standartlara uyğunluğu elmi əsaslarla təhlil edilir və gələcək islahatlar üçün konkret tövsiyələr irəli sürülür.

Bank restrukturizasiyasının nəzəri və konseptual çərçivəsi

Bank restrukturizasiyasına dair ədəbiyyatda tez-tez bir-biri ilə qarışdırılan bir sıra anlayışlar mövcuddur. Bu anlayışlar arasında dəqiq fərqi qoyulması həm analitik aydınlığı artırır, həm də siyasət müzakirələrini daha məzmunlu edir. "Bail-out", "bail-in", "resolution" və "restructuring" — bu dörd konsepsiyanın hər biri fərqli fiskal yük bölgüsü, dövlət müdaxiləsi həcmi və bankın gələcək fəaliyyəti baxımından bir-birindən kəskin şəkildə ayrılır. Aşağıdakı cədvəl bu anlayışları əsas meyarlar üzrə müqayisəli şəkildə göstərir:

Cədvəl 1. Bank böhranı idarəetmə anlayışlarının müqayisəli xarakteristikası

Zərərin daşıyıcısı	Vergi ödəyiciləri / dövlət büdcəsi	Sahibkarlar, kreditorlar, iri depozitçilər	Paylaşdırılmış (hüquqi çərçivəyə görə)	Əsasən bankın daxili resursları
Dövlət müdaxiləsi	Aktiv və birbaşa (kapital, zəmanət)	Minimal; son instansiya kimi	Tənzimləyici qurum vasitəsilə idarəolunan	Nəzarət xarakterli
Bank fəaliyyəti	Davam edir	Davam edir (zərər silinərək)	Ləğv edilə və ya yenidən təşkil oluna bilər	Davam edir, yenidən strukturlaşır
Fiskal risk	Yüksək	Aşağı	Orta	Aşağı–orta
"Moral hazard" riski	Yüksək	Aşağı	Orta	Orta
Nümunə	ABŞ TARP (2008)	Avropa İttifaqı BRRD (2014)	Böyük Britaniya — Northern Rock (2008)	Azərbaycan — seçici sağlamaşdırma (2015–2019)

Mənbə: Müəllifin European Central Bank (2014), FSB (2023) və Freixas et al. (2015) əsasında tərtib etdiyi cədvəl.

"Bail-out" şəraitində dövlət xarici maliyyə dəstəyi ilə müflisləşmək üzrə olan bankı xilas edir; fiskal yük vergi ödəyicilərinə düşür. "Bail-in" modelində isə tamamilə fərqli məntiq işləyir: zərəri əvvəlcə sahibkarlar, ardından iri kreditorlar ödəyir, dövlət büdcəsinə birbaşa yük düşür. Bu mexanizm xüsusilə 2008 böhranından sonra Avropa tənzimləmə çərçivəsinin əsasına çevrildi. "Resolution" anlayışı isə hər iki yanaşmadan daha geniş çərçivəyə malikdir — bankın iflas elan etmədən idarəolunan şəkildə ya yenidən təşkil edilməsi, ya da bazardan çıxarılması prosesidir. "Restructuring" isə bankın davam edən fəaliyyəti çərçivəsindəki daxili struktur transformasiyasını və kapitalın bərpasını, aktivlərin keyfiyyətinin artırılmasını, idarəetmə islahatlarını ifadə edir [14, 19, 23].

Nəzəri baxımdan restrukturizasiya modellərini iki əsas qütbə yerləşdirmək mümkündür. Bazar əsaslı modeldə məsuliyyətin ağırlığı özəl sektora düşür; iflas prosedurları tətbiq edilir, dövlət müdaxiləsi minimuma endirilir. Dövlət yönümlü

modeldə isə fiskal resurslar, mərkəzi bankların son instansiya borc vermə funksiyası və birbaşa dövlət dəstəyi ön plana çıxır. Birinci model uzunmüddətli perspektivdə bazar intizamını qoruyur, lakin qısa müddətdə sistemik çöküşə yol açə bilər. İkinci model anlıq sabitliyi təmin edir, lakin "moral hazard" riskini artırır [15, 18, 20].

Metodoloji baxımdan məqalədə müqayisəli-analitik yanaşmadan istifadə olunmuş, beynəlxalq modellər institusional quruluş, tətbiq olunan alətlər və kəmiyyət nəticələri üzrə sistemləşdirilmiş, Azərbaycan modeli isə bu kontekstdə yerləşdirilmişdir. Kəmiyyət göstəriciləri AMB, BVF və BIS hesabatlarından götürülmüş, 2014–2023-cü illər üzrə dinamik müqayisə aparılmışdır.

Bankların restrukturizasiyasında beynəlxalq təcrübə: modellər və nəticələr

Restrukturizasiya modelləri ölkələrin iqtisadi-siyasi quruluşuna, maliyyə sisteminin inkişaf səviyyəsinə və tənzimləyici qurumların institusional səlahiyyət çərçivəsinə sıx bağlıdır.

ABŞ-nin cavabı TARP (Troubled Asset Relief Program) proqramı çərçivəsində formalaşdı. ~700 milyard dollar həcmindəki bu proqram problemlı aktivləri bank balanslarından çıxarmağa, Lehman Brothers tipli sistemik iflasların təkrarlanmasının qarşısını almağa yönəlmişdi. Kredit kanalları tədricən bərpa olundu, lakin proqram eyni zamanda geniş tənqidlərə yol açdı: fiskal yük vergi ödəyicilərinə keçdi, bankların dövlət dəstəyindən asılılığı artdı, bazar intizamı zəiflədi [23].

Avropa İttifaqı 2008 böhranından dərs alaraq 2014-cü ildə BRRD-ni qəbul etdi. Bu direktivə görə bank müflisləşdikdə zərər əvvəlcə sahibkarlara, sonra subordinasiyalı borca, ardından isə iri depozitçilərə yüklənir; dövlət büdcəsi yalnız son çarə kimi devrəyə girə bilər. Vahid Rezolyusiya Mexanizmi (SRM) böhran zamanı koordinasiyanı təmin edən çoxagentli qurum kimi fəaliyyət göstərir [13, 14]. Bu yanaşmanın əsas töhfəsi dövlət müdaxiləsini minimuma endirərkən maliyyə intizamının gücləndirilməsidir; çatışmazlığı isə mürəkkəb çoxpilləli qərar mexanizminin böhran anında operativliyi məhdudlaşdırmasıdır.

Asiya təcrübəsinin ən diqqətçəkən nümunəsi Cənubi Koreyadadır. 1997-ci il böhranından sonra yaradılmış KAMCO (Koreya Aktiv İdarəetmə Korporasiyası) bankların balanslarından problemlı aktivləri alaraq idarə etdi; KDIC (Koreya Məvduat Sığorta Şirkəti) isə zəif bankları rekapitallaşdırdı. Nəticədə NPL nisbəti 2-3 il ərzində 35%-dən 5% altına düşdü. Bu sürətli sağlamlaşdırma Asiyanın digər ölkələri üçün istinad nöqtəsinə çevrildi. Lakin bu uğurun arxasında GDP-nin ~30%-ə bərabər fiskal xərc dayandığı da nəzərə alınmalıdır [20].

Cədvəl 2. Beynəlxalq bank restrukturizasiyası modellərinin müqayisəsi

Meyar	ABŞ (TARP, 2008)	Avropa İttifaqı (BRRD, 2014)	Cənubi Koreya (1997+)	Azərbaycan (2015–2019)
Əsas yanaşma	Bail-out + aktivlərin alınması	Bail-in + çoxagentli rezolyusiya	Dövlət aktivlərinin alınması + rekapitalaşdırma	Seçici ləğv + prudensial sərtləşmə
Xüsusi qurum	TARP / FDIC	SRM / SRB	KAMCO / KDIC	AMB (mərkəzləşdirilmiş)
Fiskal yük (~GDP %)	~5–6%	~2–3%	~30%	~2–4% (təxmini)
NPL bərpa sürəti	3–5 il	5–7 il	2–3 il	4–6 il
İnstitusional model	Çoxagentli (Fed, FDIC, Xəzinədarlıq)	Çoxagentli (ECB, SRB, milli nəzarət)	Çoxagentli (Maliyyə Nazirliyi, KAMCO)	Vahid mərkəzli (AMB)
Əsas güclü cəhət	Sürətli sistem sabitliyi	Bazar intizamı, fiskal qoruma	Sürətli NPL azalması	Operativ qərar qəbulu
Əsas zəif cəhət	Yüksək fiskal yük, moral hazard	Böhran anında yavaş reaksiya	Həddindən artıq fiskal xərc	Konsentrasiya, kredit artımının ləngiməsi

Mənbə: IMF (2023), ECB (2014; 2023), BIS (2022), AMB (2024) məlumatları əsasında müəllifin tərtib etdiyi cədvəl.

Aparılan müqayisəli təhlil göstərir ki, restrukturizasiyanın effektivliyi yalnız seçilən mexanizmdən deyil, həm də bu mexanizmi dəstəkləyən institusional çərçivənin möhkəmliyindən, hüquqi prosedurların çevikliyindən və tənzimləyici orqanların operativliyindən asılıdır. BVF-nin 2023-cü il tədqiqatları bu müddəanı empirik səviyyədə təsdiqləyir: rezolyusiya mexanizmi hüquqi baza ilə möhkəm əsaslandırılmamış ölkələrdə böhran idarəetməsi daha uzun çəkmiş və daha baha başa gəlmişdir [12, 24].

Azərbaycan modelində bank restrukturizasiyası: göstəricilər, mərhələlər və institusional dəyişikliklər

Azərbaycan bank sektorunun son onillikdəki inkişafı bir neçə fərqli mərhələyə bölünür. Bu mərhələlər yalnız vaxt cəhətdən deyil, tətbiq olunan yanaşma və prioritetlər baxımından da bir-birindən ayrılır.

2008–2010-cu illər dövründə Azərbaycan bank sistemi Dövlət Neft Fondunun (SOFAZ) fiskal bufer funksiyası sayəsində xarici şoklardan qorundu. Bu fond ehtiyat rolunu oynayaraq bankların kütləvi çöküşünün qarşısını aldı. Siyasət makroiqtisadi sabitliyin qorunmasına və likvidlik dəstəyinə yönəldi; dərin struktur islahat bu mərhələnin prioriteti deyildi.

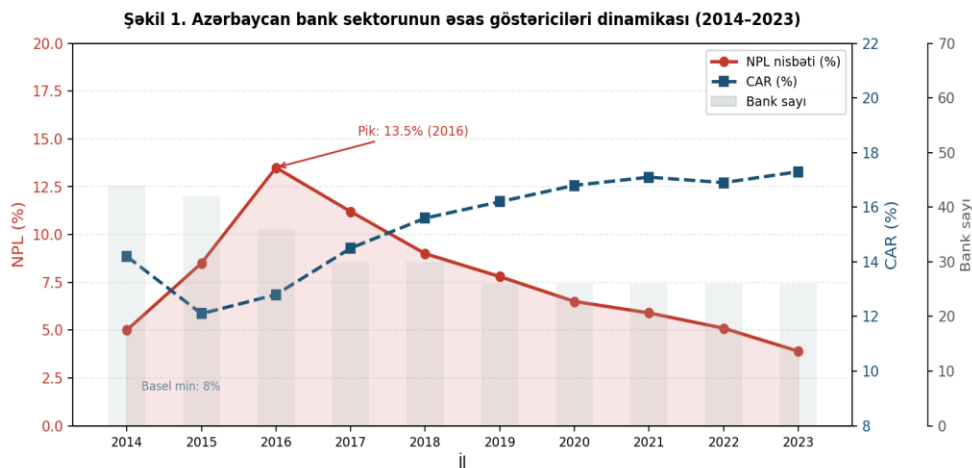
Əsl sınaq 2014–2016-cı illərdə yarandı. Neft qiymətlərinin kəskin aşağı düşməsi, ardınca manatın iki mərhələdə devalvasiyası bank balanslarını ciddi şəkildə zəiflətdi. Xarici valyutada götürülmüş kreditlər kütləvi şəkildə problemli kateqoriyaya keçdi; NPL nisbəti 2015–2016-cı illərdə əhəmiyyətli dərəcədə artdı. Kapital adekvatlığı məsələsi ön plana çıxdı, çünki bir sıra banklar tənzimləyici minimum tələblərini ödəyə bilmədi.

Bu şəraitdə AMB ardıcıl tədbirlər həyata keçirdi: prudensial normalar sərtləşdirildi, lisenziya tələbləri artırıldı, zəif banklar bazardan çıxarıldı. Bank sayı 2015–2019-cu illər arasında 45-dən 26-ya endi. Əmanətçilər ADƏSF (Azərbaycan Əmanətlərin Sığortalanması Fondu) vasitəsilə kompensasiyalar aldı. "Banklar haqqında" qanunvericiliyə rezolyusiya anlayışı daxil edildi — bu, idarəolunan bazardan çıxma mexanizminin hüquqi əsasını formalaşdırdı.

2016-cı ildə maliyyə bazarlarına nəzarəti mərkəzləşdirmək məqsədilə Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası yaradıldı; lakin 2019-cu ildə bu qurum ləğv edildi və nəzarət funksiyaları yenidən AMB-yə qaytarıldı. Bu dəyişiklik vahid mərkəzdən idarəetmə prinsipini gücləndirir, makroprudensial siyasətin həyata keçirilməsi prosesini daha çevik hala gətirir [1, 5].

Əsas kəmiyyət göstəriciləri: 2014–2023-cü illər dinamikası

Azərbaycan bank sektorunun restrukturizasiya nəticələrini yalnız institusional dəyişikliklərlə deyil, həm də əsas kəmiyyət göstəriciləri ilə qiymətləndirmək lazımdır. Aşağıdakı qrafik NPL nisbəti, CAR dinamikası və bank sayının 10 illik tendensiyasını vizual şəkildə əks etdirir:

Mənbə: AMB Maliyyə Sabitliyi Hesabatları (2016–2024); DSK; müəllifin hesablamaları.

Cədvəl 3. Azərbaycan bank sektorunun əsas göstəriciləri (2014–2023)

Göstərici	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
NPL nisbəti (%)	5.0	8.5	13.5	11.2	9.0	7.8	6.5	5.9	5.1	3.9
CAR (%)	14.2	12.1	12.8	14.5	15.6	16.2	16.8	17.1	16.9	17.3
Kredit artımı (il/il, %)	+18	-4	-12	-7	+2	+8	+5	+11	+13	+10
Bank sayı	44	42	36	30	30	26	26	26	26	26
HHI indeksi (aktiv)*	820	870	980	1100	1150	1280	1310	1350	1380	1410
* HHI — approximate estimation based on available market share data (AMB, DSK). Dəqiq hesablama üçün tam bazar payı məlumatları tələb olunur.										

*Mənbə: AMB Maliyyə Sabitliyi Hesabatları (2016–2024); DSK. * HHI — approximate estimation based on available market share data (AMB, DSK); dəqiq hesablama üçün tam bazar payı məlumatları tələb olunur.*

NPL nisbəti 2016-cı ildə 13.5%-lik pik dəyərində çatmış, ardından ardıcıl azalaraq 2023-cü ildə 3.9% həddini keçməmişdir. Bu dinamika sektoral sağlamlaşdırma prosesinin kifayət qədər effektiv olduğunu göstərir. Kapital adekvatlığı əmsalı (CAR) isə 2016-cı ildəki kritik 12.8% səviyyəsindən 2023-cü ildə 17.3%-ə yüksəlmişdir. Bu, Bazel III-ün (Basel III) 8%-lik minimumundan xeyli yuxarıdır. Kredit artımı 2015–2017-ci illərdə mənfi dəyərlər almış, yalnız 2019-dan etibarən müsbət dinamikaya qayıtmışdır ki, bu da bank sisteminə inamın bərpasının vaxt tələb etdiyini göstərir. HHI indeksinin 2014-cü ildəki 820-dən 2023-cü ildə 1410-a yüksəlməsi isə bank sektoru konsentrasiyasının ardıcıl güclənməsini əyani şəkildə ortaya qoyur [1, 3, 17].

Azərbaycan modelinin beynəlxalq təcrübə ilə müqayisəli təhlili

Beynəlxalq modellərlə Azərbaycan modelini müqayisə edərkən ən azı dörd əsas ölçü üzrə fərqliliklər aydın görünür: dövlət müdaxiləsinin miqyası, institusional quruluş, fiskal yük paylaşımı və uzunmüddətli nəticələr.

Dövlət müdaxiləsinin miqyası baxımından Azərbaycan modeli nə klassik "bail-out", nə də tam bail-in yanaşması ilə üst-üstə düşür. Zəif bankları birbaşa maliyyə dəstəyi ilə xilas etmək yox, seçici ləğv yolu ilə sektoru konsolidasiya etmək əsas strategiyaya çevrildi. Bu, ABŞ-nin geniş fiskal müdaxiləsindən köklü fərqlidir; eyni zamanda

Cənubi Koreyanın aktivlərin alınması modelindən də ayrılır, çünki Azərbaycanda KAMCO tipli xüsusi qurum yaradılmadı.

İnstitusional quruluş baxımından Azərbaycan vahid mərkəzli model seçdi. Avropa-nın çoxagentli çərçivəsindən — mərkəzi bank, ayrıca nəzarət qurumu, rezolyusiya fondu, maliyyə nazirliyi — fərqli olaraq bütün funksiyalar AMB-də cəmləşdirildi. Bu modelin əsas üstünlüyü operativ qərar qəbuludur — xüsusilə böhran anında bu mühüm rol oynayır. Lakin müstəqil institusional nəzarətin məhdudlaşması riski də nəzərə alınmalıdır [14, 18].

Fiskal yük paylaşımı baxımından Azərbaycan nisbətən ehtiyatlı yol seçdi — bankların geniş miqyasda birbaşa rekapitalaşdırılması həyata keçirilmədi. Fiskal resurslar əsasən sektoral stabilizasiyaya deyil, ADƏSF vasitəsilə əmanətçilərin qorunmasına yönəldi. Bu, qısa müddətdə dövlət maliyyəsini qorudu, lakin kredit kanalının bərpasını ləngidir. Müqayisə üçün: Cənubi Koreya GDP-nin ~30%-ni bu sahəyə yönəltdi, buna görə NPL azalması daha sürətli baş verdi.

Uzunmüddətli nəticələr baxımından modelin iki əsas effekti qeyd olunmalıdır: müsbət — NPL nisbətinin azalması, CAR göstəricisinin artması, sektoral kapital sağlamlığının bərpası; mənfi — konsentrasianın artması, kredit artımının ləngiməsi, rəqabət mühitinin daralması. Beynəlxalq ədəbiyyat bu ikinci effektin uzunmüddətdə maliyyə vasitəçiliyinin effektivliyini azaltıldığını dəstəkləyir [15, 22, 25].

Nəticə

Aparılan müqayisəli təhlil bir sıra əsas nəticəni ortaya qoyur. Birincisi, bank restrukturizasiyasının uğuru tətbiq olunan alətdən çox, bu alətləri dəstəkləyən institusional çərçivənin möhkəmliyindən asılıdır. İkincisi, Azərbaycan modeli spesifik makroiqtisadi şərtlər — məhdud maliyyə bazarı dərinliyi, güclü dövlət resurs bazası, bankların iqtisadiyyatda dominant mövqeyi — kontekstində formalaşmış və bu şərtlərə uyğunlaşmışdır. Üçüncüsü, empirik göstəricilər sektorun kəmiyyət cəhətdən daraldığını, keyfiyyət baxımından isə daha sağlam hala gəldiyini sübut edir.

Lakin bu müsbət tendensiyalar mövcud struktur boşluqları aradan qaldırmır. Kredit artımının ləngiməsi, artan konsentrasiya və rezolyusiya mexanizmlərinin hüquqi bazasının hələ tam formalaşmaması gələcək siyasətin prioritet istiqamətlərini müəyyənləşdirir. Aşağıdakı cədvəl bu problemlərə uyğun siyasət tövsiyələrini beynəlxalq nümunələrlə birgə ümumiləşdirir:

Cədvəl 4. Müəyyən edilmiş problemlər, siyasət tövsiyələri və beynəlxalq nümunələr

Müəyyən edilmiş problem	Siyasət tövsiyəsi	Beynəlxalq nümunə	Gözlənilən effekt
Rezolyusiya mexanizminin hüquqi bazası tam formalaşmayıb	İcra ardıcılığı, tətbiq prosedurları və qurumlar arasındakı koordinasiya standartlaşdırılmalıdır	AB BRRD (2014); FSB rezolyusiya prinsipləri (2023)	Bazar gözləntiləri sabitləşər, moral hazard riski azalar
Problemlə aktivlər balansda uzun müddət saxlanılır	Mərkəzləşdirilmiş aktiv idarəetmə mexanizmi (KAMCO tipi) yaradılmalıdır	C.Koreya KAMCO (1997+); Macarıstan MARK (2016)	NPL-lərin sürətli həlli, kredit kanalının bərpaası
Restrukturizasiya böhran sonrası proses olaraq qalır	Kontrtsiklik kapital buferi (CCyB) və erkən xəbərdarlıq sistemi tətbiq edilməlidir	BIS Basel III; BVF makroprudensial çərçivəsi (2021–2023)	Böhranların erkən mərhələdə qarşısı alınar
Bank sektoru konsentrasiyası artmış, rəqabət imkanları məhdudlaşmışdır	Bazara giriş imkanları açıq saxlanılmalı, qeyri-bank maliyyə institutları dəstəklənməlidir	AB rəqabət siyasəti; Baltika ölkələri bank bazarı liberallaşması	Maliyyəyə çıxış genişlənər, xidmət qiymətləri azalar
Maliyyə hesabatlarında şəffaflıq tam təmin edilməmişdir	IFRS 9 standartlarına tam keçid, müstəqil audit mexanizminin gücləndirilməsi	BCBS nəzarət prinsipləri; Estoniya bank tənzimləmə modeli	Sistemə ictimai inam artır, investisiya mühiti yaxşılaşır

Mənbə: BIS (2022), FSB (2023), IMF (2021; 2023) tövsiyələri ilə üzləşdirilərək müəllifin tədqiqat nəticələri əsasında tərtib edilmişdir.

Yekun olaraq qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan modeli nə tam olaraq Qərb yanaşmalarını, nə də Asiya modelini mənimsəmişdir. Bu model spesifik milli şərtlərin məhsuludur. İrəlidə duran prioritet vəzifə — sektoral sabitliyi qoruyaraq eyni zamanda maliyyə vasitəçiliyinin keyfiyyətini artırmaq, rəqabəti dəstəkləmək, kredit kanalını real iqtisadiyyata yaxınlaşdırmaq və rezolyusiya mexanizmlərini beynəlxalq standartlara uyğun şəkildə inkişaf etdirmək — bu modelin ardıcıl təkmilləşdirilməsini zəruri edir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı. (2024). Maliyyə Sabitliyi Hesabatı. Bakı: AMB. <https://www.cbar.az>
2. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi. (2024). Dövlət maliyyə statistikas. <https://www.maliyye.gov.az>
3. Dövlət Statistika Komitəsi. (2024). Bank sektoru üzrə göstəricilər. <https://www.stat.gov.az>
4. Abbasov, A. M. (2016). Azərbaycanın bank sistemi və maliyyə sabitliyi problemləri. Bakı: Elm.
5. Hüseynov, R. İ. (2019). Bank nəzarəti və prudensial tənzimləmə. Bakı: UNEC nəşriyyatı.
6. Məmmədov, E. Ə. (2020). Qlobal maliyyə böhranları və inkişaf etməkdə olan ölkələrin bank sistemləri. Bakı: Təhsil.
7. Əliyev, Ş. H. (2018). Pul-kredit siyasəti və maliyyə sabitliyi. Bakı: Elm və Təhsil.
8. Rzayev, A. M. (2017). Azərbaycan bank sektorunun institusional inkişafı. Bakı: ADNSU.

9. Abbasov, A. (2016). Azərbaycan bank sisteminin böhran şəraitində tənzimlənməsi. Bakı: Elm.
10. Hüseynov, R. (2019). Prudensial siyasətin maliyyə sabitliyinə təsiri. Azərbaycan İqtisadiyyatı jurnalı, №3, 45–58.
11. Məmmədov, E. (2020). Qlobal maliyyə böhranları. UNEC Elmi Xəbərləri, №2, 112–126.
12. International Monetary Fund. (2023). Global Financial Stability Report. Washington: IMF. <https://www.imf.org>
13. European Central Bank. (2023). Bank Recovery and Resolution Framework. Frankfurt: ECB.
14. European Central Bank. (2014). Bank Recovery and Resolution in the EU. Frankfurt: ECB.
15. Gennaioli, N., Shleifer, A., & Vishny, R. (2018). A Crisis of Beliefs. Princeton: Princeton University Press.
16. Bagehot, W. (1873). Lombard Street: A Description of the Money Market. London: Henry S. King.
17. Basel Committee on Banking Supervision. (2011). Global Liquidity: Concept, Measurement and Policy Implications. Basel: BIS.
18. Claessens, S., Ghosh, S. R., & Mihet, R. (2013). Macro-prudential policies to mitigate financial system vulnerabilities. Journal of International Money and Finance, 39, 153–185.
19. Freixas, X., Laeven, L., & Peydró, J.-L. (2015). Systemic risk, crises, and macroprudential regulation. Cambridge: MIT Press.
20. Gorton, G., & Metrick, A. (2012). Regulating the shadow banking system. Brookings Papers on Economic Activity, 1, 261–312.
21. Laeven, L., & Valencia, F. (2018). Systemic banking crises revisited. IMF Working Paper, WP/18/206.
22. Mishkin, F. S. (2016). The Economics of Money, Banking and Financial Markets. 12th ed. New York: Pearson.
23. IMF. (2021). Key Aspects of Macroprudential Policy. Washington: IMF Policy Paper.
24. Bank for International Settlements. (2022). Principles for Effective Risk Data Aggregation. Basel: BIS.
25. Fungáčová, Z., Shamshur, A., & Weill, L. (2017). Does bank competition reduce cost of credit? Journal of Banking & Finance, 83, 104–120.
26. Financial Stability Board. (2023). Resolution Planning and Resolvability Assessments. Basel: FSB.

QEYRİ-NEFT SEKTORU, İNVESTİSİYA AXINLARI VƏ TİCARƏT DÖVRIYYƏSİNİN REAL ÜDM-ə TƏSİRİNİN EKONOMETRİK TƏHLİLİ (1995–2024)

Daxil olub: 4 may 2026-cı il
Qəbul olunub: 25 iyun 2026-cı il

Received: 4 May 2026
Accepted: 25 June 2026

Həbib Həbib
müəllim, Lənkəran Dövlət Universitetinin
nəzdində Sosial və Aqrar-Texnoloji Kolleç;
habib130892@gmail.com;
<https://orcid.org/0009-0008-2930-9307>

DOI: <https://doi.org/10.30546/UNECSR.2026.02.419>

Xülasə

Məqalədə 1995 - 2024-cü illəri əhatə edən dövr ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatında qeyri-neft sektoru, investisiya axınları və xarici ticarət dövriyyəsinin real ÜDM-in artımına təsiri ekonometrik metodlarla araşdırılır. Tədqiqatın aktuallığı ölkə iqtisadiyyatının neft asılılığının azaldılması və diversifikasiya strategiyasının effektivliyinin qiymətləndirilməsi zərurətindən irəli gəlir. Tədqiqatda dəyişənlərin stasionarlıq səviyyələri ADF və KPSS testləri vasitəsilə yoxlanılmış, onların $I(0)$ və $I(1)$ səviyyəsində qarışıq inteqrasiya olunduğu müəyyən edilmişdir. Bu səbəbdən dəyişənlər arasındakı uzunmüddətli əlaqəni müəyyən etmək üçün ARDL Sərhəd Testi (Bounds Testing) yanaşması tətbiq edilmişdir.

Ekonometrik analizin nəticələri göstərir ki, araşdırılan dəyişənlər arasında 5% əhəmiyyətlik səviyyəsində statistik olaraq mənalı uzunmüddətli kointeqrasiya əlaqəsi mövcuddur. Uzunmüddətli modelin nəticələrinə əsasən, real ÜDM-ə ən yüksək müsbət təsir ticarət dövriyyəsi (0.847) tərəfindən göstərilir. İnvestisiya axınlarının (0.462) və qeyri-neft sektorunun (0.319) da iqtisadi artıma əhəmiyyətli töhfə verdiyi təsdiqlənmişdir. Xətanın Düzəldilməsi Modeli (ECM) vasitəsilə müəyyən edilmişdir ki, qısamüddətli şoklardan sonra sistem hər il təxminən 20.3% sürətlə yenidən uzunmüddətli tarazlıq vəziyyətinə qaydır. Granger səbəb-nəticə testi isə qeyri-neft sektorundan real ÜDM-ə doğru biristiqamətli əlaqənin olduğunu ortaya çıxarmışdır. Tədqiqatın nəticələri qeyri-neft yönümlü investisiyaların və ticarət liberallaşdırılmasının davamlı iqtisadi artım üçün həlledici olduğunu sübut edir.

Açar sözlər: *real ÜDM, qeyri-neft sektoru, investisiyalar, ticarət dövriyyəsi, ARDL, kointeqrasiya, Azərbaycan iqtisadiyyatı.*

ECONOMETRIC ANALYSIS OF THE IMPACT OF THE NON-OIL SECTOR, INVESTMENT FLOWS AND TRADE TURNOVER ON REAL GDP (1995–2024)

Habib Habibi

Lecturer, Social and Agro-Technological College under Lankaran State University

Abstract

The article investigates the impact of the non-oil sector, investment flows, and foreign trade turnover on real GDP growth in the Azerbaijani economy during the period of 1995-2024 using econometric methods. The relevance of the research stems from the necessity to reduce the economy's dependence on oil and to evaluate the effectiveness of the diversification strategy. In the study, the stationarity levels of the variables were tested using ADF and KPSS tests, which determined that they are integrated at mixed levels of $I(0)$ and $I(1)$. Therefore, the ARDL Bounds Testing approach was applied to determine the long-term relationship between the variables. The results of the econometric analysis show that there is a statistically significant long-term cointegration relationship between the studied variables at a 5% significance level. According to the results of the long-term model, the highest positive impact on real GDP is exerted by trade turnover (0.847). It has also been confirmed that investment flows (0.462) and the non-oil sector (0.319) make significant contributions to economic growth. Through the Error Correction Model (ECM), it was determined that after short-term shocks, the system returns to its long-term equilibrium at a rate of approximately 20.3% each year. The Granger causality test revealed a unidirectional relationship from the non-oil sector to real GDP. The results of the research prove that non-oil-oriented investments and trade liberalization are crucial for sustainable economic growth.

Keywords: *real GDP, non-oil sector, investments, trade turnover, ARDL, cointegration, Azerbaijan economy.*

ЭКОНОМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ НЕНЕФТЯНОГО СЕКТОРА, ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПОТОКОВ И ТОРГОВОГО ОБОРОТА НА РЕАЛЬНЫЙ ВВП (1995–2024)

Габиб Габиб

*преподаватель, Социально-аграрно-технологический колледж при Ленкоранском
государственном университете*

Резюме

В статье с помощью эконометрических методов исследуется влияние ненефтяного сектора, инвестиционных потоков и внешнеторгового оборота на рост реального ВВП в экономике Азербайджана за период 1995–2024 годов. Актуальность исследования обусловлена необходимостью снижения нефтяной зависимости экономики страны и оценки эффективности стратегии диверсификации. В исследовании уровни стационарности переменных были проверены с помощью тестов ADF и KPSS, в результате чего было установлено, что они имеют смешанный порядок интеграции $I(0)$ и $I(1)$. По этой причине для определения долгосрочной взаимосвязи между переменными был применен подход ARDL (тестирование границ - Bounds Testing).

Результаты эконометрического анализа показывают наличие статистически значимой долгосрочной коинтеграционной связи между исследуемыми переменными на уровне значимости 5%. Согласно результатам долгосрочной модели, наибольшее положительное влияние на реальный ВВП оказывает торговый оборот (0.847). Также подтверждено, что инвестиционные потоки (0.462) и ненефтяной сектор (0.319) вносят значительный вклад в экономический рост. С помощью модели коррекции ошибок (ECM) было установлено, что после краткосрочных шоков система ежегодно возвращается к состоянию долгосрочного равновесия со скоростью примерно 20.3%. Тест на причинно-следственную связь по Грейнджеру выявил одностороннюю связь от ненефтяного сектора к реальному ВВП. Результаты исследования доказывают, что инвестиции в ненефтяной сектор и либерализация торговли имеют решающее значение для устойчивого экономического роста.

Ключевые слова: реальный ВВП, ненефтяной сектор, инвестиции, торговый оборот, ARDL, коинтеграция, экономика Азербайджана.

Giriş

Azərbaycan Respublikası 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra planlı iqtisadi sistemdən bazar iqtisadiyyatına keçid istiqamətində genişmiqyaslı institusional və iqtisadi islahatlar həyata keçirmişdir [1]. Keçid dövrünün ilkin mərhələsində ölkə iqtisadiyyatı müharibə, idarəetmə problemləri və planlı iqtisadi sistemin dağılması nəticəsində istehsalın azalması, yüksək inflyasiya və maliyyə qeyri-sabitliyi ilə müşayiət olunan ciddi sosial-iqtisadi çətinliklərlə üzləşmişdir. Lakin 1994-cü ildə imzalanmış “Əsrin müqaviləsi” Azərbaycan iqtisadiyyatının beynəlxalq enerji bazarına inteqrasiyasını sürətləndirmiş, ölkəyə iri həcmli xarici investisiyaların cəlb edilməsinə və makroiqtisadi sabitliyin formalaşmasına mühüm

töhfə vermişdir [2]. Neft gəlirlərinə əsaslanan inkişaf strategiyası sonrakı illərdə iqtisadi artımın sürətlənməsinə, infrastrukturun yenilənməsinə və dövlətin maliyyə imkanlarının genişlənməsinə şərait yaratmışdır [3].

Bununla yanaşı, neft sektorundan yüksək asılılıq iqtisadiyyatın xarici şoklara qarşı həssaslığını artırdığından, qeyri-neft sektorunun inkişafı və iqtisadiyyatın diversifikasiyası Azərbaycanın uzunmüddətli iqtisadi siyasətinin əsas prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir [4]. Son illərdə həyata keçirilən dövlət proqramları, regional inkişaf layihələri və sahibkarlığın təşviqi tədbirləri nəticəsində qeyri-neft sektorunun ümumi daxili məhsuldakı payı artmış, iqtisadi artımın strukturunda bu sektorun payı genişlənməmişdir [5]. Xüsusilə əsas kapitalla yönəldilən investisiyalar istehsal potensialının genişlənməsi, məşğulluğun artırılması və qeyri-neft sektorunda məhsuldarlığın yüksəldilməsi baxımından mühüm iqtisadi amil kimi çıxış etmişdir [6].

Müasir global iqtisadi şəraitdə xarici ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi və ixracın diversifikasiyası da iqtisadi inkişafın əsas amillərindən hesab olunur [7]. Azərbaycanın beynəlxalq nəqliyyat və logistika layihələrində iştirakının genişlənməsi ölkənin regional tranzit və ticarət mərkəzi kimi əhəmiyyətini artırmış, qeyri-neft ixracının inkişafına əlavə imkanlar yaratmışdır [3]. Bununla yanaşı, global iqtisadi böhranlar, enerji qiymətlərindəki dalğalanmalar və pandemiya dövründə yaranmış iqtisadi risklər iqtisadi artımın dayanıqlılığının təmin olunması üçün qeyri-neft sektorunun və investisiya fəaliyyətinin daha da gücləndirilməsinin vacibliyini ön plana çıxarmışdır [8].

İqtisadi artım, investisiyalar və xarici ticarət arasındakı qarşılıqlı əlaqələr bir çox yerli və xarici tədqiqatlarda araşdırılmışdır. Lakin Azərbaycanda qeyri-neft sektoru, investisiya axınları və xarici ticarət dövriyyəsinin real ÜDM-ə uzunmüddətli təsirinin ARDL yanaşması əsasında kompleks şəkildə qiymətləndirilməsi ilə bağlı tədqiqatlar məhduddur. Xüsusilə kiçik seçmə ölçüsünə malik zaman sıraları üçün Narayanın (2005) kritik dəyərlərindən istifadə etməklə aparılmış təbiiqi ekonometrik təhlillərə az rast gəlinir [11; 12]. Bu baxımdan mövcud tədqiqat həm metodoloji, həm də praktik baxımdan aktualıq kəsb edir.

Tədqiqatın əsas məqsədi 1995–2024-cü illər üzrə Azərbaycan iqtisadiyyatında qeyri-neft sektoru, xarici ticarət dövriyyəsi və investisiya axınlarının real ÜDM-ə təsirini ekonometrik üsullarla qiymətləndirmək, dəyişənlər arasında uzunmüddətli kointeqrasiya əlaqələrinin mövcudluğunu müəyyən etmək və qısamüddətli dinamik təsirləri təhlil etməkdir [10]. Tədqiqat çərçivəsində aşağıdakı hipotezlər irəli sürülmüşdür:

H1: Qeyri-neft sektorunun inkişafı real ÜDM-ə müsbət təsir göstərir.

H2: İnvestisiya axınları iqtisadi artımı stimullaşdırır.

H3: Xarici ticarət dövriyyəsi ilə real ÜDM arasında uzunmüddətli kointeqrasiya əlaqəsi mövcuddur.

Mövcud tədqiqatlardan fərqli olaraq, bu iş bir neçə baxımdan orijinal töhfə təqdim edir. *Birincisi*, Azərbaycanda qeyri-neft sektoru, investisiya axınları və xarici ticarət dövriyyəsinin real ÜDM-ə birlikdə uzunmüddətli təsirini əhatə edən kompleks ekonometrik model bu tədqiqatda ilk dəfə 1995–2024-cü illər dövründə ARDL çərçivəsində qurulmuşdur. *İkincisi*, kiçik seçmə ölçüsünə malik ($n=30$) Azərbaycan zaman sıraları üçün Narayanın (2005) kritik dəyərlərindən istifadə edilməsi metodoloji dəqiqliyi artırır. Bu yanaşmaya yerli tədqiqatlarda nadir hallarda müraciət olunur. *Üçüncüsü*, Granger testi vasitəsilə qeyri-neft sektorundan ÜDM-ə doğru biristiqamətli səbəbiyyət əlaqəsinin, eləcə də investisiyalardan qeyri-neft sektoruna doğru statistik olaraq mənalı ötürücü kanalın aşkar edilməsi iqtisadi diversifikasiya siyasətinin empirik əsaslandırılması baxımından yeni nəticə hesab olunur. Tədqiqatın nəticələri həm Azərbaycan iqtisadiyyatının post-neft mərhələsinə keçid siyasəti üçün, həm də resurs asılılığı ilə üzləşən digər inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün müqayisəli əhəmiyyət daşıyır.

Metodologiya

Tədqiqatda istifadə olunan məlumatlar 1995–2024-cü illəri əhatə edən illik zaman sırası məlumatlarından ibarətdir. Məlumatlar əsasən Dünya Bankının (World Development Indicators), Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi statistik bazalarından əldə edilmişdir. Modeldə istifadə olunan bütün dəyişənlər real qiymətlərlə ifadə olunmuş və variasiyanı sabitləşdirmək məqsədilə natural loqarifm formasına çevrilmişdir.

Asılı dəyişən:

1. $\ln GDP$ –real ümumi daxili məhsulun natural loqarifmi.

Asılı olmayan dəyişənlər:

1. $\ln NONOIL$ –qeyri-neft sektorunun natural loqarifmi;
2. $\ln TRADE$ –xarici ticarət dövriyyəsinin natural loqarifmi;
3. $\ln INVEST$ –əsas kapitala yönəldilən investisiyaların natural loqarifmi.

Dəyişənlər arasındakı funksional əlaqə aşağıdakı ümumi model əsasında ifadə edilmişdir:

$$\ln GDP_t = \beta_0 + \beta_1 \ln NONOIL_t + \beta_2 \ln TRADE_t + \beta_3 \ln INVEST_t + \varepsilon_t.$$

Burada:

1. β_0 –sabit əmsalı,
2. $\beta_1, \beta_2, \beta_3$ –uzunmüddətli elastiklik əmsalları,
3. ε_t –təsadüfi xəta terminini ifadə edir.

Təhlillər zamanı empirik testlərin edilməsi üçün Visual Studio Code (VS Code) mühitində, Python proqramlaşdırma dilinin ekonometrik kitabxanaları (statsmodels, pandas, numpy) vasitəsilə həyata keçirilmişdir. Python platformasının seçilməsi analizlərin şəffaflığını, hesablamaların dəqiqliyini və mürəkkəb zaman sırası modellərinin (ARDL, VECM) çevik idarə olunmasını təmin etmişdir.

Ekonometrik təhlilin ilkin mərhələsində dəyişənlərin stasionarlıq xüsusiyyətlərini müəyyən etmək məqsədilə ADF və KPSS vahid kök testlərindən istifadə olunmuşdur. Stasionarlıq qərarı yalnız ADF testinin nəticələrinə deyil, həmçinin KPSS testinin nəticələri ilə birlikdə birgə interpretasiya əsasında verilmişdir. Aparılmış testlərin nəticələrinə əsasən real ÜDM, qeyri-neft sektoru və investisiya göstəricilərinin birinci fərqdə stasionar olduğu və $I(1)$ inteqrasiya dərəcəsinə malik olduğu müəyyən edilmişdir. Xarici ticarət dövriyyəsi göstəricisi isə səviyyədə stasionar olduğundan $I(0)$ kimi qiymətləndirilmişdir.

Dəyişənlərin $I(0)$ və $I(1)$ səviyyələrində qarışıq inteqrasiya olunması səbəbindən uzunmüddətli əlaqələrin qiymətləndirilməsi üçün ARDL yanaşması tətbiq edilmişdir. ARDL metodunun əsas üstünlüklərindən biri müxtəlif inteqrasiya dərəcəsinə malik dəyişənlərin eyni model çərçivəsində istifadəsinə imkan verməsi və kiçik seçmə ölçülərində etibarlı nəticələr təqdim etməsidir [11]. Tədqiqatda optimal gecikmə strukturu Akaike İnformasiya Meyarı (AIC) əsasında müəyyən edilmiş və ən aşağı AIC dəyərinə malik ARDL(2,0,2,2) modeli optimal spesifikasiya kimi seçilmişdir.

Uzunmüddətli kointeqrasiya əlaqəsinin mövcudluğunu müəyyən etmək üçün Pesaran, Shin və Smith (2001) tərəfindən təklif edilən ARDL Sərhəd Testi (Bounds Testing) tətbiq edilmişdir [11]. Lakin müşahidələrin sayının məhdud olması ($n=30$) səbəbindən nəticələrin daha etibarlı qiymətləndirilməsi məqsədilə Narayan (2005) tərəfindən kiçik seçmələr üçün təqdim edilmiş kritik dəyərlərdən istifadə olunmuşdur [12]. Kointeqrasiya əlaqəsinin mövcudluğu təsdiq edildikdən sonra qısamüddətli dinamikanın və uzunmüddətli tarazlığa uyğunlaşma sürətinin qiymətləndirilməsi üçün Xətanın Düzəldilməsi Modeli (ECM) qurulmuşdur.

Modelin ekonometrik etibarlılığını yoxlamaq məqsədilə bir sıra diaqnostik testlər tətbiq edilmişdir. Qalıqlarda autokorrelyasiyanın mövcudluğu Breusch-Godfrey testi, heteroskedastiklik problemi Breusch-Pagan testi, qalıqların normal paylanması

isə Jarque-Bera testi vasitəsilə yoxlanılmışdır. Model parametrlərinin struktur sabitliyi CUSUM və CUSUM² testləri əsasında qiymətləndirilmişdir. Bundan əlavə, dəyişənlər arasında səbəb-nəticə əlaqələrinin istiqamətini müəyyən etmək məqsədilə Granger səbəbiyyət testindən istifadə olunmuşdur.

Empirik nəticə və onların təhlili

Vahid Kök Testlərinin Nəticələri

Ekonometrik təhlilin ilk mərhələsində dəyişənlərin stasionarlıq xüsusiyyətləri ADF (Augmented Dickey-Fuller) və KPSS testləri vasitəsilə yoxlanılmışdır. ARDL metodunun tətbiqi üçün dəyişənlərin heç birinin I(2) tərtibindən stasionar olmaması zəruridir.

Cədvəl 1. Vahid kök testlərinin nəticələri

Dəyişən	ADF (Səviyyə)	ADF (1-ci fərq)	KPSS (Səviyyə)	Qərar
GDP	-2.2146 (0.20)	-1.9626 (0.30)	0.7615	I(1)
lnNonoil	-0.5925 (0.87)	-5.4462 (0.00)***	0.7595	I(1)
lnTrade	-4.7180 (0.00)***	-5.9482 (0.00)***	0.1509	I(0)
lnInvest	-2.1714 (0.21)	-4.2334 (0.00)***	0.6455	I(1)

*Qeyd: *** 1% əhəmiyyətlik səviyyəsini göstərir. Məntəzədəki rəqəmlər p- qiymətlərini (p-value) ifadə edir.*

Test nəticələrinə əsasən, trade dəyişəni səviyyədə I(0), digər dəyişənlər isə birinci fərqdə I(1) stasionardır. Bu qarışıq stasionarlıq dərəcələri ARDL Bounds Test yanaşmasının istifadəsinə tam imkan verir [10].

ARDL Bounds Test və Kointeqrasiya

Modelin optimal gecikmə sayı Akaike İnformasiya Meyarı (AIC) əsasında ARDL (2, 0, 2, 2) olaraq müəyyən edilmişdir. Uzunmüddətli əlaqənin mövcudluğunu yoxlayan Bounds Test nəticələri aşağıdakı kimidir:

Cədvəl 2. ARDL Bounds Test Kointeqrasiya Nəticələri

Test Statistikası	Qiymət	Əhəmiyyətlik Səviyyəsi	I(0) Alt Hədd	I(1) Üst Hədd
F-statistikası	7.4554	1%	4.29	5.61
		5% (Pesaran)	3.23	4.35
		10%	2.72	3.77
k (dəyişən sayı)	3	5% (Narayan)	3.272	4.306

Qeyd: Kritik dəyərlər Pesaran et al. (2001) və Narayan (2005) cədvəllərindən götürülmüşdür.

F-statistika dəyəri (7.45) həm Pesaran (2001), həm də kiçik seçmələr üçün daha dəqiq olan Narayanın (2005) kritik dəyərlərindən yüksəkdir. Bu, 1995–2024-cü illər üzrə Azərbaycan iqtisadiyyatında real ÜDM ilə qeyri-neft sektoru, ticarət və investisiyalar arasında uzunmüddətli tarazlıq əlaqəsinin olduğunu sübut edir.

Uzunmüddətli əmsalların təhlili

Kointeqrasiya əlaqəsi təsdiq edildikdən sonra dəyişənlərin ÜDM-ə uzunmüddətli təsir gücü hesablanmışdır:

Cədvəl 3. Uzunmüddətli Əmsalların Qiymətləndirilməsi

Dəyişən	Əmsallar	Standart Xəta	t-statistika	P-dəyəri
$\ln \text{Nonoil}$	0.3193	0.1454	2.1959	0.0423**
$\ln \text{Trade}$	0.8471	0.3753	2.2568	0.0375**
$\ln \text{Invest}$	0.4617	0.1666	2.7711	0.0131**

Qeyd: ** 5% əhəmiyyətlik səviyyəsini göstərir.

Analiz göstərir ki, qeyri-neft sektorunda 1%-lik artım real ÜDM-in 0.319% artması ilə nəticələnir. Ticarət dövriyyəsinin təsiri daha yüksək olub (0.84), xarici ticarət əlaqələrinin iqtisadi artımın genişlənməsində mühüm rol oynadığını göstərir. İnvestisiya axınları isə uzunmüddətli dövrdə ÜDM-ə 0.461% müsbət təsir göstərir.

Xətanın Düzəldilməsi Modeli (ECM) və səbəb-nəticə

Qısamüddətli dinamikanı əks etdirən ECM modelində xətanın düzəldilməsi əmsalı (ECT) -0.2031 olaraq tapılmışdır. Bu, sistemdə baş verən şokların hər il təxminən 20.3%-nin aradan qaldırıldığını və iqtisadiyyatın orta hesabla 5 il ərzində yenidən tarazlığa qayıtdığını göstərir.

Granger səbəb-nəticə testi nəticələrinə görə, qeyri-neft sektoru ilə ÜDM arasında birtərəfli səbəb-nəticə əlaqəsi mövcuddur ($p=0.046$). Maraqlıdır ki, investisiyalardan qeyri-neft sektoruna doğru da statistik səbəb-nəticə aşkar edilmişdir ($p=0.024$) (Cədvəl 4).

Cədvəl 4. VECM/VAR Granger səbəb-nəticə testinin nəticələri

Sıfır Hipotezi (H_0)	F-statistikası	P-dəyəri	Qərar (5% səviyyəsində)
$\ln \text{Nonoil} \rightarrow \ln \text{GDP}$	3.5425	0.0464**	H_0 rədd edilir
$\ln \text{Invest} \rightarrow \ln \text{Nonoil}$	3.9475	0.0241**	H_0 rədd edilir
$\ln \text{Trade} \rightarrow \ln \text{GDP}$	1.5387	0.2369	H_0 qəbul edilir

Stabilitet və diaqnostik testlər

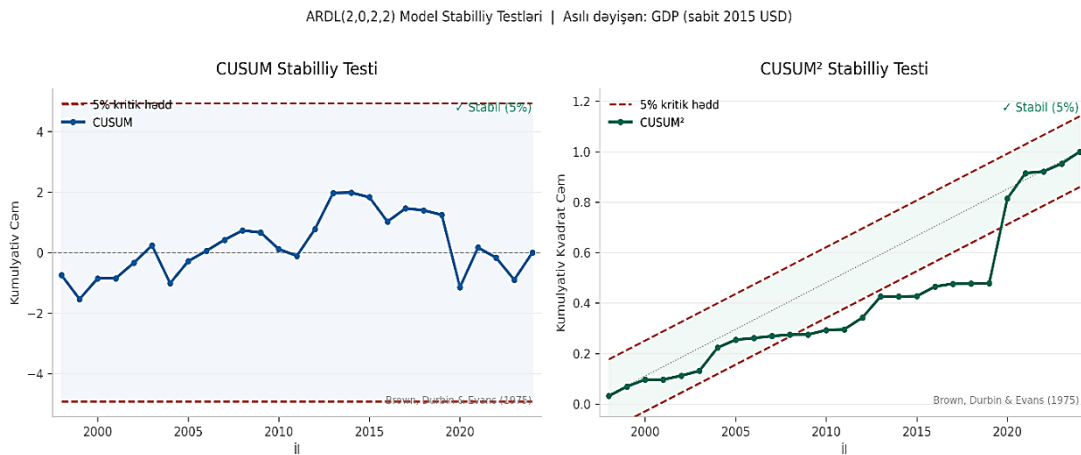
Modelin etibarlılığı diaqnostik testlərlə təsdiqlənmişdir.

Cədvəl 5. ARDL Modelinin Diaqnostik test nəticələri

Test	H_0	Statistika	p-qiymət	Qərar
Jarque-Bera	Qalıqlar normal paylanır	4.2821	0.1175	H_0 qəbul edilir
Breusch-Pagan	Heteroskedastiklik yoxdur	3.7665	0.9261	H_0 qəbul edilir

Breusch-Godfrey (lag=2)	Autokorrelasiya yoxdur	6.1863	0.0454	H_0 rədd edilir
CUSUM	Parametrlər stabildir	—	—	Stabil
CUSUM ²	Parametrlər stabildir	—	—	Stabil

Jarque-Bera testi ($p=0.11$) qalıqların normal paylandığını, Breusch-Pagan testi ($p=0.92$) isə heteroskedastikliyin olmadığını göstərir. Breusch-Godfrey testi ($p=0.045$) modeldə 5% səviyyədə zəif autokorrelasiya riski aşkar etmişdir. Lakin bu vəziyyət kiçik seçmə ölçüsünə ($n=30$) malik zaman sırası modellərində tez-tez müşahidə olunur və CUSUM testlərinin stabil nəticələri modelin ümumi etibarlılığını təsdiq edir (Şəkil 1).

Şəkil 1: CUSUM və CUSUM² stabillik qrafikləri

Nəticə və tövsiyələr

1995–2024-cü illər üzrə Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün ARDL Bounds Testing metodologiyası əsasında aparılmış bu tədqiqat bir sıra əhəmiyyətli empirik nəticə ortaya qoymuşdur.

Tədqiqatın əsas elmi tapıntısı ondan ibarətdir ki, real ÜDM ilə qeyri-neft sektoru, xarici ticarət dövriyyəsi və investisiya axınları arasında 5% əhəmiyyətlik səviyyəsində statistik olaraq mənalı uzunmüddətli kointeqrasiya əlaqəsi mövcuddur. Bu nəticə Azərbaycanın neft asılılığını azaltmağa yönəlmiş iqtisadi diversifikasiya siyasətinin empirik əsasını təşkil edir.

Uzunmüddətli əmsalların müqayisəli təhlili göstərir ki, iqtisadi artıma ən yüksək təsiri xarici ticarət dövriyyəsi göstərir ($\beta = 0.847$). Bu dinamika ixrac imkanlarının genişləndirilməsinin və beynəlxalq inteqrasiyanın iqtisadi artım üçün investisiyalardan daha kritik bir amil olduğunu nümayiş etdirir. Qeyd olunan tapıntı, iqtisadi

artımı ilkin olaraq birbaşa daxili kapital yığılmasına bağlayan ənənəvi kapital mərkəzli yanaşmalardan əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir.

İnvestisiya axınlarının əmsalı ($\beta = 0.462$) qeyri-neft sektorunun əmsalından ($\beta = 0.319$) yüksək olsa da, Granger testi qeyri-neft sektorundan ÜDM-ə doğru biristiqamətli səbəb-nəticə əlaqəsini aşkar etmişdir. Bu vəziyyət qeyri-neft sektorunun ÜDM artımı üçün birbaşa hərəkətverici qüvvə funksiyasını yerinə yetirdiyini, investisiyaların isə ilkin mərhələdə bu sektorun özünün inkişafını stimullaşdırdığını ortaya qoyur. Başqa sözlə, resursların öncə investisiyalara, daha sonra qeyri-neft sektoruna və son nəticədə ÜDM artımına təsir etdiyi ardıcıl bir ötürücü kanal müəyyən edilmişdir.

ECM nəticəsinə görə, qısamüddətli şoklardan sonra iqtisadiyyatın uzunmüddətli tarazlığa qayıdış sürəti hər il 20.3% təşkil edir. Bu, Azərbaycan iqtisadiyyatının xarici şoklara (neft qiymətlərinin düşməsi, pandemiyanın təsiri) qarşı müəyyən elastiklik qazandığını, lakin tam uyğunlaşma üçün 5 ilə qədər vaxt tələb etdiyini göstərir.

Əldə edilmiş nəticələr konkret siyasət tövsiyələrinin əsasını təşkil edir:

- Birincisi, xarici ticarət dövriyyəsinin ÜDM-ə ən güclü təsir göstərdiyini nəzərə alaraq, qeyri-neft ixracının şaxələndirilməsi birinci prioritet kimi müəyyənləşdirilməlidir. Bu məqsədlə "Made in Azerbaijan" brendinin gücləndirilməsi, azad ticarət zonaları mexanizmlərindən istifadənin genişləndirilməsi və yeni ixrac bazarlarına çıxış üçün ikitərəfli ticarət müqavilələrinin sayının artırılması tövsiyə olunur.

- İkincisi, tədqiqat göstərir ki, investisiyaların iqtisadi səmərəsi iki illik gecikmə ilə reallaşır. Belə bir zaman fərqi kontekstində qısamüddətli fiskal təşviqlərdən daha çox uzunmüddətli investisiya öhdəlikləri formalaşdıran xüsusi iqtisadi zonalar, dövlət-özəl tərəfdaşlığı mexanizmləri və institusional şəffaflıq tədbirləri daha məqsədəuyğun hesab olunur.

- Üçüncüsü, investisiyaların öncə qeyri-neft sektoruna, oradan isə ÜDM artımına yönəldiyi ardıcıl ötürücü kanalın mövcudluğu o deməkdir ki, kapital qoyuluşu siyasəti hər hansı təsadüfi sahəyə yönəlməməlidir. İnvestisiyalar məhsuldarlığı yüksək və ixrac potensialı geniş olan emal sənayesi, aqrar-qida, turizm və informasiya-kommunikasiya texnologiyaları kimi qeyri-neft sahələrinə hədəfli şəkildə istiqamətləndirilməlidir.

- Dördüncüsü, xəta düzəltmə modelinin göstərdiyi beş illik uyğunlaşma müddəti siyasət qurucularına signal verir ki, iqtisadi şoklara reaksiya zaman çərçivəsi əvvəlcədən strateji şəkildə planlaşdırılmalıdır. Eyni zamanda, antiböhran

fondlarının həcmi bu keçid dövründə iqtisadiyyatın büdcə ehtiyaclarını tam ödəyəcək səviyyədə saxlanmalıdır.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri və gələcək istiqamətlər

Tədqiqatın əsas məhdudiyyəti seçmə ölçüsünün ($n=30$) kiçik olmasıdır. Məlumatların uzanması ilə VECM modelinin tətbiqi daha dəqiq nəticələr verə bilər. Gələcək tədqiqatlarda regional iqtisadi göstəricilərin (rayon/şəhər səviyyəsində panel məlumatlar) daxil edilməsi, habelə enerji qiymətlərinin struktur fasiləsi kimi modellənməsi tövsiyə olunur.

Ədəbiyyat

1. Abadov, M. K. (2021). *21-ci əsr Azərbaycan iqtisadiyyatı*. Bakı.
2. Novruzov, E. (2024). “Əsrin müqaviləsi”nin Azərbaycanın sosial-mədəni və iqtisadi inkişafında rolu. *Elmi Araşdırmalar Jurnalı*, 104–105.
3. Babayeva, N. (2023). Heydər Əliyevin uğurlu neft strategiyasından qeyri-neft sektorunun inkişafına doğru. *İqtisadi İnkişaf və İdarəetmə Problemləri Jurnalı*, 18–21.
4. İmanov, T. İ. (2025). *Milli iqtisadiyyatın formalaşması və davamlı inkişafının nəzəri tədqiqi*. Bakı.
5. Salıfova, Ü. Ş. (2025). Azərbaycanda qeyri-neft sektorunda KOS-ların inkişafının stimullaşdırılması. *Regional İqtisadiyyat Jurnalı*, 160.
6. Humbatova, S. İ., Hacıyev, N. Q., & Ahmadov, F. S. (2020). Impact of investment on GDP and non-oil GDP in Azerbaijan. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 7(4), 2645–2663.
7. Cavadov, R. C., & Səmədov, B. Y. (2023). Qeyri-neft sektorunda əsas kapitalla investisiyaların makroiqtisadi göstəricilərin artımına təsirinin modelləşdirilməsi. *Azərbaycan İqtisadiyyatı və İdarəetmə Jurnalı*, 5–7.
8. Şəkərəliyeva, Z. (2021). Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun inkişafı və onun qiymətləndirilməsi. *İqtisadi İslahatlar Jurnalı*, 43–48.
9. Manafov, Q., & Quliyev, A. (2025). Yaşıl iqtisadiyyatın formalaşması şəraitində sahibkarlığın inkişafı problemləri. *Dayanıqlı İnkişaf və İnnovasiya Jurnalı*, 8–10.
10. Akram, K. T. (2023). Heydar Aliyev’s exclusive contributions to Azerbaijan’s economic development: A comprehensive analysis. *International Journal of Economic Studies*, 142–150.
11. Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289–326.
12. Narayan, P. K. (2005). The saving and investment nexus for China: Evidence from cointegration tests. *Applied Economics*, 37(17), 1979–1990.

BEYOND TRANSIT: STRATEGIES FOR TRANSFORMING AZERBAIJAN INTO A REGIONAL LOGISTICS HUB

Daxil olub: 4 fevral 2026-cı il

Qəbul olunub: 26 may 2026-cı il

Received: 4 February 2026

Accepted: 26 May 2026

Aybeniz Hashimli

Independent Researcher

aybenizhashimli@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0009-0026-2629>

DOI: <https://doi.org/10.30546/UNECSR.2026.02.457>

Abstract

This study explores how Azerbaijan can move beyond a transit-based role and enhance domestic economic value through a logistics-oriented hub model. Despite remarkable growth in transit freight volumes and strengthened regional connectivity, the economic benefits generated within the national economy remain limited. The main objective of the research is to identify practical pathways for transforming transit connectivity into value-added logistics outcomes.

The paper applies a qualitative and analytical research approach based on existing data from official national sources, including transport and customs statistics, academic literature, and international reports. A comparative perspective is employed to examine Azerbaijan's logistics practices in relation to selected international experiences such as Singapore, Rotterdam, and Jebel Ali. The analysis is structured around a conceptual framework integrating transit connectivity, logistics upgrading, and value creation.

The research addresses key questions concerning why transit growth does not by itself result in greater domestic value and which logistics functions are critical for enhancing value capture. The results emphasize the importance of corridor-based logistics hubs, multimodal coordination, inland terminals, customs digitalization, cargo consolidation, value-added logistics services, aviation logistics specialization, and stronger private sector participation for deeper integration of transport flows within the domestic economy. This investigation contributes to the academic literature on transit-based economies and offers policy-relevant insights for Azerbaijan and other emerging transit countries.

Keywords: *transit-based economy, logistics-oriented hub model, regional connectivity, value creation, regional logistics hub.*

TRANZİTDƏN KƏNAR: AZƏRBAYCANIN REGIONAL LOGİSTİKA MƏRKƏZİNƏ ÇEVRİLMƏSİ ÜÇÜN STRATEGİYALAR

Aybeniz Həşimli
Müstəqil tədqiqatçı

Xülasə

Bu tədqiqat Azərbaycanın tranzit mərkəzi yanaşmasından logistika əsaslı inkişaf modelinə keçid imkanlarını və bunun daxili iqtisadi dəyərin artırılmasına təsirini təhlil edir. Tranzit yük daşımalarının əhəmiyyətli dərəcədə artmasına və regional əlaqələrin güclənməsinə baxmayaraq, ölkə iqtisadiyyatında formalaşan daxili iqtisadi dəyərlər hələ də məhdud səviyyədə qalmaqdadır. Tədqiqatın əsas məqsədi ölkənin tranzit modelindən kənara çıxaraq əlavə dəyər yaradan regional logistika mərkəzinə çevrilməsi üçün həlledici əhəmiyyət daşıyan praktik yanaşmaları müəyyən etməkdir.

Məqalədə rəsmi milli mənbələrdən əldə edilmiş mövcud məlumatlar əsasında analitik araşdırmalar həyata keçirilmişdir. Təhlil prosesində nəqliyyat və gömrük statistikasına məlumatları ilə yanaşı, akademik ədəbiyyat və beynəlxalq hesabatlardan istifadə edilmişdir. Müqayisəli yanaşma çərçivəsində Azərbaycanın logistika təcrübəsi Singapur, Rotterdam və Cəbəli limanı kimi seçilmiş beynəlxalq nümunələrlə qarşılaşdırılmışdır. Araşdırma tranzit əlaqələrinin genişləndirilməsi, logistika strukturunun modernləşdirilməsi və əlavə dəyər yaradılması anlayışlarını birləşdirən konseptual çərçivə əsasında aparılmışdır. Tədqiqat çərçivəsində tranzit daşımalarının özlüyündə daha yüksək əlavə dəyər formalaşdırmadığı, eləcə də bu dəyərin artırılması üçün hansı logistika funksiyalarının həlledici rol oynaya biləcəyi təhlil edilmişdir.

Əldə olunan nəticələr göstərir ki, regional dəhliz modeli əsasında logistika mərkəzlərinin formalaşdırılması, multimodal koordinasiya mexanizmlərinin tətbiqi, daxili terminalların inkişafı, gömrük proseslərinin rəqəmsallaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi, yük konsolidasiyası mexanizmlərinin tətbiqi, əlavə dəyər yaradan logistika xidmətlərinin inkişafı, aviasiya logistikasında ixtisaslaşma və özəl sektorun logistika fəaliyyətində daha fəal iştirakı nəqliyyat axınlarının milli iqtisadiyyata daha dərinlən inteqrasiyasında mühüm rol oynayır. Araşdırma tranzit iqtisadiyyatı üzrə elmi ədəbiyyata töhfə verməklə yanaşı, Azərbaycan və bu model əsasında formalaşan digər tranzit ölkələr üçün siyasət yönümlü nəticələr təqdim edir.

Açar sözlər: *tranzit iqtisadiyyatı, logistika əsaslı inkişaf, nəqliyyat axınları, dəyər yaradılması, regional logistika mərkəzi.*

ЗА ПРЕДЕЛАМИ ТРАНЗИТА: СТРАТЕГИИ ТРАНСФОРМАЦИИ АЗЕРБАЙДЖАНА В РЕГИОНАЛЬНЫЙ ЛОГИСТИЧЕСКИЙ ХАБ

Айбениз Гашимли
Независимый исследователь

Резюме

В данном исследовании анализируется, каким образом Азербайджан может выйти за рамки транзитной модели и повысить уровень внутренней экономической ценности за счет логистически ориентированной хабовой модели. Несмотря на существенный рост транзитных грузопотоков и укрепление региональной транспортной связности, экономические выгоды, формируемые внутри национальной экономики, по-прежнему остаются ограниченными. Основной целью исследования является выявление практических механизмов трансформации транзитной связности в логистические результаты с добавленной стоимостью.

В работе применяется качественный и аналитический исследовательский подход, основанный на вторичных данных, полученных из официальных национальных источников, включая транспортную и таможенную статистику, академическую литературу и международные отчеты. Сравнительный подход используется для сопоставления логистической практики Азербайджана с отдельными международными примерами, такими как Сингапур, Роттердам и Джебель Али. Анализ базируется на концептуальной модели, объединяющей транзитную связность, модернизацию логистики и создание экономической ценности.

Исследование направлено на выявление ключевых причин, по которым рост транзитных перевозок сам по себе не приводит к увеличению внутренней добавленной стоимости, а также на определение логистических функций, играющих решающую роль в ее формировании. Полученные результаты подчеркивают значимость коридорных логистических хабов, мультимодальной координации, развития внутренних терминалов, цифровизации таможенных процедур, консолидации грузов, логистических услуг с добавленной стоимостью, специализации авиационной логистики и более активного участия частного сектора для более глубокой интеграции транспортных потоков в национальную экономику. Работа вносит вклад в научную литературу по транзитным экономикам и формирует практико-ориентированные выводы, релевантные для Азербайджана и других формирующихся транзитных стран.

Ключевые слова: транзитная модель, логистически ориентированная хабовая модель, транспортная связность, добавленная экономическая ценность, региональный логистический хаб.

Introduction

In recent years, global trade routes have undergone significant transformation due to geopolitical tensions, supply chain disruptions, and the reconfiguration of Eurasian connectivity. As a result, transport corridors linking Europe and Asia have gained renewed strategic relevance. Countries located along these corridors increasingly seek not only to facilitate transit flows but also to derive greater economic value from them.

Within this evolving context, Azerbaijan has strengthened its position in regional transit networks, particularly along the Middle Corridor. Located at the intersection of East–West and North–South routes, the country has invested heavily in multimodal transport infrastructure, including railways, the Port of Baku, international airports, and modern transfer facilities. However, growing competition among corridor economies means that transit capacity alone is no longer sufficient. Sustainable gains depend on the ability to develop advanced logistics functions and retain a larger share of value within the domestic economy.

The prospective opening of the Zangezur corridor further increases the urgency of this transformation by enhancing regional connectivity and expanding transit potential. Yet international experience shows that infrastructure development by itself does not automatically generate long-term economic benefits. Countries that successfully move beyond simple transit functions and develop logistics-based services—such as consolidation, warehousing, processing, and re-export—are better positioned to diversify their economies and generate employment.

Although Azerbaijan has made progress toward a logistics-oriented model through the development of ports, airports, and free economic zones, the overall economic impact of these initiatives remains below its strategic potential. The key challenge, therefore, lies not in expanding transit volumes, but in converting existing connectivity into a value-generating logistics system.

This study examines how Azerbaijan can facilitate this transition. Based on the conceptual framework of transit – logistics upgrading – value creation, the article explores how transport integration can be converted into sustainable economic benefits. By focusing on structural, institutional and strategic factors, the study aims

to identify practical pathways for developing Azerbaijan's role as a regional logistics hub within the evolving Eurasian transport system.

Theoretical Background and International Experience

To better understand the concept of transit and logistics-based development, it is useful to review the main theoretical approaches in the literature. Based on the early trade and regional integration studies by Balassa (1965), countries located along global trade routes can benefit economically from expanded cross-border flows. Building on this idea, later transport economics literature explains the concept of a transit economy as a system in which national income is mainly generated through the movement of goods and services across region rather than through domestic production [1, p. 99-123].

According to Rodrigue (2020), transit-based economies largely count on transport services, corridor accessibility, and basic handling operations. While such activities intensify regional connectivity, they tend to generate limited domestic value, rather than enhance it [2]. In the same way, Hesse and Rodrigue (2004) emphasize that transit-based systems often demonstrate weak linkages with local industries, which restricts impact on employment and technological upgrading [3, p. 171–184].

From a theoretical perspective, transit economies are viewed as an initial stage of integration into international trade networks. As argued by UNESCAP (2019), long-term development requires moving beyond simple transit toward more advanced logistics and service-based functions that enable countries to keep a higher share of trade-related value [4].

The logistics-based development model expands traditional transit-oriented approaches by highlighting value creation rather than physical movement alone. Based on OECD (2018), logistics systems contribute to economic growth when they support efficient coordination between transport, production, and trade activities. This model emphasizes the importance of services such as warehousing, processing, packaging, cargo consolidation, and distribution in improving domestic economic returns [5].

According to port and logistics development studies, Notteboom and Rodrigue (2005) argue that logistics platforms develop into key drivers of economic growth when they are integrated with industrial zones and regional supply chains. In this framework, logistics infrastructure serves as part of a wider ecosystem that includes digitalization, institutional quality, and private sector participation [6, p. 297–313].

Moreover, the World Bank's logistics research suggests that enhanced logistics performance strengthens national competitiveness by reducing trade costs and improving reliability (World Bank, 2023). From this point of view, logistics-based development is not limited to infrastructure investment but requires coordinated improvements across regulation, customs, and service markets. Therefore, countries that adopt logistics-based development strategies are more likely to achieve economic diversification and sustainable growth [7].

The hub-and-spoke system is widely discussed in transport geography as an efficient structure for organizing cargo flows. Based on Rodrigue (2020), it relies on concentrating cargo in central hubs connected to smaller nodes through feeder routes, enabling route optimization and cost reduction [2]. Studies by Hesse and Rodrigue (2004) similarly show that such concentration attracts complementary services and strengthens the economic role of logistics hubs [3, p. 171–184].

Taken together, these theoretical perspectives emphasize that transit expansion alone does not ensure economic upgrading. Rather, coordinated logistics functions and institutional quality are decisive for value creation.

Singapore represents a leading example of logistics-based development, consistently ranking among the top performers in global logistics efficiency (World Bank, 2023). By transforming limited geographic space into a value-added logistics and services platform, Singapore demonstrates how institutional capacity, digitalization, and long-term strategic planning can convert transit flows into sustainable economic returns [7].

Dubai's logistics development is based on the integration of Jebel Ali Port with its surrounding free zone, combining port operations with industrial and commercial activities. This coordinated structure reduced transaction costs and accelerated re-export processes, allowing Dubai to emerge as a strategic logistics hub linking Asia, Europe, and Africa (World Bank, 2023) [7].

The Netherlands represents a mature model of logistics upgrading centered on the Rotterdam port ecosystem. Through the integration of inland waterways, rail systems, logistics centers, and digital coordination platforms, the Dutch system supports efficient cargo distribution and value-added activities such as processing and packaging. This integrated approach strengthened linkages between transport infrastructure and industry, positioning logistics as a key driver of national economic development (OECD, 2018) [5].

Kazakhstan provides a relevant example for transit-oriented economies seeking logistics upgrading. After initially prioritizing corridor development, the country expanded its strategy toward dry ports, inland logistics centers, and multimodal facilities along the China–Europe routes (ADB, 2021). This shift illustrates how landlocked transit states can move beyond corridor-based flows toward broader logistics and service-oriented development [8].

While logistics hub development and transit-based growth models have been widely examined in transport and regional development literature, most studies concentrate on established global logistics hubs or large-scale national logistics strategies. Far less attention has been devoted to medium-sized transit economies seeking to convert corridor-based connectivity into structured domestic value creation.

Existing research often treats transit expansion and logistics upgrading as parallel processes rather than analytically interconnected stages. In particular, the systematic linkage between transit volume growth, functional logistics upgrading, and domestic value retention remains insufficiently conceptualized for emerging corridor economies. Within this context, Azerbaijan has largely been examined from the perspective of infrastructure investment and transit potential, while the structural conditions required for logistics-based transformation have received limited analytical focus. In addition, emerging regional connectivity dynamics, including the prospective Zangezur corridor, introduce structural factors that remain underexplored in relation to logistics upgrading in medium-sized corridor economies.

This study addresses this gap by applying an integrated analytical framework that connects transit capacity, logistics upgrading, and value creation within a single structural perspective. By grounding the analysis in Azerbaijan’s institutional and geographic context, the research contributes to a clearer understanding of how corridor economies can move beyond transit dependency toward sustainable logistics-based development. The findings provide both conceptual clarification and policy-oriented guidance for similar emerging transit systems.

Methodology

To address the research problem, this study applies a qualitative and analytical research approach. The following section outlines the methodology used to examine how Azerbaijan can move from a transit-based role toward logistics-based development. The methodology focuses on identifying strategies that support advanced logistics functions and greater economic value creation.

The analysis relies on secondary data obtained from official and publicly available sources, including the State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, the Azerbaijan Transit Council, the State Customs Committee of the Republic of Azerbaijan, the Port of Baku, Azerbaijan Railways, and Heydar Aliyev International Airport. Relevant international reports, policy documents, and academic literature are also reviewed to strengthen the analytical framework.

A comparative analysis is used to examine recent transport trends and to relate Azerbaijan's logistics practice to international experiences. Based on this analysis, the study develops a conceptual framework linking transit connectivity, logistics upgrading, and value creation.

Azerbaijan's Current Logistics Characteristics & Constraints

The expansion of logistics infrastructure has become a key element of Azerbaijan's economic modernization strategy. Recent investment policies have prioritized logistics centers to enhance cargo handling, storage, and distribution efficiency, while strengthening the country's integration into regional and international transport corridors, particularly the Middle Corridor and the North–South Transport Corridor. Within this evolving framework, Azerbaijan's logistics system is structured around several key logistics centers and multimodal nodes that support both corridor-based transit and domestic distribution functions.

Port of Baku (Alat)

The Port of Baku, situated in Alat, represents the central node of Azerbaijan's maritime logistics system and one of the most significant transport hubs in the Caspian basin. The port's operational structure is designed around multimodal integration, linking maritime transport with rail and road networks. Modern cargo handling technologies and warehousing facilities enable the efficient processing of various freight categories. Owing to its strategic position along the Middle Corridor, the port plays a vital role in facilitating trade flows between Europe, Central Asia, and China, thereby contributing to Azerbaijan's corridor-based logistics capacity [9].

Absheron Logistics Center

Located near Baku, the Absheron Logistics Center supports both domestic and cross-border trade operations through diversified storage and cargo management services. The facility includes specialized warehousing solutions, including temperature-regulated storage environments, which are particularly relevant for sensitive goods. Beyond basic storage functions, the center provides complementary logistics

services such as cargo consolidation, packaging, and labeling. Its proximity to key transport infrastructure, including major highways and the Port of Baku, enhances operational connectivity within national and international supply chains [9].

Garadagh Logistics Center

The Garadagh Logistics Center occupies a strategically important position within Azerbaijan's logistics network due to its location along major transport routes. The center is equipped with modern storage and refrigeration facilities, supporting the handling of agricultural products as well as industrial cargo. By accommodating both domestic distribution needs and export-oriented flows, the facility contributes to improving logistical efficiency and supply chain reliability [9].

Sumgayit Logistics Center

Positioned within the industrial city of Sumgayit, this logistics center primarily serves manufacturing and industrial activities concentrated in the region. The design of its warehousing and cargo handling infrastructure reflects the requirements of industrial producers and exporters. As part of the broader Baku–Sumgayit economic corridor, the center performs an important role in facilitating the movement and distribution of industrial goods [9].

Ganja Logistics Center

The Ganja Logistics Center enhances cargo distribution capabilities across Azerbaijan's western regions. Integrated with major East–West and North–South transport routes, the facility supports regional trade flows and domestic logistics activities. The center's warehousing and handling functions contribute to improving logistical accessibility for industries operating outside the Absheron region [9].

Astara Logistics Terminal

Situated at Azerbaijan's southern border with Iran, the Astara Logistics Terminal functions as a key logistics interface within the North–South Transport Corridor. The terminal integrates rail connectivity with freight handling facilities designed for both containerized and bulk cargo. Its geographic position supports trade exchanges linking Azerbaijan with Iran, Russia, and South Asian markets, thereby strengthening cross-border logistics operations [9].

Emerging Logistics Zones (Khachmaz and Yevlakh)

In recent years, particularly since 2024, the logistics zones in Khachmaz and Yevlakh have gained increasing relevance within Azerbaijan's inland logistics network. These facilities support regional cargo flows, agricultural supply chains, and

industrial activities, while contributing to broader efforts aimed at strengthening territorial logistics integration.

The Khachmaz logistics zone, located in northern Azerbaijan, is primarily oriented toward agricultural and processing logistics, with particular significance for perishable goods. The presence of logistics service providers, including rail-connected operators, enhances freight transportation access and improves connectivity for regional businesses.

The Yevlakh logistics zone, situated in central Azerbaijan, performs an important distribution and consolidation function within the national logistics system. Its infrastructure supports agricultural logistics and cold storage services, while ongoing upgrades seek to improve rail connectivity and operational efficiency. Collectively, these zones contribute to the gradual expansion of inland logistics capabilities and regional trade facilitation [9].

Baku–Tbilisi–Kars Railway Corridor

The Baku–Tbilisi–Kars (BTK) railway represents a key element of Azerbaijan’s land-based transport and logistics network, providing a direct connection between the South Caucasus, Turkey, and European markets. As an important link within the Middle Corridor, the railway supports long-distance cargo transportation and strengthens regional freight integration.

The strategic value of the corridor is reflected in its ability to facilitate rail transit flows, improve transport efficiency across Eurasian routes, and support the development of multimodal logistics chains. By expanding Azerbaijan’s rail transport capacity, the BTK railway plays a significant role in enhancing corridor connectivity and regional trade opportunities [10].

Heydar Aliyev International Airport (Baku)

Heydar Aliyev International Airport functions as Azerbaijan’s main aviation logistics node, supporting international air freight activities and facilitating cross-border cargo flows. Owing to its strategic location near Baku, the airport provides specialized cargo handling services, particularly for high-value and time-sensitive shipments.

Within Azerbaijan’s multimodal transport framework, the airport enhances logistical flexibility by complementing maritime, rail, and road transport operations. Its operational capabilities contribute to the expansion and diversification of national logistics services, especially for cargo segments requiring speed and reliability [11].

Despite the presence of multiple logistics centers and modern transport nodes, Azerbaijan has not yet fully achieved the characteristics of a regional logistics hub comparable to more mature logistics systems. This gap can be explained by several structural and functional constraints:

- **Cargo Structure and Scale** – The scale and composition of cargo flows remain a critical determinant of hub formation. Although Azerbaijan experiences growing transit volumes, the concentration and stability of large-scale cargo flows required for higher-tier hub functions remain comparatively limited.

- **Limited Value-Added Logistics Activities** – Logistics hubs typically generate economic strength from value-added service clusters. In Azerbaijan, logistics operations are still predominantly associated with transportation and basic handling functions, while higher-value logistics services remain less developed.

- **Inland Logistics Ecosystem Constraints** – The spatial expansion of inland logistics ecosystems remains an important challenge. As a result, logistics activities in Azerbaijan remain heavily centralized around the Absheron economic region, particularly in proximity to Baku and Alat. International experience indicates that successful logistics hubs are supported by diversified inland terminals and distribution platforms, which are still evolving in Azerbaijan.

- **Institutional and Procedural Factors** – Beyond infrastructure, logistics performance is strongly influenced by institutional efficiency. Procedural predictability, customs coordination, and regulatory harmonization remain decisive factors affecting logistics competitiveness.

- **Regional Competition Pressures** – Azerbaijan operates within a competitive corridor environment where multiple countries seek to attract transit and logistics functions. The presence of established logistics gateways across neighboring regions including Turkey, Georgia and Kazakhstan, intensifies competitive pressures for cargo capture and service specialization.

- **Limited Private Sector Participation in Logistics Services** – While substantial public investments have strengthened core transport infrastructure and connectivity, the participation of private operators in higher-value logistics segments remains relatively modest. This market-level gap constrains service diversification and limits the formation of a fully competitive logistics ecosystem required for hub-level development.

The constraints discussed above indicate that Azerbaijan's logistics system still faces structural limitations that restrict the full realization of logistics-based value creation. Addressing these challenges requires a strategic shift from infrastructure expansion toward functional upgrading and value-added logistics development.

Strategic Pathways for Logistics-Based Value Creation

Azerbaijan has developed a multi-modal transport system and strengthened its role in regional connectivity through investments in ports, railways, road networks, logistics facilities, and aviation infrastructure. Transit freight volumes have grown markedly in recent years, particularly along surface transport corridors. According to official data from the Azerbaijan Transit Council, transit cargo increased from about 5,723 thousand tons in 2019 to 11,930 thousand tons in 2022, and reached 14,549 thousand tons in 2024 [12].

These figures primarily reflect rail, road, and maritime transit flows. However, air freight also represents an increasingly relevant component of Azerbaijan's logistics system, especially for time-sensitive and high-value cargo. Air freight statistics are typically reported under separate aviation and customs classifications due to differences in cargo characteristics, measurement frameworks, and operational structures. Consequently, air cargo volumes are not directly aggregated within corridor-based transit indicators.

The upward trend in transit cargo volumes is illustrated in Figure 1:

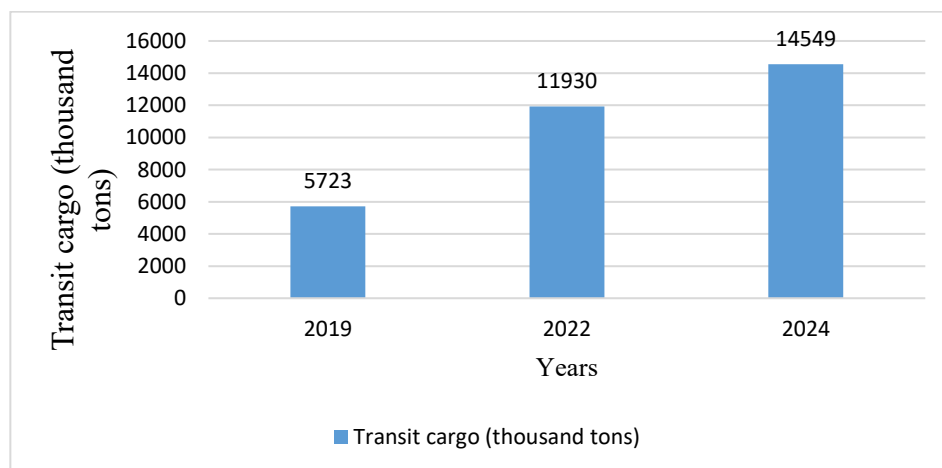

Figure 1. Transit cargo volumes in Azerbaijan, 2019–2024 (thousand tons)

Source: Azerbaijan Transit Council (transit.gov.az)

Figure 1 indicates a significant increase in transit cargo volumes in Azerbaijan over the selected years. Transit cargo rose noticeably from 2019 to 2022 and steadily grew in 2024, reflecting the evolution of regional transport activity. This upward trend demonstrates that Azerbaijan's transit role has expanded in recent years.

According to transport sector data from Azerbaijan Railways, the country's rail network moved over 18.5 million tons of cargo in 2024, with approximately 7.3 million tons carried through transit services, reflecting continued growth in rail freight activity along international corridors [13].

Based on transport sector analysis from the State Customs Committee of the Republic of Azerbaijan, road freight volumes continued to grow in 2024, reaching approximately 5.38 million tons, compared with nearly 4.93 million tons in 2023. This trend indicates a strong reliance on road transportation within the logistics system [14].

Table 1 presents recent trends in freight transportation in Azerbaijan over the period 2022–2024, with a particular focus on dominant rail and road transit flows.

Table 1. Freight transportation by rail and road in Azerbaijan, million tons (2022–2024)

Mode of transport	2022	2023	2024
Rail transport	approx. 16.7	approx. 17.4	over 18.5
Road transport	approx. 4.6	approx. 4.9	approx. 5.4

Source: Compiled by the author based on data from Azerbaijan Railways (corp.ady.az) and official transport statistics reported by the State Customs Committee of the Republic of Azerbaijan and sectoral publications.

Table 1 illustrates a steady growth in freight volumes for both rail and road transport over the observed period. Rail transport showed stronger growth, indicating its expanding role in global transit corridors. Simultaneously, the ongoing increase of road freight points to persistent dependence on road-based logistics services.

Maritime transport also plays a complementary role in Azerbaijan's freight system, which is largely concentrated at the Port of Baku. According to official port statistics, the port handled approximately 7.6 million tons of freight in 2024, reflecting consistent shipping activity in the Caspian Sea. Although port efficiency data are not fully comparable with national freight statistics, they provide essential insight into the capacity of maritime logistics along the Middle Corridor [15].

Similarly, due to differences in measurement frameworks, cargo structure, reporting standards, and the predominance of high-value, low-volume shipments, air cargo volumes are not directly comparable with rail and road freight indicators. At the same time, air cargo transportation in Azerbaijan has exhibited noticeable dynamics in recent years. The continued expansion of international airports has strengthened the country's air freight capacity and enhanced its integration into global logistics networks.

According to data from the State Customs Committee of Azerbaijan, international air cargo transportation reached approximately 79,200 tons in 2024, with a total declared value of about \$5.55 billion, compared with approximately \$3.6 billion in 2023 [14].

Within Azerbaijan's multimodal transport structure, aviation logistics performs an important complementary function by enabling faster cargo movement, supporting specialized supply chains, and facilitating cross-border trade operations. Although air freight volumes remain relatively small compared with rail and road transport, air connectivity contributes to the diversification and adaptive capacity of the national logistics system.

Since freight volumes across transport modes are presented using different measurement approaches, a percentage-based comparison provides a more transparent view of the relative importance of maritime and land-based transport. Based on the official data from the State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan (2025), freight carried through the country's transport corridors in 2024 was distributed across modes, with rail accounting for about 46.0%, road for 30.3% and maritime for 23.7% of total cargo movements [16].

Figure 2 presents the modal distribution of freight transported through Azerbaijan's transport corridors in 2024, providing insight into the relative structure of corridor-based cargo flows.

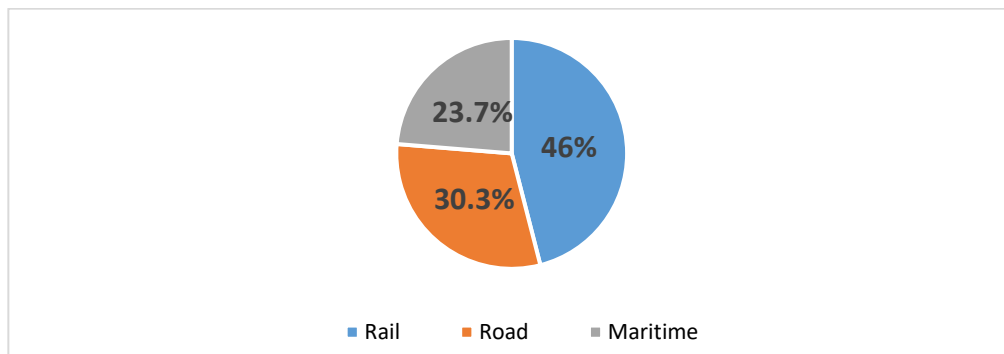

Figure 2. Modal distribution of corridor freight transport in Azerbaijan, 2024 (%)

Source: State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan (stat.gov.az).

Note: Air cargo is excluded because aviation freight data are reported under separate statistical classifications and are not captured within corridor-based freight datasets.

Figure 2 indicates that rail transport accounted for the largest share of freight movements through Azerbaijan's transport corridors in 2024, while road and maritime transport remain less dominant. This highlights the continuing importance

of multimodal connectivity in the country's logistics system and the opportunity for upgrading non-road modes for future value creation.

In addition, TRACECA and global monitoring reports estimate that several million tons of freight move along the wider corridor each year, indicating Azerbaijan's crucial position within Eurasian transport flows [17]. However, existing stable transit activity alone does not automatically result in higher domestic economic value, highlighting the need for targeted logistics-based development strategies.

Building on the structural constraints identified in the previous section, the strategic pathways for transforming Azerbaijan into a regional logistics hub are formulated in direct response to these limitations. Each pathway addresses a specific systemic limitation within Azerbaijan's logistics framework.

The identified structural constraints, strategic pathways, and their anticipated outcomes are conceptually illustrated in Figure 3:

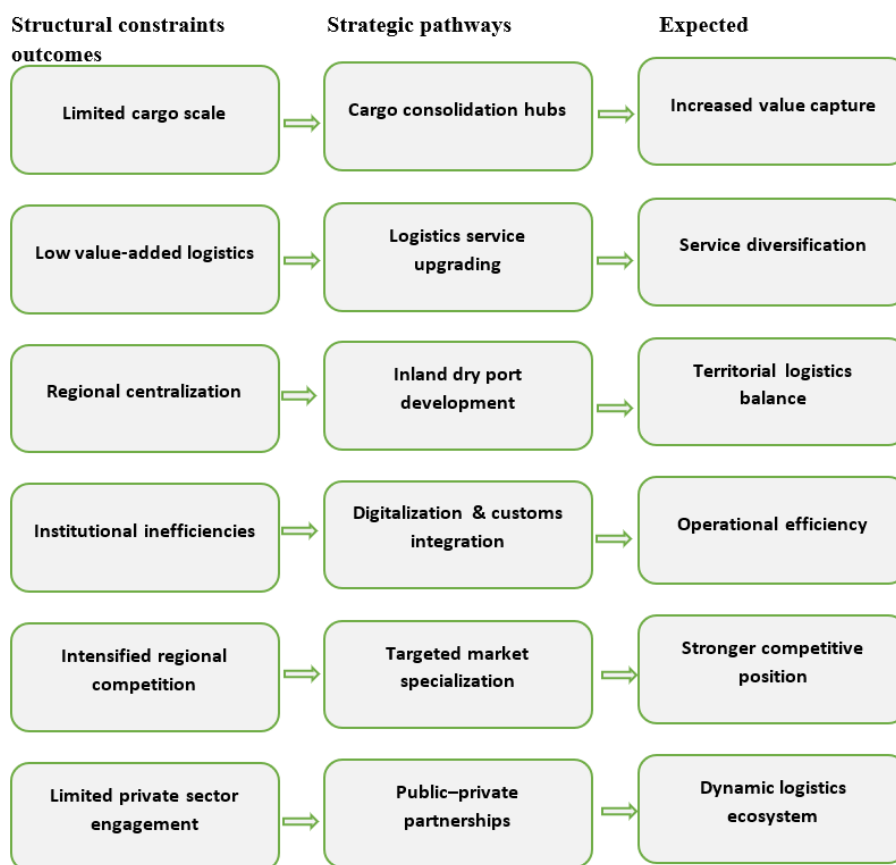

Figure 3. Conceptual framework for transforming Azerbaijan into a regional logistics hub

Source: Developed by the author.

As illustrated in Figure 3, becoming a regional logistics hub requires addressing several connected structural constraints through specific strategic actions. The following section explains each constraint and its corresponding strategic pathway in more detail.

1. Limited cargo scale – Although transit volumes have increased in Azerbaijan, cargo movements remain fragmented and highly dependent on corridor-specific dynamics. The absence of consistent, large-volume cargo streams limits the formation of a stable logistics base required for hub-level operations.

One practical way to address this constraint is the development of structured cargo consolidation mechanisms. By consolidating smaller shipments into full container or full truck loads at the Port of Baku and inland logistics centers such as Ganja or Yevlakh, less-than-container-load (LCL) cargo from different suppliers can be combined into larger and more cost-efficient shipments. The prospective opening of the Zangezur corridor could further increase cargo flows and enhance consolidation potential within Azerbaijan's territory.

By increasing load factors and reducing fragmented dispatch, consolidation would lower transport costs per unit, improve transit efficiency, and enhance corridor reliability. More importantly, it would increase cargo density within Azerbaijan, allowing the country to move from dispersed transit flows toward more coordinated cargo management. This would strengthen Azerbaijan's position within the Middle Corridor by improving cost competitiveness and shipment predictability.

2. Low value-added logistics - Despite significant investments in transport infrastructure, logistics operations in Azerbaijan remain largely focused on transit and basic cargo handling. Although facilities at the Port of Baku provide storage and transfer services, higher value-added activities such as bonded warehousing, packaging, light processing, and re-export remain limited in scope. As a result, a substantial portion of transit cargo generates limited domestic economic value.

To address this constraint, greater emphasis should be placed on expanding value-added logistics activities within the Alat Free Economic Zone (AFEZ), located near the Port of Baku. Allocating additional land for multimodal logistics parks and providing targeted incentives for bonded storage, packaging, and re-export services would encourage cargo processing before further transport. Linking AFEZ

operations with nearby industrial centers such as Sumgayit could further strengthen production-logistics integration.

Strengthening value-added functions within AFEZ would increase domestic value retention from transit flows and support Azerbaijan's gradual shift toward a logistics-based, value-generating economic model.

3. Regional centralization – Logistics activities in Azerbaijan remain heavily concentrated in the Absheron economic region, particularly around Baku and Alat. While this concentration has supported operational efficiency at the national level, it has limited the development of a balanced inland logistics network. Regional centers such as Ganja, Yevlakh, and Khachmaz currently play a supporting role rather than functioning as fully developed logistics nodes.

To address this constraint, greater investment should be directed toward strengthening inland logistics centers and improving their integration with national rail and road corridors. Expanding dry port functions in Ganja and Yevlakh, along with enhancing rail connectivity to the Baku–Tbilisi–Kars corridor, would help redistribute logistics activity beyond the Absheron region. In addition, promoting agro-logistics clusters in regions such as Ganja and Khachmaz, as well as strengthening industrial-logistics linkages with the Sumgayit industrial zone, would support more regionally diversified cargo flows. Improved connectivity between mainland Azerbaijan and Nakhchivan through the prospective corridor could further contribute to a more balanced territorial logistics structure.

A more geographically balanced logistics structure would improve cargo distribution efficiency, reduce pressure on Absheron-based infrastructure, and enhance the overall resilience of Azerbaijan's logistics system.

4. Institutional inefficiencies - Despite recent improvements in border management, institutional and procedural challenges continue to affect transit predictability in Azerbaijan. Modern TIR parks have been established near key checkpoints such as Sadarak, Samur, Astara, and Bilasuvar, and electronic queue systems have improved traffic organization. However, coordination between customs authorities, transport agencies, and logistics operators remains only partially integrated, which can lead to delays and administrative inefficiencies.

To strengthen institutional performance, greater digital integration across border checkpoints, the Port of Baku, and inland logistics centers is required. The introduction of an integrated Single Window customs platform, combined with

electronic pre-arrival declaration systems and real-time cargo tracking between terminals, would reduce clearance time and improve information transparency. Improved procedural coordination and digital interoperability would enhance corridor reliability and strengthen Azerbaijan's reputation as a predictable logistics partner.

5. Intensified regional competition - Azerbaijan operates within a highly competitive regional environment where neighboring countries such as Turkey, Georgia, and Kazakhstan are actively expanding their logistics infrastructure and corridor connectivity. These countries seek to attract transit cargo and position themselves as key nodes along Eurasian transport routes. As a result, Azerbaijan faces increasing pressure to differentiate its logistics offering rather than competing solely on transit capacity.

To respond to this competitive landscape, Azerbaijan should pursue targeted market specialization. In particular, Heydar Aliyev International Airport could be positioned as a regional hub for high-value and time-sensitive cargo segments such as pharmaceuticals, electronics, and express shipments. Focusing on selected cargo categories would allow Azerbaijan to develop a focused specialization instead of competing across all freight segments. Strategic specialization would strengthen Azerbaijan's competitive positioning within regional transport networks and enhance its role in selected high-value logistics chains.

6. Limited private sector engagement – While substantial public investment has strengthened transport infrastructure and corridor connectivity, private sector participation in higher-value logistics services remains relatively modest. The domestic market for third-party logistics providers, specialized freight operators, and integrated supply chain services is still developing, limiting service diversification and innovation.

To address this constraint, stronger incentives for private logistics firms should be introduced, including tax concessions, reduced customs-related administrative costs, and preferential land allocation within zones such as the Alat Free Economic Zone. Expanding public-private partnership (PPP) mechanisms in logistics park management and bonded warehousing operations would further stimulate market entry. In parallel, targeted workforce development programs in logistics management, supply chain analytics, and customs operations should be implemented to improve labor market readiness.

Greater private sector engagement, supported by fiscal incentives and skilled workforce development, would expand service capacity, generate employment opportunities, reduce regional unemployment imbalances, and contribute to the formation of a more competitive and diversified logistics ecosystem in Azerbaijan. Taken together, these strategic directions highlight that Azerbaijan's transition toward a regional logistics hub requires not only infrastructure expansion, but also structural, institutional, and market-level adjustments. Addressing cargo scale, value-added depth, regional balance, procedural efficiency, competitive positioning, and private sector engagement in an integrated manner is essential for achieving sustainable logistics transformation.

Conclusion

Azerbaijan stands at a strategic turning point in its logistics development. While substantial investments in transport infrastructure have strengthened the country's transit capacity, the current model remains predominantly corridor-based and transit-oriented. Infrastructure expansion alone is insufficient to ensure sustainable economic gains from growing Eurasian trade flows.

This study demonstrates that the transition toward a regional logistics hub requires a structural shift across six interconnected dimensions: cargo scale, value-added logistics depth, regional balance, institutional efficiency, competitive specialization, and private sector participation. Without coordinated progress in these areas, Azerbaijan risks remaining a transit passage rather than evolving into a value-generating logistics platform.

The findings suggest that priority should be given to strengthening cargo consolidation at the Port of Baku and inland centers, expanding value-added activities within the Alat Free Economic Zone, reducing regional concentration through inland logistics development, deepening digital customs integration, and promoting aviation-based specialization in high-value cargo segments. At the same time, fiscal incentives and public-private partnerships are essential to stimulate private logistics markets and generate employment.

The originality of this research lies in linking transit capacity with logistics upgrading and value creation within the specific institutional and geographic context of Azerbaijan. By integrating infrastructure, institutional reform, and market-based strategies into a unified framework, the study provides a structured roadmap for transforming corridor connectivity into sustainable economic value.

Ultimately, Azerbaijan's ability to convert transit flows into coordinated, value-based logistics functions will determine whether the country emerges as a regional logistics hub or remains dependent on transit volatility. Strategic consistency, institutional coordination, and targeted specialization will be decisive for long-term logistics transformation.

References

1. Balassa, B. (1965). Trade liberalisation and “revealed” comparative advantage. The Manchester School of Economic and Social Studies, 33(2), 99–123.
2. Rodrigue, J. P. (2020). *The geography of transport systems* (5th ed.). Routledge.
3. Hesse, M., & Rodrigue, J. P. (2004). The transport geography of logistics and freight distribution. *Journal of Transport Geography*, 12(3), 171–184.
4. United Nations ESCAP. (2019). Review of Sustainable Transport Connectivity in Asia and the Pacific. United Nations ESCAP. https://www.unescap.org/sites/default/d8files/knowledge-products/Review2019_LowRes-17Feb2020.pdf
5. OECD. (2018). Enhancing the contribution of transport infrastructure to economic growth. OECD Publishing. <https://www.oecd.org/regional/regional-policy/transport-infrastructure-economic-growth.htm>
6. Notteboom, T., & Rodrigue, J. P. (2005). Port regionalization: Towards a new phase in port development. *Maritime Policy & Management*, 32(3), 297–313.
7. World Bank. (2023). *Logistics performance index report*. World Bank publications. <https://lpi.worldbank.org>
8. Asian Development Bank. (2021). Railway Sector Assessment for Republic of Kazakhstan. CAREC Program. https://carecprogram.org/uploads/CAREC-CRA-KAZ_FA_27APR2021_WEB.pdf
9. Azerbaijan Transit Council — Logistics centers information. [Logistics Centers / Transportation systems - Council](#)
10. Azerbaijan Railways (ADY) — Baku–Tbilisi–Kars railway project information. <https://corp.ady.az/en/ady-2/projects/baku-tbilisi-kars>
11. Heydar Aliyev International Airport — About the airport and cargo terminal infrastructure. <https://www.airport.az/en/about-us/>
12. Azerbaijan Transit Council — Data analytics (transit cargo growth). <https://transit.gov.az/en>
13. ADY (Azerbaijan Railways) corporate news — rail freight figures. <https://corp.ady.az/en>
14. State Customs Committee of the Republic of Azerbaijan. (n.d.). *Statistics Bulletin*. Retrieved from <https://customs.gov.az/en/faydali/gomruk-statistikasi/statistics-bulletin>
15. Port of Baku / Baku International Sea Trade Port — Port throughput and reports. <https://portofbaku.com/en>
16. State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan. (2025, February 19). Cargo transportation by transport corridors in 2024. Retrieved from <https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=6188&lang=en>
17. TRACECA — Freight traffic statistics report (2023). <https://traceca-org.org/>

1.

MÜXTƏLİF İQTİSADİ MƏKTƏBLƏRƏ GÖRƏ GƏLİRİN MÜHASİBAT UÇOTUNDA QƏBUL EDİLƏN ANLAYIŞLARININ MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Daxil olub: 2 mart 2026-cı il
Qəbul olunub: 19 iyun 2026-cı il

Received: 2 March 2026
Accepted: 19 June 2026

Aqşin Xudiyev
doktorant, Bakı Biznes Universiteti
khudiev.aqshin@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0005-3476-4089>

DOI: <https://doi.org/10.30546/UNECSR.2026.02.459>

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi müxtəlif iqtisadi məktəblərin gəlir anlayışlarına yanaşmalarını təhlil edərək, onların mühasibat uçotunda əks olunma formasını müqayisəli şəkildə araşdırmaqdır. Bu, mühasibat hesabatlarının iqtisadi reallığa daha yaxşı uyğunlaşdırılması, auditorların qərar qəbul etmə dəqiqliyinin artırılması üçün vacibdir. Tədqiqatın metodologiyası—mühasibat uçotunda gəlirin tanınması prosesi; subyekti—İFRS 15 standartları; metodoloji əsas—müqayisəli təhlil, nəzəriyyələrin tətbiqi və praktik nümunələr üzərində analizdir.

Bu tədqiqat praktik mühasibatçılar, auditorlar və iqtisadiyyat sahəsində çalışan elmi işçilər üçün nəzəri və tətbiqi əhəmiyyətə malikdir.

Müəyyən edilmişdir ki, müxtəlif iqtisadi məktəblər gəlir anlayışını fərqli nəzəri əsaslarla izah edərək mühasibat uçotunda gəlirin tanınmasında konseptual yanaşmalar yaratmış və bu nəzəri yanaşmalar mühasibat uçotunda gəlirin tanınması, ölçülməsi və maliyyə hesabatlarında təqdim edilməsi prinsiplərinə çoxşaxəli təsir göstərmiş, bu təsirlərin sintezi nəticəsində müasir mühasibat uçotu sistemi gəliri həm iqtisadi faydanın artımı, həm də hüquqi-normativ tələblər çərçivəsində etibarlı və müqayisəolunan maliyyə informasiyası kimi qəbul edən kompleks konsepsiya şəklində formalaşmışdır.

Gəlirin düzgün tanınması mühasibat hesabatlarının keyfiyyətinə, investor qərarlarına və vergi müəyyən edilməsinə təsir edir. Bu baxımdan müxtəlif iqtisadi məktəblərin gəlir anlayışına dair konseptual yanaşmaları mühasibat uçotu prizmasından sistemli və müqayisəli şəkildə təhlil edilmiş, klassik, neoklassik, keynsçi və institusional məktəblərin, eləcə də müasir İFRS 15 standartının nəzəri fərqləri gəlirlərinin tanınması və təqdim edilməsi mexanizmləri ilə əlaqələndirilərək ümumiləşdirilmiş, nəticədə müasir mühasibat uçotunda tətbiq olunan gəlir konsepsiyasının formalaşma mənbələri və nəzəri əsasları elmi cəhətdən əsaslandırılaraq yeni yanaşma ortaya qoyulmuşdur.

Açar sözlər: *istehsal amilləri, neoklassik iqtisadi yanaşma, keynsçilik, gəlir nəzəriyyəsi, klassik iqtisadi yanaşmalar, İFRS 15.*

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE CONCEPTS OF INCOME ACCOUNTING ACCORRDISG TO DIFFERENT ECONOMIC SCHOOLS

Agshin Khudiyev
PhD student, Baku Business University

Abstract

The purpose of the study- to analyze the concepts of income of different economic schools and to comparatively examine the form of their reflection in accounting. This is important for better adaptation of accounting reports to economic reality and increasing the accuracy of auditors' decision-making.

Research methodology- the process of income recognition in accounting; the subject is IFRS 15 standards; methodological basis - comparative analysis, application of theories and analysis on practical examples.

This study has theoretical and applied significance for practicing accountants, auditors and scientists working in the field of economics.

Different economic schools have created conceptual approaches to income recognition in accounting by explaining the concept of income on different theoretical bases, and these theoretical approaches have had a multifaceted impact on the principles of income recognition, measurement and presentation in accounting. As a result of the synthesis of these impacts, the modern accounting system has been formed as a complex concept that perceives income as both an increase in economic benefit and reliable and comparable financial information within the framework of legal and regulatory requirements.

Correct recognition of income affects the quality of accounting reports, investor decisions and tax determination. The conceptual approaches of various economic schools to the concept of income were systematically and comparatively analyzed from the perspective of accounting, and the theoretical differences between the classical, neoclassical, Keynesian and institutional schools, as well as the modern IFRS 15 standard, were summarized by linking them with the mechanisms for recognizing and presenting income. As a result, the sources of formation and theoretical foundations of the income concept applied in modern accounting were scientifically substantiated, and a new approach was put forward.

Keywords: *production factors, neoclassical economic approach, keynesianism, income theory, classical economic approaches.*

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОНЯТИЙ ДОХОДА, ПРИНЯТЫХ В БУХГАЛТЕРСКОМ УЧЕТЕ В СООТВЕТСТВИИ С РАЗЛИЧНЫМИ ЭКОНОМИЧЕСКИМИ ШКОЛАМИ

Агшин Худиев
докторант, Бакинский Университет Бизнеса

Резюме

Цель исследования - проанализировать концепции дохода различных экономических школ и сравнительно изучить формы их отражения в бухгалтерском учете. Это важно для лучшей адаптации бухгалтерской отчетности к экономической реальности и повышения точности принятия решений аудиторами.

Методология исследования – процесс признания дохода в бухгалтерском учете; предмет исследования – стандарты IFRS 15; методологическая основа – сравнительный анализ, применение теорий и анализ на практических примерах. Данное исследование имеет теоретическое и прикладное значение для практикующих бухгалтеров, аудиторов и ученых, работающих в области экономики.

Различные экономические школы разработали концептуальные подходы к признанию дохода в бухгалтерском учете, объясняя концепцию дохода на разных теоретических основах, и эти теоретические подходы оказали многогранное влияние на принципы признания, измерения и представления дохода в бухгалтерском учете. В результате синтеза этих влияний сформировалась современная система бухгалтерского учета как комплексная концепция, которая воспринимает доход как увеличение экономической выгоды и как надежную и сопоставимую финансовую информацию в рамках правовых и нормативных требований.

Правильное признание дохода влияет на качество бухгалтерской отчетности, решения инвесторов и определение налогов. Концептуальные подходы различных экономических школ к понятию дохода были систематически и сравнительно проанализированы с точки зрения бухгалтерского учета, а теоретические различия между классической, неоклассической, кейнсианской и институциональной школами, а также современным стандартом IFRS 15, были обобщены путем их сопоставления с механизмами признания и представления дохода. В результате были научно обоснованы источники формирования и теоретические основы понятия дохода, применяемого в современном бухгалтерском учете, и предложен новый подход.

***Ключевые слова:** факторы производства, неоклассический экономический подход, кейнсианство, теория дохода, классические экономические подходы.*

Giriş

Müasir bazar iqtisadiyyatında gəlir müəssisələrin maliyyə vəziyyətini, fəaliyyət nəticələrini və iqtisadi səmərəliliyini xarakterizə edən əsas göstəricilərdən biri hesab olunur. Məlumdur ki, gəlirin mahiyyəti, onun yaranma mənbələri və tanınması prinsipləri iqtisadi fikrin inkişaf mərhələlərində müxtəlif iqtisadi məktəblər tərəfindən fərqli şəkildə şərh edilmişdir. Müxtəlif iqtisadi məktəblərin gəlir

anlayışına yanaşmalarındakı fərqlər mühasibat uçotunda gəlirin tanınması və qiymətləndirilməsi prinsiplərinin formalaşmasına da mühüm təsir göstərmişdir. Xüsusilə qloballaşma şəraitində beynəlxalq maliyyə hesabatlılığı standartlarının tətbiqi gəlirin iqtisadi məzmununun daha dəqiq müəyyən edilməsini və onun uçotda vahid prinsiplər əsasında əks etdirilməsini zəruri etmişdir. Bu baxımdan, müxtəlif iqtisadi məktəblərə görə gəlirin mühasibat uçotunda qəbul edilən anlayışlarının müqayisəli təhlili həm nəzəri, həm də praktik əhəmiyyət kəsb edir və gəlirin tanınması prinsiplərinin elmi əsaslarının müəyyənləşdirilməsi baxımından xüsusi aktuallıq daşıyır.

Xidmət sektorunun dayanıqlı və çoxşaxəli inkişafı müasir iqtisadiyyatın ən əsas prioritet istiqamətlərindəndir. Belə ki, həm məşğulluq göstəricilərində, həm də Ümumi Daxili Məhsulda (ÜDM-də) payına görə xidmət sferası aparıcı iqtisadi mövqeyə malikdir. Qeyd etmək lazımdır ki, gəlirlərin uçotu və auditin elmi nəzəri əsasları, şəffaflığın təmin edilməsi, eləcə də fəaliyyət proseslərinin müasir beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması bu sahənin maliyyə hesabatlarının etibarlılığı üçün əsas faktorlardandır. Bundan başqa mühüm idarəetmə qərarlarının qəbulunda, vergi intizamının gücləndirilməsində, investor etimadının formalaşmasında gəlirlərin uçotunun, maliyyə hesabatlarının dəqiqliyi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Beləliklə, araşdırma çərçivəsində gəlir anlayışı haqqında nəzəri konsepsiyalar, müxtəlif iqtisadi məktəblərin elmi yanaşmaları araşdırılaraq təhlil edilmişdir. Uçot və auditin nəzəri bazası əməliyyat və qeyri-əməliyyat gəlirlərinin vaxt və qiymətləndirmə prinsipləri, düzgün uçotun aparılması, müasir audit metodları, İFRS 15-in gəlir tanıma prinsipləri, düzgün uçotun qiymətləndirilməsi, eləcə də müqavilələr üzrə gəlirlərin tanınma mərhələləri geniş elmi təhlil müstəvisinə çıxarılmışdır.

Əsas hissə

Müasir iqtisadiyyatda gəlirin mühasibat uçotunda düzgün tanınması, təşkilatların maliyyə keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi, investorların qərar qəbul etməsi, vergi müəyyən edilməsi və iqtisadi siyasətin formalaşdırılması üçün əsas şərtidir. Gəlir—bu, təşkilatın fəaliyyətinin nəticəsi olaraq əldə edilən iqtisadi faydaların maliyyə ifadəsidir. Lakin gəlirin “nə zaman”, “nə qədər” və “hansı əsaslarla” tanınması məsələsi, müxtəlif iqtisadi nəzəriyyələrə, hüquqi sistemlərə və mühasibat standartlarına görə fərqlənir. Bu, xüsusilə müasir maliyyə məhsulları, platforma bazalı xidmətlər, uzunmüddətli müqavilələr və beynəlxalq əməliyyatlar geniş yayıldıqca daha da mürəkkəbləşir. Beynəlxalq səviyyədə isə İFRS 15—“Müqavilələrdən gəlirin tanınması” standartı 2018-ci ildən etibarən tətbiq olunur. Bu standart, gəlirin tanınmasında “kontrolun köçürülməsi” və “performans öhdəliklərinin tamamlanması” prinsiplərini əsas alır. Bu, neoklassik iqtisadiyyatın “mərjinal fayda” və “təsir” anlayışları ilə, həmçinin institusional iqtisadiyyatın “müqavilə və qanuni əlaqələr” konsepsiyaları ilə tam uyğundur. İFRS 15, gəlirin tanınmasında yalnız fiziki təhvil deyil, iqtisadi kontekstin tam əks olunmasını tələb edir. Bu, mühasibat hesabatlarının daha real, şəffaf və müqayisəli olmasını təmin edir.

Məlum olduğu kimi, klassik iqtisadi məktəblər XVIII-XIX əsrlərdə gəlir anlayışını istehsal proseslərinin gətirdiyi fayda hesab edirdilər. “Müasir kapitalizmin banisi” hesab edilən iqtisadçı, filosof Adam Smit 1776-cı ildə yazdığı, klassik iqtisadiyyat elminin təməli sayılan “Millətlərin sərvəti” əsərində gəlir anlayışının ilkin elmi konsepsiyasını təqdim etdi. Adam Smit gəlir anlayışını istehsal faktorlarının (torpaq, əmək və kapital) gətirdiyi fayda ilə izah edirdi. Adam Smit öz əsərində mənfəəti sahibkarın kapital qoyuluşuna uyğun olaraq əldə etdiyi gəlir hesab edirdi. Belə ki, sahibkar riskə girir və buna görə fayda, mənfəət əldə edir. O, özünün “Görünməz əl” konsepsiyasında göstərirdi ki, gəlir yalnız fərdi mənfəət deyil, eyni zamanda ümumi sərvətin artırılması vasitəsidir [2].

Klassik iqtisadiyyatın digər görkəmli nümayəndələrindən biri, iqtisadçı alim David Rikardonun 1817-ci ildə yazdığı, siyasi iqtisadın və vergi tutmanın prinsiplərinə həsr edilmiş *On the Principles of Political Economy and Taxation* əsərində gəlir anlayışına dair bir sıra yeni iqtisadi nəzəriyyələr irəli sürmüşdür. “Komparativ üstünlük” nəzəriyyəsi, “Renta” nəzəriyyəsi, “Əmək dəyəri” nəzəriyyəsi David Rikardonun onun dövrün elmi araşdırmaları və təhlillərinin nəticəsidir. D. Rikardo gəlir nəzəriyyəsini daha çox bölgü probleminə yönəltdi. Gəlirin tərəflər arasında necə bölündüyü məsələsi David Rikardonun gəlir nəzəriyyəsində detallı araşdırılan mövzulardandır.

XIX əsrdə yaşamış digər bir iqtisadçı alim, filosof Con Stuart Mill klassik iqtisadi məktəbin əsas prinsiplərini qoruyaraq, eyni zamanda onu yeni ideyalarla zənginləşdirmişdir. O, 1848-ci ildə yazdığı “Siyasi iqtisad prinsipləri” əsərində gəlir anlayışına yeni yanaşmalar və baxışlar konsepsiyası gətirərək ona sosial-etik elementlər əlavə etmişdir. C.S. Millin fikirlərinə görə istehsal qanunları obyektivdir. Lakin onun bölgü qanunları nisbi xarakter daşıyır və cəmiyyətin sosial-iqtisadi seçimlərindən asılı olur. Məhz buna görə də, C.S. Mill gəliri istehsal amillərinin avtomatik bölgüsü deyil, həm də sosial ədalət və siyasət vasitəsilə dəyişdirilə bilən bir iqtisadi göstərici hesab edirdi. Gəlirlərin bölüşdürülməsi üçün dövlətin rolunu əsas faktor hesab edən C.S. Mill öz iqtisadi mülahizələrində sosial islahatlara daha böyük rəğbət nümayiş etdirirdi [6].

Marksist iqtisadi nəzəriyyəsində gəlir anlayışına klassik iqtisadçılardan daha fərqli yanaşılırdı. Belə ki, siyasi iqtisadiyyat tənqidçisi, sosioloq, iqtisadçı Karl Marks gəlir anlayışına cəmiyyətin sinfi quruluşu və istehsal münasibətləri prizmasından yanaşaraq, kapitalist sistemində gəliri “artıq dəyərin nəticəsi” kimi izah edirdi. Karl Marks gəlirin necə yarandığını və onun müxtəlif sinflər (torpaq sahibləri, işçilər, kapitalistlər) arasında necə bölüşdürüldüyünü əsas prinsip olaraq götürürdü. K. Marksın fikirlərinə görə gəlir anlayışı aşağıdakı kimi izah edilirdi:

- İşçi öz əməyinin qarşılığını maaş formasında alır və aldığı əməkhaqqı onun həyat tələbatını qarşılamaqla məhdudlaşır;
- İşçinin yaratdığı əlavə dəyər isə onun maaşından qat-qat çoxdur;

- Kapitalist sinfi işçilərin yaratdığı artıq dəyərə sahib çıxaraq onu mənfəət kimi mənimsəyir.

Karl Marks hesab edirdi ki, bütün maddi dəyərin, mənfəətin yeganə mənbəyi canlı əmək – işçinin istehsalatıdır. Bundan başqa marksist iqtisadi məktəbi kapitalist cəmiyyətində ümumi gəliri 3 hissəyə ayırır:

- *mənfəət*
- *renta*
- *faiz*

Marksist iqtisadi məktəbi gəliri sinfi mübarizənin, sosial münasibətlərin məhsulu kimi dəyərləndirirdi. Onların yanaşmasına görə gəlirin bərabər bölüşdürülməməsi kapitalizmin əsas ziddiyyətlərindən biridir.

XIX əsrin sonlarında neoklassik iqtisadi məktəbin bu gün də aktual olan əsas iqtisadi nəzəriyyələri irəli sürülmüşdür. Bu məktəbin nümayəndələri Vilyam Stanley Jevons, Carl Menger, Leon Valras və başqaları gəliri marjinal (həddi) məhsuldarlıq nəzəriyyəsi əsasında izah edirdilər. Onların fikirlərinə görə gəlir – istehsal amillərinin (torpaq, əmək, kapital) hər birinin məhsuldarlığına görə əldə edilən mükafatdır. Belə ki, həm işçi, həm torpaq sahibi, həm də kapitalist marjinal əmək məhsuldarlığı qədər gəlir əldə edir. Neoklassiklərin fikirlərinə görə, gəlir bazar mexanizminə əsaslanaraq təbii və ədalətli şəkildə müəyyənləşir. Qeyd etmək lazımdır ki, neoklassik iqtisadi məktəbinin yanaşmaları, nəzəriyyələri müasir mikroiqtisadiyyat və ümumi tarazlıq modellərinin formalaşmasında istifadə olunmuşdur.

XX əsrin ortalarında formalaşmış Keynsçi iqtisadi məktəbi yeni makroiqtisadi yanaşmalar təqdim etdi. Keynsçi iqtisadi məktəbinin əsas ideyaları John Meynard Keynesin "Məşğulluq, faiz və pulun ümumi nəzəriyyəsi" əsəri ilə iqtisadi fikrə güclü təkan vermişdir [1]. O, öz əsərində klassik və neoklassik iqtisadi nəzəriyyələrinə qarşı çıxaraq dövlətin aktiv iqtisadi siyasətini müdafiə edir. Keynsçi iqtisadi nəzəriyyəsində gəlir makroiqtisadi kontekstdə izah edilərək iqtisadi dövriyyənin əsas göstəricisi hesab edilirdi. Keynes və onun davamçıları hesab edirdilər ki, gəlir yalnız fərdi səviyyədə deyil, həm də ümumi iqtisadi fəaliyyət nəticəsində əldə edilir. Keynsçilər hesab edir ki, gəlir səviyyəsi və bölgüsü ümumi iqtisadi fəaliyyətin nəticəsidir. Ümumi tələb, investisiya və dövlət siyasəti gəlirlərin formalaşmasına birbaşa təsir göstərir. Bu baxımdan Keynsçi yanaşma xidmət sektoru üçün xüsusilə əhəmiyyətliyə. Bunu belə izah etmək olar ki, xidmət sahəsində gəlir çox hallarda tələbin həcmi ilə müəyyənləşir. Beləliklə, iqtisadiyyatda yaradılan ümumi istehsalın dəyəri və əldə olunan gəlir əhali arasında bölüşdürülmüş hesab edilir [3].

Gəlir anlayışına yanaşmalarda müasir institusional və neoinstitusional iqtisadi məktəbləri gəliri sadəcə maliyyə göstəricisi kimi deyil, həm də hüquqi institusional və sosial münasibətlərin nəticəsi hesab edirdilər. Onların iqtisadi yanaşmalarının əsas prinsipi sadəcə bazar mexanizmlərinə deyil, gəliri formalaşdıran hüquqi mədəni mühitə sosial qaydalara uyğunlaşdırılmışdır.

Müasir institusional iqtisadi məktəbləri belə hesab edir ki, iqtisadi proseslər sadəcə fərdi qərarların nəticəsi deyil. Həm də digər institutların – sosial normalar, adətlər, qanunlar, dövlət siyasəti və s. təsisatların təsirinə tabedir. Bu iqtisadi məktəblər hesab edir ki, gəlir sadəcə istehsal amillərinin (torpaq, əmək, kapital) bazar qiymətləri ilə müəyyən edilmir. Belə ki, əmək münasibətləri, vergi və dövlət siyasəti, mülkiyyət hüququ, eləcə də həmkarlar ittifaqı təşkilatlarının fəaliyyət gücü gəlirlərin həcmi və bölüşdürülməsi prosesinə bilavasitə təsir edir [5].

Neoinstitusional iqtisadi məktəbləri Douglas North və Ronald Coase kimi iqtisadçıların fəaliyyəti nəticəsində formalaşmışdır. Onların gəlir anlayışına baxışları fərqli və daha genişdir. Onların fikrincə, iqtisadi nəticələr, eləcə də gəlirlərin formalaşması neoinstitusional mühitlə sıx bağlıdır. Belə ki, neoinstitusional məktəbin nümayəndələri hesab edir ki, gəlir institutların yaratdığı tranzaksiya xərcləri və mülkiyyət hüquqlarının qorunma səviyyəsi ilə müəyyənləşir. Bu baxımdan az xərcli bazar əməliyyatları və güclü hüquqi dəstək kapitalın səmərəli istifadəsini artırır [10]. Bu proses isə özlüyündə həm fərdi, həm də milli gəlirlərin artması ilə nəticələnir. Müqavilə azadlığı, idarəetmə mexanizmləri və informasiya bazası gəlir bölgüsündə əsas məsələlərdən biridir, səmərəli istehsal və sərmayə qoyuluşu üçün vacib faktordur.

Yekun olaraq qeyd etmək lazımdır ki, sosial institutların zəifliyi, eləcə də qeyri-müəyyən iqtisadi şərait gəlirlərin azalması, bazar xərclərinin artması ilə nəticələnir. Bazar xərclərinin artmasının əsas səbəbi isə qeyri-sabit qanunvericilik, korrupsiya, qeyri-rəsmi ödənişlər və s. xərclərdir.

Xidmət sahəsində gəlirlərin uçotunun düzgün qiymətləndirilməsi üçün dəqiqlik, təhlil, dövr uyğunluğu, kateqoriyalara düzgün bölünmə prinsiplərini tələb edir. Xidmət sektorunda gəlirlərin uçotu və auditində bir sıra metodların tətbiqi vacibdir:

- Müəssisə səviyyəsində nəzarət proseslərinin həyata keçirilməsi;
- Maliyyə əməliyyatlarının yoxlanılması təsdiqlənməsi;
- Risklərə yönəlik analitik proseslər;
- Müqavilələr səviyyəsində qiymətləndirmələr.

Müəssisələrin maliyyə vəziyyətinin, fəaliyyət nəticələrinin və gəlirlərin şəffaf, müqayisəli və etibarlı şəkildə təqdim olunmasını təmin edən beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş müasir mühasibat uçotu normaları sisteminin formalaşması müxtəlif sahələr üzrə uyğunsuz yanaşmaları aradan qaldırır. Bu baxımdan İFRS 15 “Müqavilələrdən gəlirin tanınması” standartı müəssisələrin mal və xidmət satışından əldə etdiyi gəlirlərin hansı prinsiplərlə tanınmalı olduğunu müəyyənləşdirir.

Cədvəl 1. Müxtəlif iqtisadi məktəblərə görə gəlirin mühasibat uçotunda qəbul edilən anlayışlarının müqayisəli təhlili

İqtisadi məktəb	Əsas nümayəndələri	Gəlir anlayışına yanaşma	Gəlirin əsas mənbələri	Xüsusiyyətlər	Mühasibat uçotuna təsir prinsipi
Klassik	A. Smith, D. Ricardo, J. S. Mill	Gəlir əməyin, torpağın və kapitalın istehsal prosesində yaratdığı dəyərin nəticəsi kimi izah olunur	Torpaq – renta, əmək – əməkhaqqı, kapital – mənfəət	Bazar mexanizmi əsas rol oynayır, gəlir cəmiyyətin ümumi sərvətinin bölüşdürülməsi kimi qəbul edilir	Gəlirin reallaşma (təslim/təhvil) anında tanınması
Marksist	Karl Marks	Gəlir kapitalist istehsal münasibətləri çərçivəsində istismar nəticəsində formalaşan artıq dəyərdir	İşçi tərəfindən yaradılan əlavə dəyər, kapitalistin mənfəəti	Gəlir bölgüsü sosial-sinfi münasibətlər və mülkiyyət formaları ilə şərtlənir	Mülkiyyətinin mənfəətinin və artıq dəyərin uçotda əks etdirilməsi
Neoklassik	W. Jevons, L. Walras, A. Marshall	Gəlir istehsal amillərinin marjinal məhsuldarlığının nəticəsi kimi qəbul edilir	Torpaq, əmək və kapitalın marjinal məhsuldarlığı	Gəlir bölgüsü bazar tarazlığı və qiymət mexanizmi ilə müəyyən edilir	Gəlirin iqtisadi təsiri və ölçülə bilən həcmi əsasında tanınması
Keynsçi	J. M. Keynes	Gəlir ümumi tələb, məşğulluq səviyyəsi və dövlətin iqtisadi siyasəti ilə müəyyən olunur	İstehsal fəaliyyəti, əmək, dövlət xərcləri	Gəlirin həcmi makroiqtisadi şəraitdən asılıdır, dövlət tənzimləyici rol oynayır	Dövrələr üzrə gəlirin bölgüsü, qabaqcadan ödənişlərin öhdəlik kimi tanınması
Müasir institusional /neoinstitutsonal	D. North, R. Coase	Gəlir hüquqi və institusional mühitin təsiri altında formalaşan iqtisadi nəticədir	Müqavilələr, mülkiyyət hüquqları, tranzaksiya xərcləri, institutlar	Gəlir yalnız iqtisadi deyil, həm də institusional keyfiyyətlə bağlıdır	Hüquqi və institusional qaydaların uçot prosesinə inteqrasiyası
İFRS 15	Beynəlxalq Mühasibat Standartları Şurası (IASB)	Gəlirin tanınmasının əsas prinsipi nəzarətin müştəriyə ötürülməsidir	Müştərilərlə müqavilələr üzrə fəaliyyət öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi	Neoklassik və institusional yanaşmaların sintezinə əsaslanır	5 addımlı model; qabaqcadan ödənişlər gəlir deyil, öhdəlik kimi tanınır

Mənbə: [Smit, A. (1776). The Wealth of Nations, Ricardo, D. (1817). Principles of Political Economy and Taxation, Marx, K. (1867). Das Kapital, Keynes, J.M. (1936). The General Theory of Employment, Interest and Money, North, D. (1990). Institutions, Institutional Change and Economic Performance, IFRS 15 (2014). Revenue from Contracts with Customers].

İFRS 15 - “Müqavilələrdən gəlirin tanınması” standartı 2018-ci ildən etibarən tətbiq olunur. Bu standart gəlirin tanınmasında “nəzarətin ötürülməsi” və “fəaliyyət öhdəliklərinin tamamlanması” prinsiplərini əsas tutur. İFRS 15 standartı neoklassik iqtisadiyyatın “marjinal fayda” və “təsir” anlayışları ilə, həmçinin institusional

iqtisadiyyatın “müqavilə və qanuni əlaqələr” konsepsiyaları ilə tam uyğundur. IFRS 15 gəlirin tanınmasında yalnız fiziki ötürülmə deyil, iqtisadi kontekstin tam əks olunmasını tələb edir—bu, mühasibat hesabatlarının daha real, şəffaf və müqayisəli olmasını təmin edir. Qeyd edilən yanaşmalar arasındakı fərqlər yalnız texniki deyil, nəzəri və fəlsəfi əsaslarla bağlıdır.

Cədvəl 2. Müxtəlif iqtisadi məktəblər və IFRS 15 standartının gəlirlərin tanınması baxımından müqayisəsi

Müqayisə meyarları	Klassik iqtisadi məktəb	Neoklassik iqtisadi məktəb	Keynsçi iqtisadi məktəb	İnstitusional iqtisadi məktəb	IFRS 15 (Müştərilərlə müqavilələrdən gəlir)
<i>Gəlirin mahiyyəti</i>	İstehsal və satış nəticəsində yaranan dəyər	İqtisadi faydanın artımı, bazar dəyəri	Dövr üzrə formalaşan gəlir axını	Hüquqi və normativ çərçivədə formalaşan gəlir	Müqavilə üzrə öhdəliyin yerinə yetirilməsi nəticəsində əldə edilən gəlir
<i>Gəlirin tanınma əsası</i>	Reallaşdırma (satış faktı)	İqtisadi faydanın ölçülə bilməsi	Hesabat dövrü və iqtisadi aktivlik	Hüquqi aktlar və standartlar	Performans öhdəliyinin yerinə yetirilməsi
<i>Zaman amili</i>	Satış anı əsas götürülür	Alternativ dəyər və bazar şəraiti	Zaman üzrə bölgü əsasdır	Qanunvericiliklə müəyyən edilir	Zaman üzrə və ya müəyyən anda tanınma
<i>Qiymətləndirmə yanaşması</i>	Tarixi dəyər	Ədalətli dəyər, bazar qiyməti	Makroiqtisadi göstəricilər	Normativ qiymətləndirmə	Əməliyyat qiyməti və dəyişən əvəzləşmə
<i>Müqavilənin rolu</i>	Aydın şəkildə vurğulanmır	Dolaylı əhəmiyyət daşıyır	İkinci plandadır	Əsas hüquqi baza kimi çıxış edir	Gəlirin tanınmasının əsas elementi
<i>Normativ tənzimləmə</i>	Zəif	Məhdud	Orta səviyyədə	Güclü	Beynəlxalq standartlarla ciddi tənzimlənir
<i>Müasir mühasibat uçotuna təsiri</i>	Satış əsaslı uçotun formalaşması	Ədalətli dəyər konsepsiyası	Dövrələr üzrə gəlirin bölgüsü	Standartlaşdırma və uyğunluq	Vahid, müqayisəolunan və prinsiplərə əsaslanan model

Mənbə: [Smit, A. (1776). The Wealth of Nations, Ricardo, D. (1817). Principles of Political Economy and Taxation, Marx, K. (1867). Das Kapital, Keynes, J.M. (1936). The General Theory of Employment, Interest and Money, North, D. (1990). Institutions, Institutional Change and Economic Performance, IFRS 15 (2014). Revenue from Contracts with Customers].

IFRS 15 standartı neoklassik və institusional məktəblərin mühasibat tətbiqidir. Lakin mühasibat təhsilində, təcrübədə və elmi tədqiqatlarda bu qarşılıqlı əlaqə çox vaxt nəzərdən keçirilmir. Mühasib üçün qaydaları bilmək kifayət deyil, onların iqtisadi mənasını, nəzəri və fəlsəfi əsaslarını, müxtəlif aspektlərini də daha dərin başa düşməsi vacib şərtlərdən biridir. Bu baxımdan qeyd edə bilərik ki, IFRS 15 “Müqavilələrdən gəlirin tanınması” standartı müqavilə əsaslı və performans

yönümlü, iqtisadi mahiyyətli standartdır. Standarta əsasən gəlir istehsal faktı deyil, iqtisadi faydanın ötürülməsi ilə əlaqəlidir. Belə ki, klassik iqtisadi məktəblər gəliri istehsal nəticəsi kimi qəbul edirdisə, İFRS 15 standartı isə gəlirin tanınmasını nəzarətin ötürülməsi prosesi hesab edir. Eyni zamanda, marksist iqtisadi məktəbin yanaşmalarından fərqli olaraq İFRS 15 standartı gəliri artıq dəyərin reallaşması kimi yox, müqavilə münasibətlərindən yaranmış, ölçülə bilən hesabat elementi kimi qəbul edir. Neoklassik iqtisadi məktəblərin nəzəri yanaşmalarında isə gəlir bazar mexanizmi və subyektiv fayda ilə əlaqələndirilir, qiymətləndirmə tələb və təklif əsasında formalaşır. İFRS 15 standartı ilə neoklassik və institusional məktəblərin oxşar cəhəti onların əməliyyat qiymətləndirməsinin bazar məntiqinə uyğun olması, həm də iqtisadi mahiyyətinin hüquqi çərçivəyə əsaslanmasıdır. Nəticə etibarilə deyə bilərik ki, İFRS 15 standartı klassik iqtisadi məktəblərin istehsal yönümlü yanaşmasından uzaq, marksist ideoloji çərçivəni qəbul etməyən, neoklassik bazar məntiqini qismən mənimsəmiş institusional iqtisadi yanaşmaya əsaslanan müasir mühasibat sistemi kimi çıxış edir.

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, İFRS 15 “Müqavilələrdən gəlirin tanınması” standartı çoxsistemli olsa da, yüksək mürəkkəbliyi ilə kiçik və orta müəssisələr üçün inzibati yük yaradır, praktiki tətbiqi çətinləşdirir. Bu standart özündən əvvəlki standartlardan fərqli olaraq uzunmüddətli layihələrdə gəlirlərin gec tanınması riski yaradır. Gəlirlərin tanınmasında baş verən ləngimələr maliyyə nəticələrinin dalğalmasına və investorlar üçün təhlil çətinliyinə səbəb olur. Standart bazar qiymətləri olmayan xidmətlərin bir çox hallarda təxmini dəyərləndirilməsi və sektorların spesifik xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmaması maliyyə hesabatlarında təhrif riskini artırır. Beləliklə, İFRS 15 standartı gəlirlərin tanınmasında şəffaflığı artırsa da, subyektivliyi və tətbiq xərclərini yüksəldir və müqayisəliliyi tam təmin etmir.

Nəticə

Klassik iqtisadi məktəblərin yanaşmalarına görə, gəlir istehsal amillərinin bölgüsü ilə əlaqəlidir. Marksist iqtisadi yanaşmalarında isə gəlir sinfi istismar nəticəsində əldə olunan artıq dəyərle əlaqələndirilir. Gəlirlərin ümumi tələb və dövlət siyasəti ilə əlaqələndirilməsi Keynsçi yanaşmadır. Gəlirlərin marjinal məhsuldarlıqla əlaqələndirilməsi neoklassiklərin, hüquqi institusional təsisatlarla bağlılığı isə müasir institusional iqtisadi məktəblərin yanaşmalarına daxildir. Bütün bu təhlillər göstərir ki, gəlir anlayışı müxtəlif dövrlərin sosial-iqtisadi reallıqlarına uyğun olaraq dəyişmişdir.

Müxtəlif iqtisadi məktəblərin gəlir anlayışına yanaşmalarını təhlil edərək demək olar ki, gəlir həm istehsal nəticəsi, həm də institusional qərarlarla formalaşan, eləcə də siyasi və hüquqi təsir altında dəyişən bir göstəricidir.

Bu səbəbdən gəlirin, eləcə də mühasibat uçotunun nəzəri əsasları sadəcə nağdlaşdırma və xərclərlə əlaqələndirmə prinsipi ilə bağlı deyil. Təhlillər nəticəsində müəyyən edildi ki, gəlirlərin uçotu mülkiyyət hüquqları, müqavilələrin dəyəri gəlirin

müəyyən edilməsində və s. kimi institusional yanaşmalardan asılıdır. Belə ki, xidmət sektoruna gəlirlərin uçotu da qiymətləndirmə prinsipləri ilə ölçülür. Bu prinsiplərə əsasən xidmətin müştəriyə nə zaman çatması, həm də müxtəlif xidmətlərin etibarlı şəkildə, maliyyə dəyərində çevrilə bilən ölçü vahidlərinə uyğun qiymətləndirilməsidir. Bu baxımdan həm vaxt prinsipinə, həm də qiymətləndirmə prinsipinə ciddi diqqət yetirilməsi tələb edilməlidir. Əks təqdirdə, yol verilmiş səhvlərə görə maraqları olan tərəflərin qərarları ciddi zərər görə bilər .

Ədəbiyyat

1. İqtisadi nəzəriyyə. Mikroiqtisadiyyat — 1,2: Dərslik / RF əməkdar elm xadimi, professor, iqtisad elmləri doktoru Q.P.Juravlyovanın ümumi redaktəsi ilə. - 4-cü nəşr, yenidən işlənmiş və əlavələr edilmiş.- M.: «Daşkov və Ko» Nəşriyyat-ticarət Korporasiyası, 2010. - 924 s.
2. Mühasibat uçotunun nəzəriyyəsi [Mətn] : dərslik /Q. Ə. Abbasov ; elmi red. S. M. Səbzəliyev ; rəyçilər M. C. Hacıyeva, Ə. S. Salahov.Bakı: İqtisad Universiteti, 2009. -381 s.: cədv., portr., 20 sm.
3. Səbzəliyev, Sifariz Mirzəxan oğlu. Xidmət sahələrində mühasibat (maliyyə) uçotu: dərs vəsaiti / S. M. Səbzəliyev, Q. Ə. Abbasov; red. Q. Ə. Abbasov.- Bakı: Təknur, 2015.- 384 s.
4. Ault, H. J., Arnold, B. J., & Cooper, G. S. (2025). *Comparative income taxation: a structural analysis*. Kluwer Law International BV.
5. Ganghof, S. (2024). *The politics of income taxation: A comparative analysis*. ecpr Press.
6. Haig, R. M. (2020). The concept of income—economic and legal aspects. In *Forerunners of realizable values accounting in financial reporting* (pp. 140-167). Routledge.
7. IFRS 15: Revenue from Contracts with Customers. 2014.
8. Kida, T. E., & Hicks, D. W. (1982). Economic versus accounting income: the impact of education on students' concepts. *The Journal of Economic Education*, 13(2), 40-46.
9. Kumar, S. & Sharma, R. Revenue (2023). Recognition in Service Industries: An Audit Perspective under IFRS 15. *Int. J. of Auditing*,
10. Negru, I. (2013). Revisiting the Concept of Schools of Thought in Economics: The Example of the Austrian School. *American Journal of Economics and Sociology*, 72(4), 983-1008.
11. Schroeder, R. G., Clark, M. W., & Cathey, J. M. (2022). *Financial accounting theory and analysis: text and cases*. John Wiley & Sons.
12. Аббасова С.А. (2025) Внутренний аудит. Баку, «Экопринт», 280 с.
13. Горбатова, Н. В. (2020.) Учет и аудит доходов организаций сферы услуг. М., Финансы и статистика
14. Иванова, Е. С. (2023.) Особенности аудита доходов организаций сферы услуг в условиях цифровизации. Бухгалтерский учет, №8, 2023.
15. Кузнецова, О. А. (2021.) Аудит доходов организаций сферы услуг. М., Проспект.

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNIVERSİTETİNİN ELMİ XƏBƏRLƏRİ

(rüblük elmi və praktik)

MÜƏLLİFLƏR ÜÇÜN QAYDALAR

1. Məqalələr Azərbaycan, İngilis və Rus dillərində qəbul olunur.
2. Mətn redaktorunun **parametrləri**: A4 formatı; sətir aralığı - 1,15; şrift - Times New Roman; əsas şriftin ölçüsü -12; enə görə tənləşdirmə; kənarları: soldan 3,3 sm, sağdan 3,5 sm, yuxarıdan 2,2 sm və aşağıdan 6,25 sm;
3. **Məqalənin tərtibatı**: 1. Məqalənin tam adı; 2. Məqalə müəllifinin A.A.Soyadı (müəlliflər vergüllə ayrılır); 3. Elmi ad, elmi dərəcə, vəzifə; 4. İş yeri: kafedra, fakültə, universitetin adı; 5. Elektron poçt; 6. Müvafiq müəllifin mobil nömrəsi.
4. Məqalənin **həcmi** 10 səhifədən az və 20 səhifədən çox olmamalıdır, bunlar: Annotasiya, Açar sözlər (bir-birindən nöqtəli vergül ilə ayrılmış, 5-dən çox olmayan sözlər), JEL-kodlar, Giriş, əsas hissə (Ədəbiyyat Xülasəsi, Materiallar və metodlar, Hesablamalar), Müzakirə, Nəticə, Ədəbiyyat siyahısıdır.
5. **Xülasə** Azərbaycan, İngilis və Rus dillərində yazılmalıdır. Optimal həcmi 150 sözdür (200 sözdən çox olmamaq şərti). Xülasədə tədqiqatın məqsədi, metodologiyası, nəticələri, praktiki aktuallığı və elmi yeniliyi barədə məlumatlar olmalıdır. Onun məzmunu məqalənin məzmununa uyğun olmalı, kifayət qədər əhəmiyyətli, başa düşülən və, ən əsası, maraqlı olmalıdır. Müəlliflər tərcümələrin düzgünlüyünə cavabdehdir. Redaksiya tərcümə keyfiyyətinə nəzarət etmək və zəruri hallarda dil və üslub düzəlişləri aparmaq hüququnu özündə saxlayır.
6. Bütün **vizual obyektlər** formatlaşdırıla bilən bir formatda olmalıdır (tərcümə üçün tələb olunur, * .jpeg, * .gif, * .png, * .bmp formatlarında qəbul edilmir). Bütün vizual sənədlər nömrələnməlidir (Şəkil 1, Şəkil 2 və s.). Hər hansı təsvirlər (qrafiklər, diaqramlar daxil olmaqla) həm rəngli, həm də ağ-qarada eyni dərəcədə məlumatlar görünməlidir.
7. **Cədvəllər** məqalənin özündə yerləşdirilir. Cədvəlün üstündə nömrəsini və adını verməlisiniz (məsələn: Cədvəl 3. Cədvəlün adı).
8. **Nəticədə** işin praktiki əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəliliyi, gələcək tədqiqatların perspektivləri və s. məqalənin elmi sahəsinin xüsusiyyətinə uyğun olaraq, dəqiq qeyd edilməlidir.
9. Elmi mənbələrə **istinadlar** mötərizədə müəllifin soyadı, yayımlandığı il və xüsusi səhifə haqqında məlumatla (lazım olduqda) göstərilir: Lütfi-Zadənin (Lotfi-Zadeh, 2016) qeyd etdiyi kimi ..., əgər iki müəllif varsa, hər iki soyad; ikidən çox olduqda, ilk müəllifin soyadı və b. göstərilir (xarici mənbələr üçün "et al.");
10. **Ədəbiyyat siyahısı** əlifba sırası ilə verilir (APA stili). Siyahıda ən azı 10 mənbə göstərilməlidir. Ədəbiyyat siyahısında son 3–5 ilin elmi məqalələrinə, monoqrafiyalarına və digər aktual elmi nəşrlərə üstünlük verilməlidir. Scopus və Web of Science verilənlər bazalarında indeksləşdirilmiş məqalələrin istifadəsi tövsiyə olunur. Ədəbiyyat siyahısı ingilis dilində təqdim edilməli və ya latın qrafikalı transliterasiya ilə verilməlidir. Kiril və ya digər əlifbalarda olan mənbələr transliterasiya olunmalıdır. Hər bir mənbə üzrə aşağıdakı ardıcılıq gözlənilməlidir: müəllifin soyadı və adı, nəşr ili, məqalənin adı, jurnalın adı, cild (volume) / nömrə (issue), səhifələr, DOI linki (<https://doi.org/...>). Elektron məlumat mənbələri üçün istinad linki və müraciət (giriş) tarixi göstərilməlidir. Normativ-hüquqi və tənzimləyici sənədlər isə siyahıda əvvəlcə qeyd olunur. 11. Məqalələr orijinal olmalıdır və əvvəllər digər milli və ya beynəlxalq jurnallara təqdim edilməməlidir.
12. Məqalələr ikili gizli rəy prosesindən və Antiplagiat sistemində yoxlanışından keçirilir, sonra Baş redaktor, redaktor müavini və sonda redaksiya heyətinin üzvləri tərəfindən məqalənin dərc olunmasına dair qərar qəbul olunur.
13. Əgər məqaləniz jurnalın yuxarıdakı tələblərinə cavab verirsə, məqalənizi elmixeberler2018@gmail.com elektron poçt ünvanına göndərməyiniz xahiş olunur.

SCIENTIFIC REVIEWS OF THE AZERBAIJAN STATE UNIVERSITY OF ECONOMICS

(Quarterly Scientific and Practical Journal)

GUIDELINES FOR AUTHORS

1. Articles are accepted in Azerbaijani, English, and Russian.
2. Text formatting requirements: A4 page format; line spacing – 1.15; font – Times New Roman; main font size – 12 pt; justified alignment; margins: left – 3,3 sm, right – 3,5 sm, top – 2,2 sm, bottom – 6,25 sm.
3. The **article must include** the following information: Full title of the article; Author's surname and initials (multiple authors separated by commas); Academic degree, academic title, position; Affiliation: department, faculty, name of the university; E-mail address; Mobile phone number of the corresponding author.
4. The **article length** must be not less than 10 pages and not more than 20 pages and must include the following sections: Abstract, Keywords (no more than 5, separated by semicolons), JEL codes, Introduction, Main Body (Literature Review, Materials and Methods, Calculations), Discussion, Conclusion, References.
5. The **abstract** must be provided in Azerbaijani, English, and Russian. The optimal length is 150 words (not exceeding 200 words). The abstract should clearly reflect the purpose of the study, methodology, results, practical relevance, and scientific novelty. Its content must correspond to the content of the article, be meaningful, understandable, and, most importantly, engaging. Authors are responsible for the accuracy of translations. The Editorial Board reserves the right to review translation quality and make linguistic and stylistic corrections when necessary.
6. All **visual materials** must be provided in an editable format (required for translation purposes); formats such as *.jpeg, *.gif, *.png, and *.bmp are not accepted. All visual materials must be numbered (Figure 1, Figure 2, etc.). Any figures (including graphs and charts) must be equally informative in both color and black-and-white versions.
7. **Tables** must be placed directly within the text of the article. The table number and title should be indicated above the table (for example: Table 3. Title of the Table).
8. The **conclusion** must clearly state the practical significance of the work, economic efficiency, prospects for future research, and other aspects relevant to the specific scientific field of the article.
9. In-text **citations** should be provided in parentheses indicating the author's surname, year of publication, and specific page number (if necessary): as noted by Lotfi-Zadeh (2016)...; if there are two authors, both surnames should be indicated; if more than two authors, the surname of the first author followed by "et al." should be used.
10. The **references** must be arranged in alphabetical order (APA style). It must contain at least 10 sources. Preference should be given to scientific articles, monographs, and other recent publications from the last 3–5 years. The use of publications indexed in Scopus and Web of Science databases is recommended. The reference list must be provided in English or in Latin transliteration. Sources originally published in Cyrillic or other non-Latin alphabets must be transliterated. Each reference entry must include the following elements: author's surname and name, year of publication, article title, journal title, volume and issue number, page range, DOI link (<https://doi.org/...>). For electronic sources, the URL and access date must be indicated. Regulatory and normative documents should be listed first.
11. Articles must be original and must not have been previously submitted to other national or international journals.
12. Articles undergo a double-blind peer review process and plagiarism screening. The final decision on publication is made by the Editor-in-Chief, the Deputy Editor, and members of the Editorial Board.
13. If your article complies with the above requirements of the journal, please send your manuscript to the following e-mail address: elmixeberler2018@gmail.com.

НАУЧНЫЕ ВЕСТИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

(квартальный научный и практический)

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ

1. Статьи принимаются на азербайджанском, английском и русском языках.
2. **Параметры** текстового редактора: формат A4; межстрочный интервал – 1,15; шрифт – Times New Roman; размер основного шрифта – 12; выравнивание по ширине; поля: слева – 3,3 см, справа – 3,5 см, сверху – 2,2 см и снизу – 6,25 см.
3. **Оформление статьи** должно включать: Полное название статьи; Фамилию и инициалы автора (авторы разделяются запятой); Учёную степень, учёное звание, должность; Место работы: кафедра, факультет, название университета; Электронную почту; Мобильный номер ответственного автора.
4. **Объём статьи** должен составлять не менее 10 и не более 20 страниц и включать следующие разделы: Резюме, Ключевые слова (не более 5, разделяются точкой с запятой), JEL-коды, Введение, основная часть (Обзор литературы, Материалы и методы, Вычисления), Обсуждение, Заключение, Список литературы.
5. **Резюме** должно быть представлено на азербайджанском, английском и русском языках. Оптимальный объём – 150 слов (не более 200 слов). В резюме должны быть отражены цель исследования, методология, результаты, практическая актуальность и научная новизна. Содержание резюме должно соответствовать содержанию статьи, быть значимым, понятным и, прежде всего, интересным. Авторы несут ответственность за точность перевода. Редакция оставляет за собой право контролировать качество перевода и при необходимости вносить языковые и стилистические исправления.
6. Все **визуальные объекты** должны быть представлены в редактируемом формате (для возможности перевода); форматы *.jpeg, *.gif, *.png, *.bmp не принимаются. Все визуальные материалы должны быть пронумерованы (Рисунок 1, Рисунок 2 и т.д.). Любые изображения (включая графики и диаграммы) должны быть одинаково информативны как в цветном, так и в чёрно-белом варианте.
7. **Таблицы** размещаются непосредственно в тексте статьи. Над таблицей указывается её номер и название (например: Таблица 3. Название таблицы).
8. В заключении должны быть чётко отражены практическая значимость работы, экономическая эффективность, перспективы дальнейших исследований и другие аспекты в соответствии со спецификой научной области статьи.
9. **Ссылки** на научные источники в тексте оформляются в круглых скобках с указанием фамилии автора, года публикации и, при необходимости, конкретной страницы: как отмечает Лютфи-Заде (Lotfi-Zadeh, 2016)...; если авторов два – указываются обе фамилии; если более двух – фамилия первого автора и др. (для иностранных источников используется «et al.»).
10. **Список литературы** приводится в алфавитном порядке (стиль APA). В список должно быть включено не менее 10 источников. Предпочтение следует отдавать научным статьям, монографиям и другим актуальным публикациям последних 3–5 лет. Рекомендуется использование публикаций, индексируемых в базах данных Scopus и Web of Science. Список литературы должен быть представлен на английском языке либо в латинской транслитерации. Источники, опубликованные кириллицей или в других нелатинских алфавитах, подлежат обязательной транслитерации. Каждая запись должна содержать следующие элементы: фамилия и имя автора, год публикации, название статьи, название журнала, том (volume) / номер (issue), страницы, DOI-ссылка (<https://doi.org/...>). Для электронных источников указываются URL и дата обращения. Нормативно-правовые и регулирующие документы приводятся в начале списка.
11. Статьи должны быть оригинальными и ранее не представляться в другие национальные или международные журналы.
12. Статьи проходят процедуру двойного слепого рецензирования и проверку в системе антиплагиата. После этого решение о публикации принимается главным редактором, заместителем редактора и членами редакционной коллегии.
13. Если ваша статья соответствует вышеуказанным требованиям журнала, просим направить её на электронную почту: elmixeberler2018@gmail.com.

Korrektor: Şəfiqə Zahid qızı Bağirova

Texniki redaktor: Arzu Məhəbbət qızı Səfərova

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNIVERSİTETİ

ISSN: 3105-076X (online); 2306-8426 (print)

<https://journals.unec.edu.az/sr/>

